

Bárka 1994. 1-2.
Irodalmi és művészeti folyóirat

Tartalom

Thanatosz

E rovat szerkesztésében közreműködött: Ribár János
Földényi F. László: A halál nyelve 3
Mácz István: Gondolatok (gondolataim) a halálról (halálomról) 7
Tandori Dezső: A Holó röpte 11
Ribár János: Reménység az élőknek: halálkutatás 16
Sebeők János: Penge penge pengeti a kaszáját 25
Nemes Károly: Halál a filmben – filmhalál 32
Gheorghe Schwartz: A Thanatosz-Kronosz viszony 38

Szépirodalom

Takács Zsuzsa: Nem volt véletlen hogy szinte 43
Zana Zoltán: M.....a (részletek) 44
Szalai Csaba: De jaj, a Kárpát 57
Gulyás Imre: Magyar hexaméterek 57
Géczi János: Részlet 59
Mocsár József: Hallgatás 61
Bálint Péter: A "kaméleon-Orpheus" bűvkörében 62
Szepesi Attila: Járdasziget 72
Varga Imre: D. a hajón, Emelkedés a mélybe 72
Pánics Ferenc: Tomi és az ördög 74
Újházy László: Schéner Mihálynak 77
Bárdos B. Arthur: Szentendrei elégia 77
Tomas Tranströmer: Szemtől szemben, Júliusi haladék (Jász Attila fordításai) 79
Jász Attila: Elhagyott üdülők elégiája 80
Kiss Ottó: Arc 81
Szénási Miklós: Évekig tartó ős, Szörnyek karácsony idején 82
Kocsik József: A lélek váza 84
Kántor Zsolt: Üvegkalitka, Szomjas hangyaboly 85

Arca

Romulus Bocur: Péntek, 11-e, de. 11. 88
Vasile Dan: Önarckép 90
Portré 92
A Tevan Irodalmi Szabadiskola pályázatának díjnyertes alkotásai
Sztójcev Szvetoszláv: Mit akarnál még elérni, ha mindened meglenne? 95
Bene Gabriella: Életünk öble 96
Balogh Tamás: In memoriam K. J. 97
Zana Zoltán: Improvizáció 99

Dialógus

Tóth Piroska-Sümei György: A szlovákiai magyar képzőművészetről (Beszélgetés Szabó H. Kingával, Nagy Jánossal) 101
Cs. Tóth János: Soklétű képek (Beszélgetés Müller Miklós fotóművésszel) 106

Szemle

Tarján Tamás: Egy rossz dráma (A Jézusfaragó ember a Jókai Színházban) 111
Bögel József: A Gyulai Várszínház múltja és jövője 115
Stummer Andrea: Pár beszéd-darab (Nádas Péter-Richard Swartz: Párbeszéd) 119
Stummer Andrea: Két valóság határán (Robert Musilról) 122
Horpácsi Sándor: Pánik és panoráma (Müller Péter: Kígyó és kereszt) 125
Szabad Olga: Találkozás egy ismeretlen ismerőssel (Gergely Ágnes: Királyok földje) 127

In memoriam

Kosztá Rozália 131

Szilágyi Miklós, Dömötör János, Cs. Tóth János, Supka Magdolna nekrológjai

Simonyi Imre 136

Kántor Zsolt búcsúztatója

Zana Zoltán: Túlsordult éjszaka

Simonyi Imre: Kérdések egy halottas ágyhoz s a hulla válaszol

Grafikák, képek

Schéner Mihály 15., 100., 110., 130., 142. oldal

Viorel Simulov 87. oldal

Ioan Galea 94. oldal

Müller Miklós Borító 2., 4., 109. oldal

Tóth Ernő 10., 37., 105., 129. oldal

Kosztá Rozália 135. oldal

Thanatosz

Földényi F. László

A halál nyelve

„Hogyan ábrázolták a régiek a halált?”, kérdezhetjük mi is, miként tette ezt hasonló című írásában 1769-ben Lessing, s miközben az előre eldöntött, vagy legalábbis remélt válaszok felé vezető, nyílegyenesnek hitt utakat bejárjuk, észre sem vesszük, hogy egyenesen haladva egyfolytában tévelygünk. Őszintén hisszük, hogy a „halálra” vagyunk kíváncsiak, s hogy kérdéseink „óra” irányulnak. Pedig vélt őszinteségünk vékony burok csupán, amely leheletfinom félelmekből szőtt súlyos elfojtásokat takar. A „halálról” szóló beszéd ugyanis (amelyet így, névelővel ellátva helyesebb egyből nagy kezdőbetűvel írni: Halál), függetlenül attól, hogy miről „szól” s milyen következtetésekre jut, önmagában is megtévesztő: a szavak hálóját borítja a halálra, amely ettől óhatatlanul „témává” szelődül, s megfoghatatlan rejtélyből plasztikus fogalommal „testesedik”. E félrevezetés vigaszt tartogat: az ember azért sétál be készakarva a nyelv csapdájába, hogy feledésre leljen. Azzal áztatja magát, hogy a szavak kiszolgálják őt, pedig ellenkezőleg: gondolatai engedelmeskednek a nyelvnek, amely nélkül létezni sem igen tudnának. A „halált” emlegeti, s közben bálványt teremt. Nem a halálnak, hanem a nyelvnek a bálványát. Ennek árnyékában keres védelmet. Az ismeretlent ismertnek, vagy legalábbis megismerhetőnek feltételezi - hiszen a megnevezés önmagában is ennek reményére jogosítja fel. Minél súlyosabbnak hiszi közeledő végétét, annál görcsösebben kapaszkodik a nyelvbe, s a legősibb szavak egyikét, a „halált” emeli pajzsként maga elé. Szájára veszi azt, amit éppúgy nem lenne szabad megneveznie, mint a régi zsidóknak az isteni nevet; magától értetődően emlegeti azt, ami szigorúan értelmezve talán nem is létezik. „Halál”, mondja véget nem érően, imaszerűen ismételve nemzedékről nemzedékre, s nincs az a barokkosan burjánzó épületrengeteg, amely ne törpülne el a szó rettenetesre növekedett kolosszusa mellett.

Miért ez az igyekezet? Honnan ez az ősi ösztön, hogy szavakba öltöztessenek valamit, ami láthatatlan, felfoghatatlan, s minden lehetséges tapasztalatot kicselez? Attól kezdve, hogy az ember halott társait eltemette, nemcsak a domboruló sírhalmot kezdte egy ismeretlen erő oltáraként

(Gulyás Pál szép kifejezésével: „misztikus ünnepi asztalként”) tisztelni, hanem azt az isteni tulajdonságokkal felruházott ismeretlent is megpróbálta nevén szólítani, aki az élő oly érthetetlen módon léttelenné változtatta. A halál és az isten képzele elválaszthatatlan egymástól; csakis együtt, összefonódva tűnhettek fel, hogy azután hamarosan vizályba is kerüljenek (bukást eredményező végként és halhatatlanságot tartogató végtelenségként), anélkül, hogy valaha is végérvényesen el tudnának szakadni egymástól. Az ősi félelem sarkallta arra az embert, hogy „tárggyá”, „fogalommá”, „személlyé” varázsolja azt, ami „önmagában”, megragadható létezőként soha nem léphet színre - hogy egy idegent (Halált vagy Istent) kárhóztasson saját sorsáért, pontosabban mást okoljon azért, hogy nem ura a saját sorsának. A külsővé változtatott, önálló hatalomként elgondolt halál képzele, mégoly elrettentő vonásokkal ruházzák is fel az idők folyamán, s mégannyira hatalmas kezdőbetűvel írják is a nevét, vigaszt kínál. Hiszen ha - akár a pusztaszoóhasználat segítségével - képes vagyok megkülönböztetni magam attól, hogy nyíltan vagy lappangva ott dül bennem, akkor egyszer talán el is menekülhetek előle; ha van Halál, aki (ami) nem azonos velem s nem lakik kizárólag bennem, akkor énem legbensőbb lényege csakis olyasmi lehet, ami fölött a Halálnak nem lehet hatalma. S mi egyéb lenne ez, mint a halhatatlanság záloga? A „halál”, ez a plasztikus szó, szabatos fogalom a halhatatlanság vágyának köszönheti születését. A halhatatlanság képzele pedig a mélyben rejlő félelem gyermeke.

A félelem - vagy finomabban fogalmazva: az ismeretlennel szemben érzett tanácstalanság - mindennek a szülője és ősnemzője. A félelmet tartósan nem lehet kibírni, ezért az ember a nyelvre bízta magát. Szavakba burkolózik, hogy kevésbé dideregjen, s hajlamos annyira elbizni magát, hogy végül már szinte foghegyről emlegeti a halált. Úgy bánik vele, mint az egyszeri mesében az öregasszony, akiért nap mint nap eljött ugyan a Halál, de aki végül mégis túljárt a kaszás csontváz eszén. Eleinte rettegett tőle, azt se tudta, hová bújjon, de végül kárörvendve figyelte, hogy iszkol el örökre a hoppon maradt idegen. Ez a halál nem az ő halála; messzire kergetheti, hiszen semmi köze hozzá. S nem erre vágyunk mindnyájan? A „halál” szót használva nem üzünk-e naponta gúnyt belőle? A halálról szóló beszéddel nem arra törekszünk-e valamennyien, hogy gondolkodó, tudatos lényekként is ugyanarra, a saját elmúlásunk iránti mély közönyre tegyünk szert, amely a zsigereinkben ott rejlik és amely mindenféle halálfélelem dacára életben tart bennünket? Mert mégannyira tagadjuk is e közönyt, s mégoly makacsul emlegessük is a halált, a zsigerekben vígan tobzódik az élet. Csak éppen a test soha nem hazudik; az őszintének hitt szavakba csomagolt gondolatokkal és eszmékkel azonban nagyon is könnyen be tudjuk csapni magunkat. Az eszmék és fogalmak más nyelvet beszélnek, mint az ösztönök, a zsigerek. „Azok”, ott „fent” fogalmakat gyártanak, megszemélyesítenek, egymástól elválaszthatatlan érzéseket külön ketrecekbe zárnak, véleményeket kristályosítanak ki, s mindent névelővel látnak el. A halál. Így, önállósítva, személytelenül. „Ezek” pedig, „idelet” nem értik ezt a nyelvet (s ha mégis rájuk erőltetjük, akkor előbb vagy utóbb belebetegsznek, ami továbbra is értetlenségük jele). Nem tudnak megszemélyesíteni, nem tudnak főneveket gyártani, nem ismerik a névelő használatát. Mindent magukra vonatkoztatnak. Számukra nincsen „Élet”, csakis nekik van életük; s nincsen „Halál”, hanem nekik kell majd egyszer meghalniuk.

„A halálról szóló beszédnek számomra egyedül akkor van hitele, ha nem tudom többé eldönteni, hogy a test vagy a lélek szólít-e meg, ha nem érzem azt, hogy a „tudatos”, szavakba foglalt pesszimizmust a biológiai optimizmus cáfolja vagy fordítva. Egyszóval, ha a „Halál” általa személyessé válik. Nem úgy, hogy az ember a saját halálát emlegeti; a birtokos névmás vagy rag használatától az még nagyon is személytelen maradhat. (Hányan emlegetik félve vagy rettegve a halált, miközben majd kicsattannak az életerőtől.) A személyessé válásnak még csak nem is feltétele, hogy a „halál” szó egyáltalán előforduljon. „A halál” mint fogalom olyan, mint a mesék kövé varázsoltsága. Életre akkor támad, ha megszűnik a fogalmiság bűbája, erejét veszíti a varázs és ismét felbuzog benne az élet - az az élet, amely persze mindennél bizonyosabb abban, hogy egyszer majd neki is vége szakad. A halál egyedül ebben a felbuzgó szenvedélyben támad „életre”; az élő ember is kizárólag a szenvedély állapotában részesülhet saját halálra ítéltségének élményében. Csakis ekkor van hitele a halálról szóló beszédnek - s e hitelesség próbaköve egyebek között az is, hogy nevén sem kell nevezni azt, amiről úgyis szó van. A szenvedély (amely éppúgy

lehet lelkesültség, mint ólom sújtotta kétségbeesés) a halál egyedüli nyelve; minden más rejtőzködés, menekülés, szómágia.

Ezt a nyelvet beszéli a művészet is, műfajoktól függetlenül. Tegyük fel újra a kérdést. „Hogyan ábrázolták a régiek a halált?”

„Halál, jöjj // és segíts meg, / életemtől szabadíts meg! / Kegyesen / sújts le rám/ és egy csapásban / oltsd ki életem / s hányattatásom”, hangzik a 10. madrigál szövege Gesualdo VI. könyvében, minden idők talán legzaklatottabb zenei gyűjteményében. (1611-ből, három évvel követve Monteverdi Lamento d'Aranne című, ugyancsak halálos áriáját, amely a 17. században ritkán hangzott el úgy, hogy a közönség ne fakadt volna sírva.) Gesualdo, Venosa hercege bensőséges szakértője volt a halálnak. 1590-ben hűtlen feleségét, Donna Marfiát annak szeretőjével, Andria herceggel együtt meggyilkolta, mezítelen holttestüket majdnem egy napon át palotája lépcsőjén hagyta (ahol egy szerzetes állítólag fajtalanzkodott is a halott hercegnővel), ő maga pedig előbb birtokára utazott, később Ferrarába költözött, s végül visszatért palotájába, hogy élete hátralévő részét zeneszerzéssel és a kínzó látomásokkal és démonokkal folytatott viaskodással töltsse. A késői madrigálok nem a halálról szólnak, nem is a halálvágyról, hanem maga a halál, helyesebben a Gesualdóban élő halál szólal meg bennük. Nem annyira a szövegük révén, amelyek a hagyományt követve még „a” halálról beszélnek, mint inkább a zene erejével. A halmozottan alkalmazott módosító jelek, az előkészítetlen disszonanciák sora a közömbös fül számára egyszerűen csak „érdekes”, „modern”, jobb esetben felkavaró. Ám akit a halált tárgyiasító fogalmiság kielégítetlenül hagy, az meghallja e zenéből áradó halálszenvedélyt is, amely személyes, és zaklatottsága ellenére bénító. „Halál, jöjj és segíts meg”, szól a szöveg; de a zene egyfolytában ezt „mondja”: jaj, meg kell halnom, meg kell halnom. A halált megszólító szöveg vigaszt tartogat (hiszen ha van embertől függetleníthető halál „mint olyan”, akkor kell hogy legyen egy embert felülmúló Isten is, aki halhatatlanságot tartogat); a zene ezzel szemben nemcsak az embertől függetleníthető halálba, hanem az Istenbe vetett hitet is szertefosztatja. Nincsen, aki megmentsen. Meg kell halnom.

De ezt már egy költő mondja. John Keatsnél szenvedélyesebben soha senki nem egyesült a halállal; a halál soha nem vált ennyire személyessé, s ember sem testesítette meg ilyen nyilvánvalóan a halált. „I must die” - meg kell halnom -, mint egy beteg sasnak, mely az égre néz, írja A Parthenon szobraira című szonettjében. („Légy halálra kész”, fordította magyarra a három kopogó angol szót Radnóti Miklós. Fordítás közben visszariadhatott Keats gátlástalan és nyers szókimondásától, s az egyes szám első személyt általános alanyra kicserélve nemcsak Keatsot igyekezett visszafogni és megszelídíteni, hanem mintha saját halálfélelmét is megpróbálta volna féken tartani. Mélyen emberi gesztus. Elrontotta a fordítást, csak hogy ne kelljen kimondani azt, amitől maga is fél. Súlyos, de nem megbocsáthatatlan hibát követett el.) A rejtőzködés hiánya miatt olyan riasztó ez a szép vers. Követői (mint a preraphaeliták vagy Swinburne) és értelmezői a halál esztétizálásáért csodálták, pedig tőle éppen ez állt a legtávolabb. Nem a halált tartotta szépnek (nem volt dekadens), hanem a szépségben fedezte fel azt az erőt, amely az embert a halálba kényszeríti. „Két fényűzésem van, amelyről merenghetek séta közben - írja szerelmének(!) -, a Te szépséged és halálomnak órája. Bárcsak ugyanabban a percben juthatnék birtokába mindkettőnek!” Ezért nevezhette a halált csúcsnak, az élet maximumának, amelyben minden túlcsoordul: ha én meghalok, akkor velem együtt minden meghal, hiszen bennem teljesedik ki folyamatosan a mindenség, egészen halálom pillanatáig, amikor minden tetőzik, s utána magába roskad. A halál nem egyszerűen végpont, hanem bármely pillanatban robbanni képes intenzitás, amelynek ormaira - mint az Endümionban írja - az önpusztítás fokain jut el az ember. A szenvedély pillanatai az életből való kihátrálás megsűrűsödött pillanatai. Ígéret valamennyi: az én pusztulásának ígéretei, amelyek ráadásul az egész létezés romba dőlését is megjövendölik. „A Vers, a Hír, a Szépség intenzív; de a Halál még intenzívebb. A Halál az Élet legfőbb jutalma”, fejezi be Miért nevettem éjjel című versét, amelynél tárgyilagosan a halál szenvedélyét soha nem érzékeltették. („Vers, Hír, Szépség nagy dolgok, ám a Lét / legfőbb jutalma még nagyobb: a Vég”, hangzik Fodor András ugyancsak megszelídítő és távolságtերemtő fordítása.)

Gesualdo és Keats. Meg Schubert és Genet, Rimbaud és Schumann, Monteverdi és

Schwarzkogler, Manet és Bataille, Novalis és Artaud, Van Gogh és Sade, Goya és Gericault... Műfajoktól függetlenül valamennyien a halál szenvedélye által felrobbantott nyelvet beszélnek, a személyességbe alámerülve, amely műveikben oly kizárólagossá tud válni, hogy végül még az ént is képes kioltani, az egyetemes halálraítéltség élményébe taszítva az olvasót/nézőt/hallgatót is. Közönyösen hagyja az ő szenvedélyük, ha nem az én halálomról is beszélnek; nem érdekelné az ő haláluk, ha nem bennem ébresztene szenvedélyt. A saját halálom érdekelné bennük; s az ő szenvedélyük az egyetlen bizonyíték számomra, hogy talán nekem is meg kell majd halnom. Egyéni tapasztalatom nincsen erre. S ezt nekik köszönhetem.

Mácz István

Gondolatok (gondolataim) a halálról (halálomról)

Úgy érzem, az embernek jussa van
Hogy megélhesse a maga halálát,
Megélje a borzalmas-nagyszerű
Pillanatot, mikor a Végtelenség
Szemébe villan. Nem, az emberélet
Csak a halállal teljesül egészé.

Sik Sándor

Ma sem tudom, miért írtam le alig 12 évesen egy most is őrzött képre Platón mondását: „Mi kell ahhoz, hogy megismerjük Istent? Tisztaság és halál.” Nem sokkal később naplómbe - inkább a szívembe - jegyeztem be: „A bölcselkedés kezdete: gondolni a halálra.” Főiskolás koromban fiatalos értetlenséggel hallgattam tisztelt professzorunk tanítását: „Uraim, tudjuk, hogy meghalunk, de nem hiszük. Mindenkinél eljön a pillanat, amikor nemcsak tudja, de hiszi is, hogy meghal”.

Vajon ma, én, még csak tudom, vagy már hiszem is halálomat? Talán már hiszem...

Halálról szólni, írni, mindig vallomás. Legszemélyesebb énünkhöz tartozó valóságról, csak vallani lehet. Van-e életünk mellett személyiségünkbe gyökeredzőbb valóság, mint a halál? Illyés Gyulának igaza van, amikor mondja: „A halál magzatunk. Voltaképpen akkor esünk teherbe vele, amikor megszületünk.”

A mások halála nem az „én halálom”, mégis, mikor halottainkról szólunk, a halálról nyilatkozunk, a magunk haláláról is vallunk. (Szólj a halálról és megmondom, hogyan élsz együtt haláloddal?!)

A halállal eleinte a halottakban találkozunk. Gyermekkoromban a házaknál felravatalozottak arcán kutattam a megváltozhatatlan tény titkát. Nyugalom. Béke. Megérkezés. Fájdalom nem rajtuk, hanem a gyászolók arcán sírt. Nem értettem a „circum me dederunt” esdeklő sikoltását az ég felé. Miért? A rögök dübörgése a koporsón - az fájt.

Hogy apám meghalt, megváltozott a kapcsolatam a világmindenséggel, az élettől, a halállal... Anyám-légszomjban és szeretetszomjban vergődő szív-halála másként érintett. Emberi viszonyaim azóta nélkülözhetetlenebbek és hiábavalóbbak. Húgom haldoklásának órákon át tanúja voltam. Mielőtt lezártam szemét, láttam kisimulni arcán az agónia árkait - amint hőésben szelíddé simul a táj (Pilinszky).

A pillanat, amikor meghalunk, olyan fontos, mint életünk minden pillanata együtt. Talán erre nevelne a katolikusoknál naponta többször elmondott ima. Az Üdvözlégy Mária-ban, akit kérnek, imádkozzon értük most és haláluk óráján. A pillanat jelentőségét Karl Rahner így fogalmazza meg: „A halál által- és nem a halál után jön létre a szabadon megvalósított emberi létezés megalkotott

végérvényessége.” Majd hozzátézi: „A halál és a pusztulás fenyegető képe, amely együtt jár vele és amelyen sohasem láthatunk át, csak azért olyan halálos, mert már életünkben halhatatlanná lettünk.”

Nem láthatunk át a halálon. Mégis mi történik akkor és benne és általa? Hamvas Bélát idézem.

„A halál pillanatában az emberi élet igen rövid időre teljes egészében és egyszerre kiteljesedik.

A halál percének generál-összefoglalásában, még mielőtt valami egyébbé, biztosan tökéletesebbé átalakulna, az egész életem egyben megjelenik.

Ebben a percben megjelenik bennem az anyaméhben átélt legeslegelső élettapasztalattól kezdve a halálig minden előérzet, sejtetem, ösztön, vágy, kívánság és szenvedély: megjelenik minden íz, amit valaha átéltem, és minden illat, az is, amit anyám mellén éreztem, az is, amit kedvesem ajkán, amit nyáron a hegyoldalon a fenyvesben, az is, amit a háborúban a foszló hullák között, megjelenne minden szó, amit hallottam és mondtam és olvastam és minden könyvre és mondatra emlékeznék pontosan és világosan, minden arcra, amit láttam, megjelenne minden nő, akit megkívántam, látnám a sirályokat a tenger fölött és a bombázott várost, a halott katonákat és hallanám Schumann a-moll koncertjét és az esőcseppeket a víz színén, a sziréna üvöltését és a déli szél suttogását éjszaka, látnám Velencét és Párizst, a fűvészkertet nyári délután és átélném írásaim és gondolataim izgalmát, a félelmeket és sóvár álmokat, mind, mind egy időben és egyszerre és az egészet. A halál világossága a létezés legrejtettebb rétegeit is áthatja. Ebben a percben nincs titok... A lélek e kolosszális generálvizsgálatán csak az felel meg, aki a világosság kegyetlen hatalmát kibírja. Igazán csak az halhat meg, aki erre felkészült, a leckét megtanulta és felelni tud.”

Igen, életünk jelenik meg a maga értékével vagy hiábavalóságaival. Halálunk nem haldoklásunkkal kezdődik, hanem minden gondolatunk, szavunk, érzéseink, tetteink, melyek megvalósulnak, vagy elmulasztjuk azokat, halálunk építik: életünk végérvényes teljességét. Halálra gondolni tehát hatalmas élni akarás.

Pilinszky írja: „Rilke azon panaszkodott, hogy az emberek manapság már nem tudnak meghalni, ahogy a régiek tudták szertartássá emelni halálukat.” Megteheti ezt a mai ember? Igent mondom még akkor is, ha a balesetek, a kórházak, elfekvők, öregek otthonai elszemélytelenedett körülményeit vagy a hirtelen halálok gyakoriságát tapasztalhatjuk és a költővel kérdezzük: „Ha öröklétre születünk, miért halunk meg hiába?”

Ha már meg kell halni, „saját” halállal halhassunk meg. A hogyanra ad tanácsot Hamvas Béla.

„Éberségemet szeretném fokozni és soha nem elveszteni, hogy a halál pillanatában a lélek kiteljesedését át tudjam élni.” Éberség szerinte: „Nem odaragadni semmihez, ami mellékes és fölösleges, főként semmihez, ami birtok és tulajdon, ami érdem és erény, fensőbbrendűség és kiválóság, alkalom és ok a kevélységre és hiúságra, semmi többettudás és fontoskodás és koravénség, semmiféle titkos raktár és rejték hely, dugdosott kincsek, takarékkönyv, életbiztosítás és élelmiszerraktár. Az ember, minél többje van, annál szegényebb.”

Nem odaragadni semmihez... Ha újra és újra elolvassuk Hamvas Béla önfelhívását, akkor elfogadhatjuk, hogy az általa fogalmazott éberség az alkalmas életállapot, melyben a magunk halálát élhetjük át.

Mindezen megfontolások mellett a halál pusztulásképe szorongó félelemmel tölti be az embert. A szorongást oldja, ha a halálról úgy is gondolkozunk, amint Ernesto Cardenal. „Verssorok Thomas Merton halálára” című költeményéből idézek.

„A halál – násza a vágnak – az odaadás csúcspontja.” „A halál Egyesülés – és nincs más csak te magad – együtt a világgal. - A halál nem annyi, hogy elhagyjuk a világot, hanem – alámerülünk benne – te ott vagy a Mindenség titkai közt, - a Föld gyomrában – kívül e világ nagyüzemén, nem köt tér, nem köt idő.”

Egyesülés? A szerelem tűzizzásában két sejt egyesülésében indul el az egyes ember élete. Cardenal szerint a halál az odaadás csúcspontja, egyesülés. Mivel, kivel, hogyan, mi általa? A töprengő embernek első szava, hogy nem tudom, nem értem. A kérdések kérdésére, hogyan lehet egyesülés a halál, Teilhard de Chardin próbál választ adni.

„Egyesülni: ez minden esetben annyit jelent, hogy az ember kilép valamiből és részben meghal abban, amit szeret. De ha meggyőződésünk szerint ennek a Másban elveszésnek annál teljesebbnek kell lenni, minél nagyobbhoz, önmagánál nagyobbhoz tapad az ember, akkor hát mekkorának kell

lennie a kiszakadásnak ahhoz, hogy Istenbe jussunk?...

Mi lesz ennek a végleges átalakulásnak végrehajtója? Maga a Halál...

Add, Uram, hogy megzavarodás nélkül jussak az egyesülés utolsó állomásához, melynek során Te az enyém leszel azáltal, hogy én kicsi leszek Tebened...

Add, hogy ha eljön majd az óráim, Téged lássalak meg minden idegen vagy ellenséges erő alatt, amely elpusztítani akarna, vagy helyembe lépne.

Amikor testemen (és még inkább szellememen) jelentkezik majd a kopás a kor miatt: amikor kívülről rám ömlik, vagy bennem belülről megszületik a baj, amely lebont vagy elvisz: abban a fájdalmas percben, amikor hirtelen ráébredek, hogy beteg vagyok, vagy hogy öreg lettem: s főleg abban az utolsó pillanatban, amikor érezni fogom, hogy énem kicsúszik ellenőrzésem alól, s teljesen tehetetlenül fekszem az engem valamikor kialakító ismeretlen nagy erők kezében: mindezekben a sötét órákban, add nekem Istenem, azt a megértést, hogy (ha elég nagy a hitem) fájdalmaim mélyén Te bogozod szét létem rostjait, hogy lényem velejébe hatolj és vigyél engem önmagadba... Taníts meg arra, hogy miként egyesüljek Veled halálomban."

Chardin ezen elmélkedésében jelen van a halál kétértelműsége: a szétesés vagy a beteljesülés. Félelemben szorong az ember a halál előtt, melyben nyilvánvalóvá válik, hogy az ember üresség vagy teljesség.

Jézus Krisztusról még az is ír, aki nem fogadja el istenségét, például Heller Ágnes: „Olyan individuum ő, aki magában hordozza, megtestesíti az emberiség nembeli lényét ... Egyéni végül halála is: halála az ő halála, saját sorsához tartozik."

Ha szemléljük Jézus halálát, látnunk kell benne a halál kettősségének szorongó szenvedését.

Az emberi természet és személyiség széthullása, az üresség átélése sikolt fel ajkán: „Én Istenem, én Istenem, miért hagytál el engem?!"

Majd elérkezik az egyesülés pillanata: „Atyám, kezedbe ajánlom lelkemet."

És végül kimondja a szót: „Beteljesedett!" - végérvényesen teljessé vált élete.

Megértjük, hogy a kereszténység elterjedésével utak mellett, szántóföldeken, völgyekben, hegyormokon, családi otthonokban, templomokban a haldokló, a halott Keresztrefeszített miért nem hangol le. Látványában sejteti, hogy az ember nem hal meg hiába.

Nyilván e látvány valóságából meríti feltétlen hitét Teilhard de Chardin: „Aki szenvedélyesen szereti Jézust, aki a Földet halálba hajtó erőkben rejlik, azt az embert hanyatlásában is a Föld szorítja óriási karjában. S ez az ember a Földdel együtt ébred majd fel Isten ölén."

A leírt gondolatokkal közelítem meg a halált és tapogatózva „érintem" halálomat. Meggyőződésem, hogy a halálra gondolni: szerető törődés az élettel. Halálban értékelődik az emberi élet azzá, ami valójában.

Illyés Gyula „Kháron ladikján" című esszé-regényében a halállal foglalkozik. Felkereste a 83 éves Lukács Györgyöt. Kérde tőle, mi tartja alkotó elevenségben? „Az tart meg, hogy nincs benső életem. Mindennel foglalkozom, csak lelkemmel nem foglalkozom soha." Az író szerint ez távolította el tőle a halál árnyékát. Ám én kérde, aki így elhárítja a halál árnyékát, a semmisség lehetőségét, az nem taszítja-e el önmagától annak lehetőségét is, hogy „a halálban megmutatkozó üresség nem csupán visszfénye az igazi teljességnek, amely nem más, mint a személy tiszta lényegének felszabadulása" (Rahner).

Természetesen a halál megtapasztalhatatlan, míg el nem szenvedjük, meg nem cselekszük. És addig? Hamvas-féle éberséggel vagy keresztény hittel készülünk rá. Talán úgy is, hogy figyeljük a haldoklás állapotában megszólalókat. Ki nem őriz utoljára suttogott szavakat?

„Elrontottam az életemet... "

„Úgy szeretnék még egy kicsit élni... "

„Félek, nagyon félek... "

Őrzök mást is. Németh László drámájában, amikor Gandhit a gyilkos golyó eltalálja, összerogy, s csak azt mondja: Isten.

Mit mondunk, gondolunk, mit mondok, gondolok abban a borzalmas-nagyszerű pillanatban, mikor felvillan a Végtelenség?

A Holló röpte

Seamus Heaneynek, Wicklow, Írország

Az a bizonyos „halál utáni valamitől”... honnét nem tért meg utazó... Akkor hát fel, Antheus-Én, a vakszemüveggel a kalapon, mely Sagittarius jellel átdöfve, a gályán - útra! Véletlen-e? A tuniszi vállalkozás, Odüsszeusz karthagói nyomait követve, a Kashbah szinte eleven-halál kavargásában, kihalt utcákon hétköznap, hol a macskák ülnek a klee-i rajzokat idéző házak ajtóvágataiban... vasárnap emberek, vasárnap boltok nyitnak kapualjakban, tízezzrel a használt holmi darab, cipőfüzőpór, zokni-pár nem illik össze...! szálanként veheted a cigarettát... a főutcákon nem „német szó, piszok”, hanem helybeli szó, belekként kibuggyanó házbelső és piszok, csempézett, bordélynak is lecsúszott, iszamos kapuzatú fürdők, gyanús férfiak támasztják a szebb fényt látott réz sarkalásokat... szállodában Alexandria, csatahajónyi asztal, benned halál utáni semmi-vágy, a lámpa és a cigifüst csodája, hatalmas lámpa, hatalmas fást, szétrakod holmidat, Alexandria, összegezed gondolataidat (halál után), belebódulsz e villany-napsütésbe, alattad a Camus-városalátvány, a műezzin (gépi) szól, a seregélyek és a verebek tízezrei telepsznek le a fákra, Odüsszsszzsszzsszussszzz, szól a műezzin, ott vagy, a liftben Ottlik-tangó, Elment-A-Samu-Afrikába zene, Samu verebed lassan átbillen holtába, bal tenyeredből a jobb tenyeredbe, vágytalan ülsz ott, James Bond-film megy a magasban, tévéképernyődön, te Samuról írsz halál-után-verset, kívánczostalan Justine-világ, kivédett, anti Sade... már a magad kínzása se, egy-kedv, elalvásod felől is bizonyos vagy, hárított kafeizás. S erre-Joyce révén („Ulysses”) hamarosan: a csupa szeglet Dublin.

Alexandria-utáni korszak jön. A posztmodern lejár, ismét becse lesz a műfaji meghatározásoknak (keresésüknek), az átdöfött dal bárka-kalapja elindul kétes vizeken, Karthagónál keresgél, szent félszemével néz valamelyik víznyílás-ablaka. Te a vizet nézed a gépről. Hát eljöttél ide, még nem Samu után...Átbillent egyik tenyérből a másik tenyérbe. Két tenyér közt halt meg. Kontinens... ki álmaiban gyakran megjelen sz az emlékezőnek... aki Szabó Lőrinc versét idézi, Amerikánál, Afrikánál messzebb kontinens... és hogy amaz Álom egyszer valahol ott felejt. Harminchatéves élmény: Ottlik fordítása, A megboldogult, Aimée Thanatogenos (Halál Leánya, Szegény), aki oly jámboran követi a guru brahmin utasítását, hogy „akkor ugorjon ki az ablakon”. Mert unják őt a lellezésével. Maury ott ül tuniszi alexandrin-zárkájának mélyén, a „zárka” egész bárka, ablakán át a városra tárva, de sehol párka, semmi találka, Justine nem kell, Maury ezt írja féltestvérének, Mornynak Dublinba: „szorgalmasan nekiesem (magamnak), olykor, de senki nem jut róla az eszembe, és főleg semmi, hogy miért”; semmi vágykép, poszt-alexandriát él már Maury, nem akar pusztá időtöltésből sem azonosulni magával, úgy se, hogy - másik személy nélkül! hát pláne, hogy már nélkül - „megvalósítja magát”. Feleúton abbahagyja. Samumra gondol, írja Maury, nekem is ír, hosszan levelez, ld. Rilke (Rilke? Klee? utazás Tuniszba, a színé vagyok, kiált fel Paul Klee ott), fejtegeti Samut. Érdekes, Klee nyomán, Maury nyomán - viszontlátom-e még alexandriás alakmásaimat? Vagy csak belenézek a belfasti, dublini, limericki reptéri-fotó gépbe, fekete sapkában, fejem lóévá alakul, nézek, mit, honnét néz vissza rám „ez”?

Szpéro az Esthajnalcsillagból néz. Felpillantok, ott vagy, Szpéro, Czumínó, köszönöm, jó napom lesz, rendes röptöm... a Samu pedig súgott, míg vártam, vártam a bodega-szerű épületben, tuniszi reptér, lassan vándorzó időmbe szabályos dalritmust hozott. Csak végig kellett veletek tizenegy, tizenhárom évet, csak mindig veletek, „ennyi” kellett. Már a halál utáni időt éltem. Most, hogy meghaltatok, a látszat-élénkség ideje következett el. Bécs, Köln, Koppenhága, Tunisz, Dublin, Casablanca, Belfast... és Tunisz mintha tömörített Koppenhága volna, ezek már nem élő világokban mennek át egymásba, észak a déli világot folytatja, vagy ott tér vissza... Doderer kerületében még nem veszed meg a Joyce-monográfiát, Dublin még mit se mond, még csak az olcsó kenyér+ágy szobák listáját tanulmányozod, hogy aztán lecsapj, nem mint holló, csak mint „ez voltam én, veréb”,

megjelenj, Dublinból hazafelé már nem élhetsz Joyce nélkül, már alászállsz az ő halottainak birodalmába, már kedvenc-boltod van a Baggott Streeten, már kedvenc-helyed Sandymountnál a Grand Canal, az ottani Grand Canal partján, már vannak De Valera és Michael Collins emlékhelyeid, van kiégett-házad, van belfasti sarkod, ahol előző nap golyók füttyültek fejmagasban, de nem célzott lövések, csak rendőrségcsalogatók, a rendőrség nem ment bele a halálcsapdába, a ház teljesen hiábavalóan robbant, unottan elsétálsz mellette, egy saroknyit kellene menned, az utcákon, a barna-üveg bevásárlóközpontházak körül cirkáló hullaszürke autókat, ahogy páncélzatukból a közegek géppuskái pásztáznak téged, könnyel veszed, gumi lappantyúik surrognak a kövezeten, írsz Gloucesterbe, repülő is megy oda, de nem látogatod meg Mornyt, Loganair, ez a társaság visz Liverpoolba és Gloucesterbe, a Manx Társaság Man szigetére, mik vannak, hol lehetnek túlvilági másaid, kik foghatóan, bár keresendően itt maradnak, talán még nem halálodra fogysz, már az 55 kilón belülre kerültél egy nap, vissza innen, a kenyér+ág a kenyérrel kicsit visszatáplál, Doderer kerületében megveszed a Joyce-ot, aha, ez a Baggott Street, látod a fotón, ez a Grand Canal, visszanézel holtaid városába. Szpéro a havas város felett; az amerikai követség épületén, a szomszéd házban a Monarchia kettős címere, alatta az USA-tábla, Alvarezt olvasod, A Sötét Isten, az öngyilkosságról és Sylvia Plath-ról... és a te Clyde Istennő, aki egy lóból lelkedzett (ha énekelnék, én a ló, mondta W. S. mester), egy folyó istennője, északon. Ó, Szpéroval akartad megfejtetni a Clyde Goddess lovat, a Hyde Park sarán át gázoltál, kis csatorna mellett, volt időd. Cut Adrift? Elsodródott Tőlem? Vagy Clyde Istennő? Ki ez a Clyde? Nem jutott eszedbe a folyó. De ott húztál elsőül dupla fekete sapkát, a Brompton Roadon, ott volt kérdésként, egyszerűségben, Samu és Szpéro, Szpéro volt a Skót szimfóniával a Clyde Istennő, a Clyde folyó Skóciában, neve villogott vissza, nem a Halott volt ő, Cut Adrift, csak a sodródó víz maga, az örök víz, nini, milyen keskeny folyócska, mondod, ahogy meglátod aztán. S a Sasmadár, ahogy Szpéro a Kicsiny Sas is volt, válladon, meg ahogy a Skót szimfóniára elaludt. Zarándoka az árnyak, az éj felé, s te itt? Nem, nem jajokba fúlva az életé, nem, alexandriaiság utáni korszak jön, mint egyszer-már-halál utáni... üzd el a holló röptét, még csinálj sok mindent, cselekedj, tedd meg, amire ide engedtetted, tedd végig.

Hajnalodik. A csillag elfakul. Átmegy az élők szobájába. Éji melegük fogad. Mindennél elevenebb világ. Amit összegyűjtöttek neked éberlétbe átrévedő meglétükkel, hirtelen mind odazúdítyják, félöntudatlan, szelíden. Leírhatatlan, mid van.

És végül az igazi hosszú Időt nem kell híjukon töltened. Nem lesz meg - de velük együtt lesz ez. Már most megnyughatsz, nyughatsz.

Ribár János

Reménység az élőknek: halálkutatás

„Lenni vagy nem lenni?” - nemcsak Hamlet tette fel a kérdést borongós hangulatban, hanem bárkinek a szívében, értelmében megfogalmazódik ez időnként. Talán betegség mellett, ravatalozóban, nyitott sír mellett, vagy csak éppen egy melankolikus lelkiállapotban, vagy éppen felhős, komor, esős időjárás hatására. Miért élünk, ha úgyis meghalunk és miért halunk meg, ha már egyszer éltünk?

Valamiképpen viszonyulnunk kell a halál félelmetes, rejtélyes, kifürkészhetetlen-nek látszó valóságához. A világtörténelmet is megírhatná valaki halál-szemszögből, s érdekes lenne látni, ahogy koronként másképpen viszonyul az emberiség és nagy gondolkodóinak csapata ehhez az életbe vágó témához. Másképpen viszonyult az ókor hozzá és másképpen a középkor, természetesen megint másként az újkor.

Összességében három viszonyulási módszert lehet felfedezni a történelem menetében a halállal összefüggésben:

1. A negligálás szellemes, de rövidzárlatos módja az a görög filozófiai tétel, hogy ameddig én itt vagyok, a halál nincs itt, s ha majd a halál itt lesz, már én nem leszek itt. Ez igaz lehetne abban az esetben, ha a világot, életet, mulandóságot csak alanyi alapon, azaz egoista módon értelmeznénk, ám a gyász érzését nem kapcsolhatjuk ki, amely arról tesz bizonyosságot, hogy az én és a halál a szeretett személy elvesztésében mégis találkozhatnak.

2. Közismert és gyakori megoldási kísérlet az elfojtás lélektani jelensége, amikor emocionális vagy kognitív megoldás nélkül a személyiség tudattalan régiójába utasítja a halállal nem megbirkózó ember ezt a jelenséget. Az is közismert azonban, hogy az elfojtás nagyon ideiglenes megoldás, mert csak nemkívánatos kerülőutakat alakít ki a psziché valóságában.

3. A harmadik megoldási kísérlet talán korunkra a legjellemzőbb, amikor az ember ún. tudományos módszerrel kísérletet tesz arra, hogy uralkodjon a halál felett, azaz hatalmába akarja keríteni. Ennek az egyik érdekes és sok vitát felkavaró jelensége az eutanázia problémája, azaz amikor az ember akar rendelkezni a halál valósága felett. Szeretné meghatározni érkezését, lefolyását, kimenetelét, végét.

Mind a három kísérletnek a célja és lényege az, hogy az ember szinte minden áron szeretné önmaga számára megőrizni az életnek nevezett valóságot, mert az ember él és élni szeretne...

Különlegesen kusza, konfüzusos helyzetben vagyunk ebben az ún. modern újkorban, amikor egyrészt tapasztaljuk a halál tömeges elfojtását, másrészt a tömegkommunikációs eszközöknek köszönhetően minden szinten állandóan téma. Legfeljebb az okozhat problémát, hogy felszínes és nemkívánatos megoldások születnek ebből a torz helyzetből, hiszen komolytalannak látszik a meghalás ügye egy-egy krimifilm tálalásában, s közömbösséget eredményez az emberek lelkivilágában a tömegesen tált halálhírek hallása. Másként az orvostudomány meglehetősen koncentrált erőfeszítést tesz annak érdekében, hogy az ember uralma alá vonhassa a halált, a meghalás jelenségét. Hamis várakozásokat is ébresztett a tudományos alapállású gondolkodás, hiszen azt a tévhitet igyekezett sulykolni, miszerint a természet leigázása segítségével kiszorítható ebből a világból a halál. Ma már megmosolyogható álmokat szöttek a végtelenül boldog földi társadalom, földi paradicsom lehetőségéről, valamint arról, hogy majd a tudományos fejlődésnek köszönhetően majdnem végtelenné válik az ember élete is.

Ezek az e világi várakozások azonban nem következtek be, sőt szinte az ellenkező végletbe csapott át minden, hiszen ma már túlélési krízisről beszélnek, pl. a tragikus környezetszennyezés miatt. Nem témája ennek a dolgozatnak, de számos más élet- és emberellenes jelenség is veszélyezteti a földi civilizáció további sorsát.

Fontos felismerés, hogy az életet nem lehet igazán megérteni a halál értelmezése és kutatása nélkül. A kettőt, az életet és a halált nem szabad egymástól olyan drámai módon elválasztani, ahogyan eddig tette azt a modernnek mondott ember! Régi bölcs tétel, hogy mihelyt megszületünk, máris érettek vagyunk a halálra, de legalábbis születésünk után minden másodperccel közelebb kerülünk a halál valóságához.

A híres reformátor, Luther Márton is sokszor foglalkozott ezzel a témával és reformátori tevékenysége mellett igen jelentős énekköltészetében is gyakori a mulandóság témája: az élet sűrűjében is körülölel a halál ténye. A huszadik századi híres filozófus is csatlakozhatott a reformátorhoz, M. Heidegger, aki a létezés lényegét fogalmazta meg ezzel a német fordulattal: „Sein zum Tod”, azaz a halál felé tartó élet, ám felmerül az emberben az elűzhetetlen gyanú, hogy mindezek miérettől kísérlelje meg kutatni.

Éppen ebben a szellemben írta naplófeljegyzését K. Tucholsky: „ha most kellene meghalnom, akkor csak azt mondhatnám, hogy 'hát ez volt az egész?'; vagy azt, hogy 'nem is értettem meg mindent igazán'”.

A halálfélelemnek lényegében - leegyszerűsítve - kettős oka van: a) félelem a végtől, az elmúlástól, a fájdalomtól, a megalázó szenvedéstől, valamint b) a teljesség utáni vágy. Bennünk él egy vágy a teljesség után, az önmegvalósulás után, de azt is megtapasztaljuk éveink számának növekedésével, hogy ebben az életben a sóvárogva vágyott teljességet még csak megközelíteni sem tudjuk, hiába is hosszabbítják meg az orvosok mesterségesen az életet, hiába préseljük ki még az utolsó élet-cseppet a mulandó testből, a teljességet megközelíteni sem tudjuk.

Valamikor évszázadokkal ezelőtt a keresztyén vallás adott egy bizonyos szociológiai dimenziójú megoldást a halál valóságára, amikor még a közgondolkodást a bibliai világkép hatotta át. Sőt Nietzsche azzal vádolta a keresztyénséget, hogy az a népnek szánt platonizmus. A felvilágosodás előtt a keresztyénség valóban szociológiai keretet biztosított a haldokló ember számára, hiszen ezt a földi életet elsősorban a halálra való felkészülésnek tartotta, szinte a túlvilágra való begyakorlás volt a fő témája. Csakhogy ez a gondolkodásmód, ha nem is azonnal a felvilágosodással, de legkésőbb a második világháborúval megszűnt, ma már a hívő keresztyének is elsősorban ebben a világban akarják jól érezni magukat. Az örökkévalóság helyett erre az emberi, e világi valóságra irányult a figyelem, előtérbe került az ember testi jólétének ügye, hangsúlyosabbak lettek a társadalmi kérdések. Érdekes módon háttérbe szorult a posztmortális egzisztencia kérdése, témája, sokszor még a keresztyének is agnosztikusak. Ám ennek ellenére a kérdés mégis élő, s ha másképpen nem, akkor az elfojtás szintjén, azaz áttételesen.

Nem az emberi gondolkodásban, hanem a - nem várt - tudományos kutatásban következett be egy nagy meglepetést előidéző fordulat.

Világszerte feltűnést és hatalmas visszhangot keltett E. Kübler-Ross pszichiáter, aki több mint kétezer halálosan beteg, ám majdnem haldokló és még kommunikatív haldoklókkal folytatott beható beszélgetést a pszichés státuszukról, azaz az érzéseikről, gondolataikról, várakozásairól, reményeikről, s ezen beszélgetések alapján dolgozta ki a szerző az ún. stádiumokat vagy fázisokat, amelyeket a halál felé vezető úton lehet megfigyelni. Ezek a fázisok természetesen nem abszolút érvényűek, csak didaktikus értelemben lehet őket kezelni, és a sorrendjük is változhat. De ettől függetlenül érdemes megismerkedni ezekkel a fázisokkal, és átgondolni a tartalmukat, mert mindegy, hogy hívő vagy hitetlen valaki, ezen a processzuson, folyamaton átmegy, ha az átmenet módozata különböző is. Öt ilyen fázis van: a) a tagadás (ez nem lehet igaz), b) a harag, a düh, agresszió érzete (miért éppen velem történik ilyesmi?), c) az alkudozás fázisa (feltételezett „hatalom” befolyásolása), d) az elcsüggedés, azaz a depresszió fázisa (suicid veszély), e) végül a megbékülő elfogadás, azaz a dolgok folyásába való belesimulás, ahogy a jó úszó is alkalmazkodik a folyó hullámzásához. Kübler-Ross - a tudományos végzettségű pszichiáter - többször is úgy nyilatkozott, hogy nagyon sokat tanult a haldoklóktól, s köszönettel gondol rájuk, mert kitágították a világképét, és ő meggyőződéssel hisz a túlvilági valóságban.

Talán még nagyobb feltűnést keltett egy másik orvos, illetve pszichiáter, akinek a neve sokszor bejárta a világsajtót: R. A. Moody, aki ún. reanimációs kutatásokat folytatott, azaz a klinikai halál állapotából visszahozott személyek élményeit gyűjtötte össze és adta ki. Csak Németország nyugati felében 250 000 példány fogyott el első számú művéből (Life after Life), amit magyarul is többször kiadtak.

A társadalmi akusztika éppen akkor volt érett, amikor Moody megjelentette könyveit, hiszen korábban is foglalkoztak ilyen jellegű kutatásokkal, könyvek is jelentek meg ezzel a témával, de senki sem figyelt fel rájuk, vagy csak nagyon minimális volt az érdeklődés.

A klinikai halál állapotából nem kevesen megdöbbenő élményekkel jöttek vissza. Hangsúlyozandó, hogy nincs minden esetben ilyen élmény, de annál jóval gyakrabban fordul elő, semmint érzéketlenül és figyelmetlenül mehetnénk el mellettük. Ha egy jelenség már egyszer előfordul, akkor azt feltétlenül kutatni, vizsgálni, értelmezni szükséges.

Érdekesség volt továbbá az is, hogy a klinikai halál állapotából visszatértek beszámolóí között feltűnően nagy volt a hasonlóság, nemzetiségi, geográfiai hovatartozástól függetlenül, sőt, ráadásul vallási, konfesszionális hovatartozástól is függetlenül, legfeljebb a kifejezőeszközt határozta meg az éppen érvényes és adott pszicho- és vallási, világnézeti kultúra. Pl. a Fénylényt egy buddhista Buddhával hozta összefüggésbe (megvilágosodási élmény), egy keresztyén Jézussal azonosította, egy zsidó pedig angyalt emlegetett, de mindegyik átélte az ún. Fénylény-élményt. Moody is különbséget tesz a klinikai halál és a végleges halál között, mégpedig a szívhalál és az agyhalál összefüggésében. A kettő közötti időszakban játszódnak le ezek az ún. reanimációs élmények, és ennek az ideje a nagyon rövid idő és az öt perc között bármi lehet, de rendkívüli időtartamokat is jegyeztek fel, mint pl. húszperces időt. Függetlenül attól, hogy az agy egy idő után károsodni kezd, sőt maradandó károsodási veszélynek van kitéve, jegyezték fel ezt a hosszabb ideig tartó állapotot.

A beszámolók sokaságából állították össze a didaktikus modellt, amit azonban természetesen nem lehet és nem szabad számon kérni egyetlen reanimált személytől sem, mert elképzelhető, hogy az összegyűjtött elemek közül csak egy vagy kettő fordul elő az élményében, de lehetnek a teljességet megközelítő beszámolók is.

A modell kb. így néz ki: haldoklik egy ember, s a testi szenvedése eléri a csúcst, s ekkor hirtelen és megdöbbenve, csodálkozva és értetlenkedve hallja, hogy az orvos őt halottnak nyilvánítja. Majd újabb meglepetések következnek, úgy mint előbb, kellemetlen zaj, brummogás, érthetetlen zörejek, közben az illetőnek az az érzése, hogy nagyon gyorsan halad előre egy alagútban, csőben, aluljáróban, ahol meglehetősen sötét van, de mintha vonzaná valami, mintha valami nagy mágnesnek köszönhetné a haladását. Egyszer csak kívül találja magát a saját testén, s látja teljes valóságában az egész környezetet, a testével foglalatostkodó orvosokat, asszisztenciát, pontosan látja a műtőt, vagy azt a helyet, ahol ez az egész halálküzdelem lejátszódik. Először nagyon furcsállja az egész helyzetet, de lassan kezdi megszokni a furcsa és szokatlan helyzetet, s felfedezi, hogy még mindig van teste, csak egészen más értelemben, mint a háromdimenziós valóságban. Világossá válik a számára, hogy át kell értékelnie bizonyos fogalmakat, úgy mint az anyagét, fentet, lentet, előlt, hátult, azaz nem érvényesek többé az általunk megszokott képi fogalmak. Majd amikor ezen túl van, akkor-Moody szerint-a következő játszódik le: „Más lények közelednek a haldoklóhoz, hogy üdvözljék és segítsenek neki. Meglátja a már korábban elhunyt rokonainak és barátainak a szellemi lényét, és megjelenik előtte egy olyan Fénylény, amelyet még soha azelőtt nem látott, és amely (aki?) soha nem tapasztalt melegséget és szeretetet sugároz. Ez a Fénylény szavak nélkül elgondolkodtató kérdéseket tesz fel, s ezzel arra ösztönzi az illetőt, hogy saját maga értékelje az élete egészét. Azzal segít ebben az értékelésben, hogy a haldokló panorámaszerűen maga előtt látja életének az összes fontos eseményét. Ezután az a benyomása a haldoklónak, mintha egy sorompóhoz, határhoz ért volna, amely a legvégső választóvonal a földi és a következő élet között. Ekkor azonban megtudja, hogy mégis vissza kell térnie a földi életbe, mert végleges távozásának, azaz halálának az időpontja még nem érkezett el. Ám ez ellen nagyon tiltakozik, mert közben olyan élményeket élt át a túlvilággal kapcsolatban, amelyek nagyon pozitívan hatottak rá, és ezt nem akarja elhagyni, nem szeretne visszatérni. Az öröm, a szeretet, a béke hatalmas érzése járta át, ezzel van telítve, de nem tehet semmit, belső ellenállásától függetlenül - anélkül, hogy tudná, hogyan - egyesül ismét a fizikai testével és újra itt él.” Moody így írja le a haldoklás folyamatának ideális típusát, természetesen Moody óta már nagyon sok esetet volt mód megvizsgálni, és az élmények nagyon differenciáltak, ám az az érdekes, hogy lényegi azonosságot mutat mindegyik.

Különösen a Fénylény személye, alakja, kisugárzása, kommunikációja lepi meg az élményt ismerőket, mert szinte kivétel nélkül hangsúlyozzák, hogy ilyet korábban nem tudtak volna elképzelni, hogy a jelenség felülmúlja a fantáziájukat, a képzelőerejüket. Ez a Fénylény olyan fényes, amire e világi példát nem lehet felhozni, de ennek ellenére mégsem vakító, rendkívül világos, de egyszerűen leírhatatlan. Telepatikus kommunikációja is meglepő, de teljesen egyértelmű, s a vele való találkozás magasabb erkölcsi szintre emeli a gondolkodást, ugyanis a klinikai halálból visszatértek és a Fénylényt megismertek életvitele, gondolkodásmódja teljesen megváltozik, a lezser és felelőtlen ifjúból hirtelen békességet nyerő komoly felnőtt lesz. Ha mással nem is lehet ezeknek az élményeknek a pozitív voltát igazolni, azzal mindenképpen, hogy az ezen az élményen átmentek radikális szellemi érésen, megkomolyodáson, bölcsé válási folyamaton mennek keresztül, mint akik a lét titkaiba nyertek bizonyos betekintést. Egyrészt megszabadulnak a halálfélelemtől, másrészt sokkal komolyabban veszik ezt az életet, s tudják, hogy nem a semmibe hullva, zuhanva szűnnek meg, hanem valóban mennek valahová, ahol nem rossz, sőt a megszabadulás élménye élhető át.

Moody könyvének megjelenése előtt egy évvel jelent meg az akkori Németország nyugati felében a tübingeni pszichiáterprofesszornak, E. Wiesenhütternek kis könyve „Blick nach drüben” címmel. A címet úgy lehetne visszaadni, hogy pillantás odaát, vagy a túlsópartra, s a könyv alcíme „Selbsterfahrungen im Sterben”, azaz saját tapasztalatait írja le a tudós és neves szerző. Óriási vitát robbantott ki Wiesenhütter professzor könyve és nem kevesen támasztották alá megfigyeléseit és bizonyították állításait. Wiesenhütter professzor azonban nemcsak a saját élményeit tárlja ebben a

könyvében, hanem a második világháború szomorú idején tábori kórházban dolgozott, s már ott felfigyelt a haldoklás belső folyamatára, éppen a magukhoz tért személyeknek köszönhetően. Később gyűjteni kezdte a legkülönbébb eseteket, vízbe fulladt, emeletről vagy szikláról lezuhant, de mégis életben maradt személyek eseteit, élményeit. Voltak olyanok, akik fagyhalálon mentek át, vagy autóbalesetben volt részük. A szerző hosszú évtizedeken keresztül gyűjtögetett, és ő is meglepődött azon, hogy ezek roppant nagy hasonlóságot mutattak egymással.

Saját élményét Wiesenhütter doktor a következőképpen írta le könyvecskéjében: „Az elviselhetetlennek látszó fájdalom és az egyre fokozódó halálfélelem után egyszer csak átéltem mind a két érzékelési mód megszűnését, azaz az idő és a tárgyi, térbeli valóság érzékelésének a megszűnését. Hogy meddig voltam ebben a megváltott állapotban, utólag szinte megállapíthatatlan. Úgy éreztem; mintha egy ponttá zsugorodtam volna össze, de ugyanakkor mintha a végtelenbe tágultam volna ki. Ezzel az élménnyel összefüggő megszabadulási és boldogságérzetemet csak nagyon kezdetleges és primitív módon tudom kifejezni, sőt hangsúlyozandó, hogy mindazt nem is lehet leírni. A szavakat itt csak olyan értelemben lehet alkalmazni, mint a közlekedésben az útjelzőtáblákat, melyek szimbolizálják a megfelelő irányt, de nem azonosak azzal. A táblák sem mennek abba az irányba, amerre mutatnak, a szavak is csak ilyen útjelzők az igazi és valóságos irányban.”

Orvosok és pszichiáterek vitájához később hozzászólt egy német evangélikus lelkész is, majd még később egy katolikus teológus is. Az evangélikus teológus és lel= kész neve J. Ch. Hampe, a katolikusé a híres H. Küng. Hampe további gyűjteményes anyaggal gazdagította a témát, de nem reanimált páciensek beszámolóit gyűjtötte össze, hanem elsősorban filozófiai és irodalmi példákat keresett és talált. Könyvének címe „Sterben ist doch ganz anders”. Természetesen nem hagyja figyelmen kívül a klinikai, orvosi eseteket sem, s mondanivalóját a címben előlegezte: a meghalás mégis csak egészen más..., mint ahogyan azt eddig, a tizenkilencedik századi materialista-atheista szemléletű gondolkodás feltételezte és gondolja még ma is. Hampe példái és látószöge ahhoz segített hozzá bennünket, hogy a halál, illetve a meghalás folyamatát ne csak „kívülről” lássuk, hanem „belülről” is. A külső látvány sokszor riasztó és taszító, de ez csak a megfigyelő látószöge, és csak a felszín, az igazán hasznos bepillantás az, amikor végre ezt a folyamatot az átélőknek és beszámolóiknak köszönhetően belülről is láthatjuk. Így Hampe az alábbi pontokban foglalja össze ennek az egész élményhalmaznak a lényegét:

a) Az én kilép a testből és következik a számadás az életpanoráma segítségével, azaz igen rövid idő alatt maga előtt látja az élete egészét.

b) Ezután az én megmagyarázhatatlan, csak átélhető, de kifejezhetetlen kitágulása következik be, amiről Hampe a következőket írja: „Szenvedésen át tűnik fel és jelenik meg a megváltás. Az én kilépésekor a testhez még nagyon közel van, még a testhez tartozást éli át a páciens, s az életének eléje tárul panorámája arra kényszeríti, hogy dolgozza fel a múltját, s közvetlenül ezután ebben a végső stádiumban kitágul a horizont és végső hatalmas boldogság árad szét benne és körülötte és a haldokló énje a súlytalanság lebegő állapotába kerül - de csak képek segítségével fejezhető ki mindez. Nemcsak a világ, hanem maga a haldokló változott meg és ezután már egy új világ felé tart (a haldoklásában).”

Új tudomány

Ezek után aligha csodálkozhatunk, hogy Kübler-Ross, Wiesenhütter, Moody és a többiek kutatása, gyűjtése nyomán egy vadonatúj tudomány alakult ki, s szólalt meg üzenetértékűen. Nem mintha korábban nem foglalkoztak volna a halál témájával, de a szükséges tudományos körültekintés, valamint a kísérleti, empíriákra építő kísérletező jelleg nemigen volt meg abban az értelemben, mint ahogyan manapság felfedezhető ebben az új tudományban, aminek thanatológia a neve, vagyis a halállal mindenféle lehetséges szemszögből foglalkozó tudományterület.

Filozófiai, lélektani, teológiai szemszögek jöhetnek számításba, azaz az elméleti és gyakorlati dimenziók szorosan karöltve járnak egymással. Természetesen jóval korábban, a történelem messzi ókori távlatában is foglalkoztak már a halál kérdésével, és még csak azt sem mondhatjuk, hogy nem nyújtának számunkra igen sok értékes útmutatást. Az ókor mitológiai világértelmezésének egyik nagyon jelentős eredménye a halál valóságára adott válasza. Említésre méltók az Ozirisz-

misztériumok, az indiai eredetű upanisadok, a Tibeti Halottak Könyve - mind-mind egy-egy jelentős kísérlet arra, hogy bepillantson a halál sötét titkába, vagy fényt derítsen a horizontális és vertikális sötétségre. Nem állíthatjuk azt, hogy tanításaik teljesen haszontalanok, hiszen lélektani értelemben jelentős mértékben járultak hozzá történelmi távlatokat felölelő módon a halál intellektuális és emocionális feldolgozásához.

Külön kategóriába tartozik a Biblia, más néven a Szentírás, mert ez a keresztény kultúra és vallás számára legértékesebb könyvgyűjtemény nem a halál valóságába kíván bepillantást nyújtani, hanem a halál valóságának belső láttatása nélkül akar végérvényes megoldást kínálni, még hozzá a Názáreti Jézus golgotai kereszten hozott megváltó áldozata által. Tehát a Bibliában kevés olyan rész található, amely csak utalna is arra, hogy a reanimációs élményekhez hasonló élményekről, eseményekről lenne szó. Találhatók azonossági, illetve hasonlósági pontok, de nem szabad erőltetnünk a párhuzamokat. A keresztény vallás égisze alatt felnőtt reanimáltak a Fénylényt Jézussal azonosították, de nem sokkal több azonosítási alap található a Bibliában, mint a Jelenések könyvében olvasható jézusi kijelentés, hogy „én vagyok a világ világossága”, valamint a Fénylény-élményt Pál apostol damaszkuszi élményével lehet összekapcsolni. (Ap. Csel. 26, 8-16). Ugyancsak az Ap. Csel.-ben (7, 54-58) olvasható István diakónus, az első keresztény mártír haldoklás közbeni látomása, hogy látja az Emberfiát az Isten jobbán (jobb: a hatalom, az uralkodás jelképe). Még Pállal függ össze a 2. Kor. 12.1-ben olvasható elragadtatási élmény, noha ott halálközelségről nem beszélhetünk.

A Biblia nem zárja ki a halálközeli élmények létezését, de nem is igazolja azt. A Biblia ugyanis az Isten és az ember közötti „küzdelem” drámai könyve, amely azt mutatja meg, hogy az Isten mindent megtesz az emberért, de az embernek szinte soha semmi sem felel meg. A halál témája ott nem egyszerű, de nem is olyan hangsúlyú, mint a modern korban. Sokkal nagyobb kérdés a Bibliában a szenvedés, vagy az értelmetlen szenvedés kérdése, s különösen is az igaz ember értelmetlen szenvedése (vö. Jób könyvével).

Eltekintünk itt a filozófiai és irodalmi párhuzamoktól, csak az említés szintjén vessünk ezekre egy pillantást. Platón „Az állam” című könyvében ismertet egy reanimációs esetet, E. Swedenborg a „Menny és pokol” című művében ad részletes leírást, Tolsztoj „Iván Iljics halálát”-ban írja le írói képzelőerő segítségével azt, amit majd később rendszeresen gyűjteni kezdenek a kutatók. V. Hugo Nyomorulttájában Jean Valjean mondja ezt az érdekes mondatot: „Nem tudom, mi van velem, valami fényt látok” - és távozni készül ebből a világból. Durrell az Alexandriai négyesben ad egy elég hosszú leírást. Ch. Dickens is megható módon ábrázolja ezt a jelenséget nem is egyszer, valamint a magyar Móra Ferenc „Amikor az égben jártam” című önéletrajzi elemeket nyújtó elbeszélése kedves kis olvasmány.

Ezt az új tudományt előfutárok készítették elő, de - mint lenni szokott - a háttérben maradtak értékes felfedezéseik ellenére is. Már a múlt század végén egy Albert Heim nevű geológus felfigyelt az alpinisták élményeire, amiket olyanok mondhattak el, akik egy-egy zuhanást túlélhettek.

A thanatológia (a halál tudománya) elméleti és gyakorlati távlatokat villant fel előttünk. Roppant jelentősnek tartjuk a gyakorlati vonatkozásokat is, s ennek megfelelően vázolunk fel egy elméleti szerkezetet annak megmutatására, hogy mi mindenben lehet segítségünk ez az új tudomány. (Persze már több évtizedes ez az új tudomány, hiszen Kübler-Ross a 60-as években nem előzmények nélkül kezdett hozzá a rendszeres vizsgáldáshoz.)

Premortális és posztmortális fejezetekre osztás didaktikus segítség a számunkra. Tehát a haldoklás és a halál valóságát megelőző kérdések és halált követő problémák feldolgozása. A halált megelőző szakaszban elsősorban a halálosan betegek, illetve már a haldoklók jobb lelki gondozása válik lehetővé, egyszerűen azért, mert betekintésünk van a haldoklás menetébe, illetve a halálos betegség csapdájába eső lélek fázisos vergődésébe, és ennek az ismeretében nagyobb a lehetőségünk arra, hogy megfelelő módon nyújtsunk segítséget. A betegek melletti végtelen türelem sokkal könnyebben érhető el, ha tisztában vagyunk azokkal az információkkal, amiket például azokból a jegyzőkönyvekből lehet megtanulni, amelyeket halálos betegekkel folytatott beszélgetésekről vettek fel. Másképpen tudunk viszonyulni a haldoklókhoz is, ha a reanimációs kutatások eredményeiről tudunk, még akkor is, ha ezeket a jelenségeket pillanatnyilag még senki sem tudja megfelelően

magyarázni vagy értelmezni.

A posztmortális fejezet egyik érdekes altémája a túlvilági elképzelések összegyűjtése és elemzése, de még nagyon közvetlen jelentősége van a gyászoló lelki gondozásának. A gyászoló esetében szintén ún. fázisok figyelhetők meg, s írhatók le, melyek ismerete elősegítheti a megfelelőbb gyászkezelésünket. Itt is nagyon sok esetet vettek figyelembe és ennek alapján állították össze a gyász folyamatának a fázisait: a) sokk, b) kontroll, c) regresszív, regrediáló és d) adaptáló, adaptációs fázis.

Nem lebecsülendő továbbá a thanatológia árnyékában kibontakozó thanatopszichológia sem, amely elmélyültebb kutatásra törekedett nemcsak intrapszichés vonatkozásokban, hanem szociológiai, antropológiai összefüggésekben is. A thanatopszichológusok vizsgálták a halállal való foglalkozás intenzitását pl. a különböző társadalmi rétegekben, életkorokban, kereseti adottságok közepette, vallásosság összefüggésében, nemi hovatartozás figyelembevételével, a szociális integráció eredményességét is figyelembe véve. Bizonyos eltéréseket lehetett ezekben az összefüggésekben a haláltémával kapcsolatban felfedezni, de mintha közös nevezőre hozott megállapítás lenne a „bizalom/hit” jelenségének a megléte, elevensége, kibontakozottsága. Éppen a halál összefüggésében figyelhetünk fel az emberi léleknek erre a különleges adottságára, amit hagyományosan hitnek nevezünk, de aminek a tartalmát a lélektan is kutatja, és az „ösbizalom” problémáját feszegeti. De a lélek mélyebb rétegéből kisugárzó ösbizalom mellett, s annak szükségessége mellett nagyon fontosnak tartják a logoterápiai törekvéseket, miszerint meg kell találnunk minden összefüggésben az „értelem” dimenzióját. Alapvető és jogos emberi kérdés, hogy „van-e értelme” [pl. az](#) életnek és a halálnak? Mert ha a halál abszolút értelmetlen, akkor ez súlyos árnyékot vet az életre is, akkor csak Camus-i lázadás, vagy álnihilista nemtörődés a megoldás. Ha valaminek a vége értelmetlen, akkor az eleje és a közepe is elveszti az értelmét! Jelentős mértékben járul hozzá a thanatopszichológia ahhoz, hogy ezeket a kérdéseket újra átgondoljuk.

Pillantás a túlsó partra?

Óhatatlanul szembesülnünk kell azzal a kérdéssel is, hogy miként tekintünk a thanatológia tudományának arra a területére, amely a reanimációs kutatással függ össze, most eltekintve a gyakorlati vonatkozásoktól. Mit mondhat a teológus arra a kérdésre, hogy valóban a túlsó partra vetettek ezek a haldoklók egy jelentős és fontos pillantást? Bebizonyították-e ezek az élmények a halál utáni élet, azaz az örök élet valóságát?

A teológus, mint Hans Küng vonakodik ezt elismerni, bár megengedi, hogy erről az egész témáról már nem lehet a tizenkilencedik századi tömény ateista-materialista módon beszélni, mert itt mégiscsak olyan tényekkel találkozunk, melyeket nem tekinthetünk semmiseknek. Kétségtelen az, amit Küng hangsúlyoz, hogy ezek az ún. halálközeli élmények többértelműek, és még nagyon messze vagyunk attól, hogy a lényegüket csak megközelítőleg is érthessük.

A teológussal szemben a pszichiáter, mint Kübler-Ross azt hangsúlyozza, hogy a számára, kutatásai közben egyértelműen pozitív irányban dőlt el a kérdés. Az egyik Moody-könyvhöz írt előszavában így nyilatkozik: „Az olyan kutatások, mint Moodyé is, nagyon sok embert fognak felvilágosítani arról, amit már kétezer éve hangoztatnak a számunkra, hogy van a halál után élet.” Lehet igaza a pszichiáternek, s mellesleg az is megállapítható, hogy a jelenleg elérhető magyar vagy német nyelvű szakirodalom kutatói jelentős mértékben hangoztatják egyrészt a kötelező óvatos tárgyilagosságukat, másrészt többen egyértelműen foglalnak állást a halál utáni élet valósága és ténye mellett.

Miért óvatos a teológus?

Mert óvakodik a mankótól, amit menet közben el is lehet veszíteni, azaz az igazi teológus és hívő ember hite önmagában kell, hogy megálljon. E sorok szerzője is csak annyit mondhat, ha kiderülne a reanimációs kutatásokról, hogy teljes egészében és megfellebbezhetetlenül megfelelnek az igazi valóságnak, s megcáfolhatatlanul bizonyítanák a túlvilági életet, nem tudna jobban és intenzívebben hinni, de ha az ellenkezője derülne ki, mint pl. a csalás kategóriájába sorolható jelenség, akkor a hitét nem vesztené el, mert Krisztusba vetett hite nem e világi támpontok függvénye, hanem Isten pneumatikus műve.

Mindentől függetlenül roppant jelentőségű kutatásról van szó, csak biztató szót lehet azokhoz

szólni, akik valamilyen rálátással rendelkeznek ezekre az eseményekre. Lényegében csak egyetlenegy magatartás megengedhetetlen: az előítéletektől elvakult világnézeti okokra hivatkozó negligáló magatartás.

E számunk szerzői

Balogh Tamás (Gyomaendrőd)
Bálint Péter (Debrecen)
Bárdos B. Arthur (Dortmund)
Bene Gabriella (Gyula)
Bucur, Romolus (Arad)
Bögel József (Budapest)
Cs. Tóth János (Békéscsaba)
Dan, Vasile (Arad)
Földényi F. László (Budapest)
Galea, Ioan (Arad)
Géczi János (Veszprém)
Gulyás Imre (Debrecen)
Horpácsi Sándor (Miskolc)
Jász Attila (Tatabánya)
Kántor Zsolt (Szarvas)
Kiss Ottó (Gyula)
Kocsik József (Békéscsaba)
Mácz István (Cegléd)
Nemes Károly (Budapest)
Pánics Ferenc (Békéscsaba)
Ribár János (Orosháza)
Sebeők János (Budapest)
Schwartz, Gheorghe (Arad)
Simulov, Viorel (Arad)
Sümegi György (Budapest)
Stummer Andrea (Debrecen)
Szabad Olga (Békéscsaba)
Szalai Csaba (Debrecen)
Szénási Miklós (Debrecen)
Szepesi Attila (Budapest)
Szvetoszláv, Sztojcsev (Békéscsaba)
Takács Zsuzsa (Budapest)
Tandori Dezső (Budapest)
Tarján Tamás (Budapest)
Tóth Piroska (Budapest)
Turai Kamil (Budapest)
Tranströmer, Tomas (Stockholm)
Varga Imre (Tinnye)
Zana Zoltán (Békéscsaba)

Sebeők János

Penge penge pengeti a kaszáját...

A Halál rövid karriertörténete

Napfogyatkozás

Miért halt meg a Napisten, ha él a Nap? És miért pusztul a Halál, amikor változatlanul deglünk tovább? Mert, hogy eltűntek a napistenek, az tény. S az is tény, hogy a Halál tisztelete ugyancsak folyvást zsugorodik. Mintha legyőztük volna. Igaz, X húszévesen, Y rákban, Z szívinfarktuszban. Meghalt a Halál? És meghalt az Élet? Sebj. A Halál azért még lehet halott. Igaza volna Nietzsche-nek, aki temette az Istent, mondván, halott? Avagy halottakról vagy jót, vagy semmit? Élet és halál. Fény és árnyék. A Nap és a Kaszás. Valaha mindketten megbecsült személyek voltak, tőlük hemzsegett Egyiptomtól Dél-Amerikáig az embertudat, jungi archetipikus rémalakjaikkal teltek meg a temetők. S valóban: látszólag mi időtállóbb a Nap és Halál igazságánál? Elvégre Nap nélkül nincs élet. A fotoszintézis, a biológiai körforgás, az élet Schrödinger által is megragadott negentrópiás jellege mind-mind csak visszaigazolja, amit a régiek hittek. Akkor miért? A Nap dicstelen sorsa - Istenként kezdte, fúziós reaktorként végezte-rávilágít arra, hogy a metaforikus evidencia sem véd a mulandóság ellen. Kevés kultusz tartalmazott több és kézenfekvőbb igazságot, mint a Napkultuszok, mégis, legfőljebb árnyék maradt belőlük vissza. Van új a Nap alatt.

Kaszátlanul

Az életért felelős Napisten, s az emberhalálért felelős Halál sorsa - láthattuk - közös. Hatalomvesztésük oka viszont különböző. A Napkultuszok ti. egy mélyen spirituális folyamatban őrlődtek fel, helyükbe új kultuszok, mitológiák és vallások léptek, a Halál e századi hatalomvesztése viszont épp ellenkezőleg, egy nagyon is világi, a legkevésbé sem átszellemült folyamatból származtatható, amit akár despiritualizációnak is nevezhetünk. Hova tűnt Holbein? Mikor táncolt utoljára a Halál? Már táncolni sem engedik? Ennyire szomorú volna a világ, ahol élned, hálnod kell, hogy nem táncolhat benne kedvére a Halál? Diszko igen, haláltánc nem? Miféle prűdéria ez? A szexuális forradalom címszó alatt futó végtelenített biológiaórával és párási tanfolyammal párhuzamosan szorult mind visszább az eretnek Halál. Aki jusst sem akar élni. Se nem reklám, se nem bőrkrem ő, szegény, hanem Halál. Nagy a feje, búsuljon a ló. Kiment a divatból. Mert olyan cicis. Elrontja a hangulatot, pedig szilveszter van. A nekroprűdéria közmegegyezéssel szilenciumából csak most kezd kikecmeregni a társadalom. Néhányan áttörnék a haldokló és az élő közé vont spanyolfalat. A halál rehabilitációja azonban változatlanul késik. Ez még csak „glasznosztty” és nem „piacgazdaság”. Maga a halál változatlanul feketelistán van. Csak a haldoklás vált komilfóvá. Kübner Ross, s a hozzá kapcsolódó thanatológiai iskolák a halálhoz a jó pszichomenedzser szemléletével közelednek. Itt van egy „problem”, amit meg kell oldanunk. A halálközeli élmények félfilozófiai, féltudományos, félvallásos özőne ugyanitt tájékozódik, a halál és élet közti szűk mezsgyén, a tragédia viszont mindmáig tabu.

Égi veszély

Valamiben meghalni, vagy meghalni? Van-e oka a halálnak? Szükségszerű-e a halál, vagy esetleg csak véletlen baleset, gyakori malőr, valamiféle oda nem figyelés következménye? Életünk folyamán a természetes halandósághoz, s a valamiben való meghalhatáshoz való viszonyunk

jelentősen különbözik, kétféle elszámolás munkál bennünk. Az egyik szerint a halál nem más, mint „A tetőn dolgoznak, tessék vigyázni!” - tehát egy elkerülendő, s elkerülhető esemény, a másik szerint viszont „Finita la commedia”, a szükségszerű végzet. Történelmileg viszont a halál elszámolása korántsem ennyire disztinkcionáltan kétértelmű: a kétféle elszámolás gyakorta keveredett, bár a hangsúly az életkörülmények változásából következőleg mindinkább az absztrakt végzetszerűség irányába tolódott el. Ez többé-kevésbé törvényszerű. Az őseink ritkán halt természetes halált. Vagy betegség, vagy ellenséges fegyver, vagy vadállat ragadta ki az élők közül. A politeizmusban gondolkodó s absztrakcióra képtelen ember tehát úgy látta, hogy - amiképp az eseményfajták mindegyikéhez egy-egy istenség - a halálnemek mindegyikéhez is egy-egy isten rendelhető. Az éhes oroszlan, s a halálisten ugyancsak emberhússal feni a fogát. A jóllakott oroszlan bezzeg sohase támad. A halálisten, illetve az éhes vadállat közti analógiából kiindulva, továbbá a kollektív nyugalom állapotát az egyéni érdek fölé helyezve nyilván időnként emberáldozatokkal kell kiengesztelni, lenyugtatni a halálnemek főistenét - vélhették. Az emberáldozatok mögött az a virtuális paradigma húzódik meg, hogy a halál megfelelő rítusokkal inaktív állapotba hozható, hisz lényege szerint inkább statisztikus veszély, semmint természettörvény. Amikor aztán a természetközeli ember a természettől eltávolodva egy, a fertőző betegségek tizenkilencedik-huszedik századi részleges leküzdéséhez hasonló életkorrobbanás ment keresztül, akkor kiderült számára, hogy ontológiailag a halál nem esemény, hanem törvény, a dolgokba, veszélyekbe belehalunk, a halál viszont önmaga oka. A haláltörvény felismerésétől a különféle kultúrák különféle világképekig jutottak el. A monoteizmus és a reinkarnáció ugyanarra a felismerésre reflektált: mindkét világnézet az etikai hangoltságú természettörvény szintjén jeleníti meg a halált. Egy ilyen világképben a Törvény szükségképp válik többé egyszerű, lekenyerezendő vadállattá. Isten például, mint a Törvény letéteményese ekkor már inkább pozitív, semmint negatív hős, félni ugyan kell még tőle, de ő már az Ómega és az Alfa, a Kezdet és a Vég, egy ésszel felfoghatatlan egység, „hol” a pogány szemlélet szerint istenhatalmú veszélyek ördögi és haláli feladatokra szerződött mintegy szakmáiban dolgoznak. Isten nem kockázik, mondta Einstein, ellenérzéseit hangoztatva a kvantummechanikával kapcsolatosan. Nem kockázik, de szerződött a Sátánt és a Halált, hogy ők játsszanak helyette. Mert amúgy-nagy a tét. A szerencsejáték viszont eszerint Istennek is tilos.

Mulatságok

„Ó, jaj, meg kell halni...” - panaszkodik a költő. Csakhogy - ismét egy evidencia a sok közül - semmi sem örök. A mulandóság egyetemes. Nincs dologi létező, amire ne vonatkoznék. Általános érvénye épp a Kaszás, e szupramezőgazdasági barokk szörny haláltusájával egyidejűleg bizonyosodott be, éspedig két figyelemre méltó úriembernek, jelesül Darwinnak és Hubble-nek köszönhetőleg. Darwin bebizonyította, avagy, diplomatikusabban fogalmazva, tudományos eszközökkel valószínűsítette, hogy mindaz a biológiai sokszínűség, amit a Földön észlelünk, egy kronológiai jellegű folyamatból, az evolúcióból eredeztethető, az aktuális biológiai jelen tehát eszerint korántsem öröktől fogva olyan, amilyen; a teremtés nem lehet a dolgok teremtése, legföljebb a törvényé, mely a dolgok „mögött áll”. Amit Darwin a földi természettel tett - beszkálázta az evolúcióba -, azt Hubble az éggel tette meg. Felismerte, hogy az univerzum tágu, következőképp az evolúció kozmikus érvényű: a világegyetem fejlődik és keletkezett. A darwini és Hubble-i paradigmaváltás fényében ma úgy látjuk, hogy nincs olyan dologi, megfogható valóság, mely a világ kezdete óta ne ment volna végig számottevő változásokon, a mulandóság és a változás uralma a dologi létezés fölött tehát abszolút. Ilyen körülmények közt persze nyilván sem a csillagok, sem a legközelebbi csillag, Napunk nem lehet istenség. Elmondható, hogy az „örök” minden eddigénél inkább rá van utalva eredendő szellemi természetére, hisz anyagként menthetetlenül kiszorult a világegyetemből. Ha viszont a mulandóság ily egyetemes erővel uralkodik a dolgok felett, akkor miért épp az ember - esetleg az élet - volna alóla kivétel. „Ó, jaj, meg kell halni” - panaszkodik a költő. „Minden elmúlik egyszer, minden végére ér...” - sír a táncdalszöveg. „Hulló falevél.” „Sic transit gloria mundi, így múlik el a világ dicsősége.” Halál és

halál közt mi hát a különbség? Nos, senki sem hullat könnyet egy felhő halála láttán, pedig az alkonyatkor leépülő, szétoszló gomolyfelhő elvileg egy égi test - bár nem égitest - leépülése. Csakhogy a szervetlen anyag nem ragaszkodik görcsösen egy megadott állapothoz. A darabokra törő kő legfőljebb a panteisták lelkében sajog, egyébiránt fölöttébb nehéz bizonyítani, hogy az eredeti állapota ontológiailag „egészebb” volna a belőle keletkező törmeléknél. Van változás, de nincs veszteség, engelsi terminológiával élve mind az egységes, mind a darabokra tört kő az anyag egy-egy állapota. A változás, mint érzelmileg semleges és a mulandóság veszteségtermelő élet letompító fogalom viszont az élet határánál megtorpan, s inadekváttá válik. Igaz, az antilop legelve, s az oroszán gyomrában egyként az „anyag” valamely állapota, ám vulgármaterialista álobjektivitás megfeledkezni a rettenet állatszemeről, arról az állatszembről, melynek szuggesztíója nyomán Áprily, a fegyvertelen vadász örökre kapitulált a mindenkori őz előtt. A természetben már létezik egész, és ez az egész-ség, egészséggé hasonulva lehetővé teszi az elvi különbségtételt ép és sérült, hiányos és teljes között. Valójában az emberi terhecségek kb. 80%-a észrevétlen, spontán vetéléssel végződik, a biokémiai „meó” kiszortírozza a „selejtet”, ami csak úgy lehetséges, ha képzeleti vannak az épről. Senki sem állíthatja, hogy az amputált lábú ember egy teljes értékű kígyó, csak mert lábatlan. Ha valaki megsebesül, a seb beforr. A széttört csont összenő, a széttört kövek nem. Ha egy gén valamely pontján mutáció következik be, ún. korrekciós enzimek sietnek a hibát kijavítani. Létrejön tehát a test, egy testiségében az anyagtól mélységesen eltérő entitás, mely egész lévén immár kurtítható, hiányosítható, megsebesíthető és eltorzítható. Az élet és a halál nem egyéb az ép és a torz viszonyának ontológiailag abszolutizált és időre átírt reprezentációjánál. Másképpen szólva: halni csak a test tud. Az anyag csak változni tud, hisz nincs olyan etalon, ami által egy csonkakúp hegycsúcs sebesült kúpnak volna tételezhető. A test tehát tud halni, de tud-e halálnak halálával halni? Golding, mondd, hol a legyek ura, ki temetni jó és nem dicsérni a rovarok között?

Orvosetika

Miképp hiányozhat a halál onnét, hol vannak már halók? Miképp nincs halál a természetben? Amikor a gazella lélekszakadva iszkol az oroszán elől, tudja-e, hogy meghalhat? S, ha nem tudja, mi elől menekül? S amikor egy közülük elvész, tudják-e vajon a gazellák, hogy mi történt társukkal? Minden valószínűség szerint igen, ám ugyancsak minden valószínűség szerint az állatvilág a halál esemény és törvényszerű értelmezése körül csakis az előbbit érzékeli. A megsemmisülés tehát a pre-humán lények számára egy, az elkerülendő veszélyek közül, míg a Halál, mint minden egyedi élet szükségszerű végzete, kívül marad látóköriükön. A természet eszerint nem amerikai, hanem európai orvosetika szerint gondolkodik: sohasem közli a beteggel, hogy mi vár rá-halál. Kollektív szinten, illetve a személyre vonatkoztatva etiológiai programként és szaporodási kényszerként a „diagnózis” persze megjelenik, mert ha a „kegyesen félretájékoztatót” lények hitük szerint cselekednének, akkor nem gondoskodnánk utódról. Az ember megjelenése tehát amerikanizálódást jelent, fajunk az első beteg, akinek megmondták. Kár, hogy az igazmondó doktor bácsi személye mindmáig titok.

II silencio

Mit ér az én eszem, ha másnak nincs? Egy zsidó aranyköpést idéztem, s nem véletlenül. Az emberiség tudniillik a titokzatos doktor bácsi által agyába plántált lesújtó diagnózissal nem tud kihez fordulni segítségért, hacsak nem a mennyei csodadoktorhoz, aki örök életről beszél neki. A legszörnyűbb talán nem is a tény, a halandóság ténye, hanem az, hogy osztolni gyászunkban csak emberi lények képesek. Kozmikus magányra ítéltettünk. A kozmikus magány valódi arányait, akárcsak a mulandóság abszolútumát, szintúgy a tudomány lebbentette fel. Ma úgy tűnik, hogy egy tizenötmilliárd fényévnyi sugarú körben tudat egyedül csak a homo sapienshez kapcsolódva jelentkezik. A kozmikus társskereső klubok eredménytelenül hirdetnek - tizenegymillió rádiófrekvencián kutat a CETI-program nem e földi értelem után, s eddig nem sikerült jel-tűre akadni a zaj, az életteleniség szénakazlában. Ám magányunkra a közvetlen élő környezet, a

bioszféra sem ad enyhét. Tudomásul kell vennünk, hogy a többi, jó hárommillió állat- és növényfaj számára mindaz, ami velünk és bennünk történik, teljességgel érdektelen. Rajtunk kívül nincs élőlény, akinek a Mózes-szobor több volna pusztá kőnél, kódexeink a nedvesség hatására menthetetlenül elbomlanak, avagy, a művészetbarát medvék hiánya velőig hatol.

Kő kövön

A művészetbarát medvék és a gyászoló legyek hiánya összefügg, egymásra reflektál, s egyidejűleg nagyon is mély filozófiai kérdéseket tesz fel. A kérdés így hangzik: miért kell kőbalta ahhoz, hogy felfogjuk, halandóak vagyunk - másképpen kifejezve, a tudat miért csak egy tárgyi civilizáció szenzorjain keresztül képes ráébredni olyan alapvető tényekre, melyek elvileg anélkül is nyilvánvalók? Elvileg folyhatna érdemi párbeszéd állatok között halálról, életről, időjárásról. Az absztrakció elvileg nem kellene, hogy civilizációba kerüljön. Miért kell mesterséges környezet a „magnana”, a holnap, a tegnap, a halál felismeréséhez, miért kell elszakadnunk a természet eredendő valóságától ahhoz, hogy kiszabadítsuk magburkából a láthatatlan időt? Halálunkkal magunk vagyunk, ám a probléma amiatt terebélyesül társadalmivá, ökológiaivá és gazdaságivá, mert elválaszthatatlan azoktól a civilizációs rekvizitumoktól, amik által egyáltalán megélhető. Egy természetes jelenség, a természetes halál felismerése miért követel magának abszurd segédeszközöket? Miért nincs tárgyi segédeszköz, tárgyi inkubáció, civilizáció nélküli, azaz meztelen tudat? A szellem miért van tárgyiasságba kényszerítve, kvázi-testetlen létére miért anyagiasul extramód? S mi volt előbb: a szellem, vagy a tárgyiassulás?

Túlélet

Az, hogy engem túl fog élni a Matterhorn, nem különösképp érdekel, elvégre Mohamed is odament a hegyhez anno dacumál, ám az, hogy egy műanyag Mickey-egér túléljen - gyalázatos provokáció. Hol van akkor a Lenin apánk által is oly gyakorta hangoztatott tétel, hogy „legfőbb érték” az ember? Miféle érték az, mely nem időtálló? Miképp lehet az emberi személyiség érték, ha érvényében, időcellájában eleve korlátozott? Amikor az ősember szembesült azzal, hogy kőszerszámai túlélnek őt, akkor születhetett meg a halál. Valójában tehát a titokzatos doktor bácsi, aki értesít halandóságunk diagnózisáról, nem létezik. A Rossz Hír nem személy, nem is fogalom, hanem tárgy által jut tudomásunkra, s mint ilyen: maga a Bálvány. Úgy tűnik tehát, hogy a környezetünkül szolgáló természetes világ saját arasznyi létünkön túlmutató volta mindaddig érzékelhetetlen számunkra, amíg nem támad a személyes és a kozmikus lét közt egy mediális közvetítő, jelesül: a Tárgy. Ezért hát, hogy a Matterhorn sziklatömbjének fölém magasodó évmilliói nem izgatnak, de az, hogy a kőbalta vagy a Mickey-egér figura túlél, már érint. A tárgyi világ tudniillik a tudat önkettőző, önreflexív jellegét materializálja, s egyidejűleg disztinkcionálja is - hisz a tárgy: belőlem származik, általa túlélhetem magam, viszont bizonyossá lesz, hogy haltam, másképp fogalmazva a tárgyhöz viszonyítva nemlétem abban való fajlagos hiányként már vesztesége egy újszerű egésznek, s nem megsemmisülése egy létezőnek, „Életét veszttette” - visszatérő nekrológszöveg. Amikor egy belakott szobából hiányzik az, aki belakta, Szabó Lőrinc emlékszobájából a költő, a szemüveg mögül a rövidlátás, akkor a valahai élet olyképp hiányzik e palettáról, mint amputált testről a láb, következésképp a halál egy szellemi egészség nyílt sebe, torzulat a Bálvány szent testén. Addig, amíg a halál csak nemlét, nem létezik. A nekrofil időszámítás kezdetéhez ezért szükséges elkerülhetetlenül a civilizáció, egy fokozott másodfajú testiség, egy abszolút kagyló, melyből a lakók permanens kitépetése nem „ex nihilo”, hanem torzó állapotot teremt. S így nézve lényegtelen, hogy mi volt előbb, a gyász, vagy a sír, a szellem, vagy a tárgy - ab ovo mindez feloldódik a táncoló idol autokatalisztikus és kabalisztikus jajszavában.

Ádám és Éva

Bálványimádás és szellemidézés, asztaltáncoltatás és haláltánc - mind egybeolvad annál a

hatalmas gödörnél, mely bölcsőnk: a sír. Meglepő, s egyben abszurd optimizmusra valló tény az, ha egy faj spirituális története úgy kezdődik, hogy temeti magát. A bibliai őstörténet a tudást és a halandóságot egyetlen inherens szimmetriacsoportba ötvözi. A bűn zsoldja a halál, a halál tehát isteni átok rajtunk, büntetés, egy tett következménye. Így viszonyulni hozzá persze nyilván ellentmond a biológia alapjainak, épp ezért oly jellemző az emberre. Mi is történt tulajdonképpen ott, a fa alatt? Ádám és társa ettek a Fáról, s az aktus nyomán rossz és jó tudásának ismerőivé lettek, azaz homo eticusok. Ezt tiltotta Isten. Mert ugyan mi más az etikai érzék, mint különbségtét rossz és jó között? Jelenleg a tolvajtól a szentig etikai univerzumon belül tájékozódunk, „ez lényegünk” - ám Isten szerint luciferi lényegünk. A Paradicsom tehát egy pre-etikai és mégsem állati emberállapot. Fontos látni, hogy a jó és a rossz együtt létezik, a bűn így korántsem maga a rossz, a rossz csak az eredeti bűn szinonimája az etikán belül. Az etikába való beléptetésünk, a Halál, s a mértékéül szolgáló Tárgy, tehát a Civilizáció egyetlen összefüggő konglomerátumot képez, mely önmagából a visszajára fordítva egy értelmezhetetlenül mély transzcendencia felé kacsint: ahhoz ti., hogy kitörjünk a halál ördögi köréből, egyidejűleg kellene leszámolnunk az etikai dualizmussal, a halálfélelemmel és a civilizációval. A kérdés: miképp lehet a tudatlanság pozitív ismeret, avagy: lehet-e osztályrészünk az ártatlanság olyképp, hogy megmaradjunk embernek is? Erről a meta-hollywoodi irdatlan filmszakadásról szól közvetlenül vagy közvetve bármely transzcendencia. Ha a halál legyőzhető volna olyképp, hogy nem halunk meg, akkor persze nem volna szükség metafizikára. Ám a hozzá való viszony mégis túlmutat a mentálhigiénés aspektusokon, és feltételezi, hogy az emberi személyiségre valamiképp egy eleddigi ismeretlen jellegű megmaradási törvény vonatkozik. Mi marad meg-test, testnek feltámadása, avagy a lélek, esetleg valami más? A filmszakadást értelmező guruk többsége rébuszokban beszél, ami nem is csoda, hisz a hit által felvillantott megannyi szószülemény: üdvözlés, feltámadás, reinkarnáció - mind-mind egy befogadhatatlanul magasabb dimenzió alacsony dimenziószámú, s ezért szükségképp torz reprezentációja. Mindnyájan láttunk síkra kiterített földgömböt-s tapasztalhattuk, hogy ott az Északi- és Déli-sarkok torzulnak. Egy jézusi példabeszéd, egy Lao Ce-i verssor, a maga nyilvánvaló abszurditásával épp így torz, benne a pólus pont helyett egy hosszú vonal. De akár pont, akár vonal, ebből a világból távoznunk kell, s ugyan mit ér a hit, a remény és a spekuláció, e damaszkuszi ötvözet agylebenyeink között, ha a mennyországban nincs futball-világbajnokság?

Tragédia

A „tagadás ősi” szelleme itt mit sem segít. Szabadságunkért az életünkkel fizettünk. Végül is az a helyzet, hogy épp az ethológiai program szabaddá válása folytán két ember közt a különbség ma sokkalta nagyobb, mint két faj között. Amikor egy ember meghal, akkor tehát kipusztul valami, és nem megsemmisül. Minden halál egy miniholocaust. Minden halál egy minigenocídium. Minden halál justizmord. A halál az értéket tartósságként értelmező rend folyamatos torzója, emészthetetlen veszteség, értelmetlen cáfolata a tervnek - azaz tragédia. Magyarázható, de nem menthető. Így vagyunk a halállal: enyhítő körülményekre és magyarázatra szorul. Magyarázzuk a halotti bizonyítványát: jobb neki így. Tovább szenvedett volna. Hősi halott! A nemzetért. A hazáért. Isten kegyelméből. Alibi van bőven. A dráma nem más, mint a tragédia alibije. Ebben az értelemben senki sem mentes az Oidipusz-komplexuma alól. Hisz rítusainkkal folyvást megpróbáljuk ablakunkhoz szoktatni és kezessé tenni az értelmetlen veszteség vandalizmusát, önmagunk veszendőségét, szeretteink veszését és létünk esendőségét - azaz drámává szelídíteni a kérlelhetetlen tragédiát.

Nemes Károly

Halál a filmben – filmhalál

... Hány ember haldoklik és hal meg...
És az ember nem is gyakorolhat.
Rögtön jól kell csinálnia.

(John D. MacDonald)

A mennyiségi oldal

Arányos összevetésben talán nincs egyetlen más művészet sem, amelyben több halál, gyilkosság, tömegszerencsétlenség stb. fordulna elő, mint a filmben. A látványosság lehetősége, úgy látszik, kötelez. S a leglátványosabb jelenségek, a háború, földrengés, árvíz, tűzvész stb. mind sajátos témái a filmnek, hiszen a film olyat kíván mutatni, amire más művészet nem képes. És persze látványosságnak számít a halál folyamatának ábrázolása, a fojtogatás, a testbe hatoló kés, a húst felszaggató golyó. Így volt ez kezdetben, s még inkább így van a technikai lehetőségek bővülésével. Persze elsősorban a populáris, az úgynevezett kommersz filmekben, de egyáltalán nem csak azokban. Érdekes ennek bizonyítására két példát idézni.

Fukasaku Kinji A felkelő nap zászlaja alatt című szélesvásznú, színes filmjében a japán tiszt karddal végez ki egy álló amerikai hadifoglyot. Ügyetlenül többször odacsap a nyakához, amíg sikerült a fejet a testtől elválasztani, s közben lassítva, szinte a nézőre hullanak az erekből kispriccelő vércseppek. Az embertelenség és kegyetlenség szörnyősége majdnem kézzelfoghatóvá válik.

A gyilkosság ábrázolásának legismertebb és legklasszikusabb példája Alfred Hitchcock Psycho című filmjében található, amikor a tudathasadásos Norman több késszúrással megöli az éppen fürdő Mariont. A negyvenöt másodpercig tartó jelenet hetvennyolc, éles vágásokkal elkülönített részre (schnittre) van bontva. A leszakadó függöny, az emelkedő kés, a felszaladó szemöldök, a rémült szemek, a vért fodrozó víz stb. maximálisra fokozzák a váratlanság miatt egyébként is sokkoló ábrázolás intenzitását. Ez a hatás erősebb, mint a tömegkatasztrófák szörnyősége.

Az efféle ábrázolásig a filmművészetnek el kellett jutnia. Korábban-nem beszélve a tilalmakról - szemléleti akadályai voltak az erőszakosságok közvetlen, sokkoló ábrázolásának. A kalandos (western) filmek, a bűnügyi alkotások, a történelmi művek, a rémfilmek stb. kezdettől mutattak halált, de nem ebben a formában. Abban, hogy ez a szélsőséges ábrázolás létrejöhetett, igen nagy szerepe volt a kommersz filmek hatásvadászatának, amelyek - megfelelő esztétikai-művészeti hatás híján - így kívánták lenyűgözni közönségüket. S ahogy a film művészeti és kommersz vonulata szétvált, a csak szórakozásra szánt filmek egyre szélsőségebb ábrázoláshoz jutottak el.

Halál tehát bőven volt, van, és nyilvánvalóan lesz a filmekben, de magának a halálnak a problematikája - megfelelő szinten felvetve - szinte érintetlen maradt.

Néhány korai próbálkozást kivéve alapos szemléleti változásra volt szükség ahhoz, hogy a halál egyáltalán az ábrázolás tárgyává váljék. Erre az utóbbi időkben került sor, de még a modern és mai filmművészetben is inkább a dramaturgiát segíti, azaz a drámai építkezés alapjául szolgál, s nem tárgya igazi művészeti vizsgálódásnak.

Néhány kezdeti próbálkozás

Egy filmet akár teljesen kitölthet a halálba való átmenet folyamata, mégsem a halálról szól. Ennek példája 1920-ban Victor Sjöström *A halál kocsisa* című filmje. Az uralkodó felfogás szerint, aki szilveszter éjjelén elsőnek hal meg, az felváltja a halál által „lekaszált” lelkeket szállító kocsist. A film hőst, a csavargó Davidot barátai azért verik fejbe, mert nem hajlandó az őt segítő, s korábban az üdvhadseregben tevékenykedő, agonizáló Edithet meglátogatni. Davidnak élet és halál között lebegve, vízióiban felidéződik egész elmúlt élete és félelme attól, hogy a halál kocsisa lesz. Végül visszatér a már majdnem biztos halálból, és hajlandó Edithhez menni.

A halálmotívum itt tipikusan dramaturgiai felhasználásról vall. A lét és nemlét határán levő férfi félelme magatartási motivációvá válik. Tehát egy belső élmény - a halállal való találkozás - szabja meg cselekvését akkor, amikor a némafilm még általában erős külső befolyásokkal tette érthetővé a magatartás irányultságát.

Fritz Lang 1921-ben *A fáradt halál* című filmjében szintén nem magát a halált boncolgatja, de némileg túllép Sjöström ábrázolásán. Ebben a műben is - hasonlóan a svéd alkotáshoz - a maga látványos voltában megjelenik a halál, és elviszi a fiút, akit szerelmese mindenáron meg akar menteni. Ehhez azonban valakit találni kell, aki az életét adja a fiúé helyett. S bár erre lenne lehetőség, a lány végül a saját életét felajánlva éri el szerelmese „feltámadását”.

A film érdekessége nem ez a melodramatikus mese, hanem az, hogy a túlvilágot látni benne. A gyertyás teremben egy-egy láng egy-egy embernek felel meg. A Halál fáradtan járkál közöttük, meggyötörtén a látott sok szenvedéstől. Talán ezért is ad lehetőséget a lánynak, hogy bebizonyítsa: a szerelem erősebb, mint a halál.

Paul Leni *Panoptikum* (1924) című alkotása nem éri el Lang filmjének színvonalát, de van egy figyelemre méltó epizódja. Rettegett Iván homokórával a kezében figyelmeztetett áldozata haláltusáját. Majd elhitetik vele, hogy őt is megmérgezték, és lassan beleőrül a félelembe, miközben mindenütt óriási homokórákat lát.

A példákat tovább sorolhatnók, de nem semmisítenék meg azt az igazságot, hogy a halál filmművészeti ábrázolási tárggyá a modern és a mai film idején válik (bár még ez is csak bizonyos fenntartásokkal állítható).

Két úttörő

A halál kérdése filmművészeti feldolgozásának nemcsak szemléleti akadályai voltak. A modern filmművészet irányzatának ötvenes-hatvanas évekbeli megjelenése előtt az ábrázolás is meglehetősen korlátozott volt. A modern filmművészet tette meg azt a lépést a belső ábrázolás terén, amelynek révén lehetővé vált olyan problémák felvetése is, amelyeket korábban a filmalkotások legfeljebb csak utalásszerűen érintettek. Az irodalmiasság, a pszichologizálás, a metaforák és főleg a metonímiák új módon (az elbeszélésbe beépítve) való felhasználása, különösen pedig a társadalmi és kulturális kódok bevonása az ábrázolásba lehetővé tette nemcsak az érzelmek és gondolatok mint motivációk kibontakoztatását, hanem a belső konfliktusok visszaadását is. Lehetővé tette azt a lélekrajzot, ami nélkül a társadalomról sem lehetett igazán hű, árnyalt képet adni.

A modern filmművészet megjelenése egybeesett a polgári társadalom konszolidációjával, egy konjunkturális állapottal, az úgynevezett fogyasztói társadalmak kialakulásával. A filmművészek ezeket a társadalmakat nem bírálhatták hitelesen az olasz neorealizmus korábban elterjedt módszerével, azaz a munkanélküliség, a nyomor ábrázolásán keresztül. Ugyanakkor negatívumait továbbra is támadták, elsősorban az elidegenedés, a polgári társadalom eme belső torzulást kiváltó hatása miatt. Míg korábban az ember jelent meg a reá támadó társadalomban, s modern film az ember belső világában kereste a társadalmat, annak elembertelenítő, az önmegvalósítást és önkifejezést lehetetlenné tevő, ideálokat romboló hatását. Sajátos embertanulmányok születtek ennek az áramlatnak keretében Michelangelo Antonioni, Federico Fellini, a francia újhullám alkotói-köztük Alain Resnais-nevéhez, és természetesen Ingmar Bergman művészetéhez kapcsoltnak.

Ingmar Bergman a halál problematikáját illetően különösen két művével tűnt ki. A hetedik

pecsétről alkotója ezt mondta: „...allegória, amelynek roppant egyszerű a témája: az ember örök istenkeresése, a halállal, mint egyedüli bizonyossággal.” A film hőse Blok lovag, aki fegyverhordozójával, Jönsszel a keresztes háborúból érkezik vissza a pestis dúlta Svédországba, szembekerül a halállal, amely a filmben megszemélyesítve jön érte. Hajlandó egy sakkpartira, amelynek tétje a lovag élete. A lovag útját látni hazafelé, illetve az ő szemével a körülötte zajló életet, a körülötte lévő embereket. A lovag örökké kérdező, kutató alkat, Jöns józan, sőt durván életszerető. A nyomorúság, a vallás szolgálatába szegődött művész megfenyegetése a halállal, a hullarablás, az erőszak, az önkínzás, a kicsinyes veszekedések, a máglyára szánt leány, a csábítás stb. látványosan sorakoznak egymás mellé. Blok istenkeresése nem a halál árnyékában, hanem egy sötét élet közepette zajlik. Az benne az új, hogy mindez nem egyszerűen egy társadalom elmarasztalását szolgálja, hanem az élet értelmének keresését. A mű utal János apostol mennyei jelenésekről szóló könyvére. A pecsétek feltörése nemcsak pusztulást jelent, hanem egy üdvtn része is. Kell lennie valaminek mindeme sötét és szörnyű dolgok mögött, amely az életet nem a halálhoz vezető puszta folyamattá teszi, hanem valami önálló értelmet is ad neki. A film három magatartást rajzol fel. Blok úgy érkezik el a halálhoz, hogy állandó keresése ellenére nem tud meg semmit, csak a kételyei vannak. Jöns elfogadja az élet puszta tényét, nem keres benne mást. Jof és Mia, a színészházaspár gyermekükkel együtt életben maradnak. Hitük nem ismer kétséget, ez azonban el is zárja őket az élet teljességétől. Kétségeket, tévelygést, keresést mutat a film; bizonyosság csak a halál. Blok szavaival: „Sötétségünkben feléd kiáltunk, Uram, könyörülj rajtunk. Mert gyengék vagyunk, félünk, és nem tudunk semmit...”

A film 1956-ban készült. Ez az év valóban alkalmat adott a bibliai földindulás felidézésére és a halál elfogadására is. Ezzel együtt a halál az életről való gondolkodást és az élők kritikáját szolgálja A hetedik pecsétben. S ez történik a Suttogások és sikolyokban is. A halálos beteg Ágnest a betegségétől utálkozó két nővére, Karin és Maria helyett a házvezetőnő, Anna ápolja. A tiszta, megindító, egyértelmű halál mellett a két nővér magatartása, de főleg élete teljes mértékben elutasítható. Ezt fejezik ki a lelkész Ágnes felett mondott szavai: „Ha tud (a lelked) beszélni Istennel, imádkozz értünk, akik itt maradtunk e sötét, piszkos földön... kérj tőle értelmet az életünknek...” A Hetedik pecsét kulcsképe, hogy Blok megadja magát a film végén a halálnak. A Suttogások és sikolyok kulcsképe az a pietá, amelyben Anna Ágnest az ölében tartja. A megszépítő halál látványa ez az ocsmány étellel szemben. Kétségtelenül ez is dramaturgiai funkció, de több annál, mert arról szól, hogyan néz az ember szembe a halállal. Ebben a világban, ilyen emberekkel lehetetlen értelmessé tenni az életet, a halál tehát kiutat jelenthet.

Ingmar Bergman megszüntette a halál tabu jellegét a filmművészeti ábrázolásban, s ha lehet így fogalmazni, a halált „életténnyé” tette. Filmjeiben a halál bizonyossága az élet vizsgálatára indít. Alain Resnais más oldalról közeledett a problémához, de ugyanoda jutott.

Alain Resnais-nak három filmje is érinti a halál problémáját, a Szeretlek, szeretlek, a Gondviselés és a Halálos szerelem. A Szeretlek, szeretlek címűben a hős kíséretnek veti alá magát. Azért vállalkozik erre, mert már amúgy is öngyilkos akar lenni. A Halálos szerelemben a nagy szerelem sajátosan „feltámasztja” a szeretett lényt, akinek kedvese megígéri, hogy halála esetén „utána hal”, azaz öngyilkos lesz. A film nyomatékosan kiáll a szabadon választható halál, az öngyilkosság mellett. Hősnője hangsúlyozza, hogy azok üldözik az öngyilkosságot, és hoznak rendeletet ellene, akik uralkodni akarnak a lelkeken, meg akarják akadályozni a lélek kiszabadulását. Még keményebben fogalmaz a Gondviselés, amelyben egy sajátos eutanáziával kapcsolatban kell állást foglalniuk a hősöknek. Egy katona lelő egy kimerült, sebesült öreget, annak nyomatékos kérésére. Ezzel megmenti őt az eláztatás stádiumától. Ebben az esetben a halál megválasztásához való jog (amelyet az egyik hős az Igazság Palotájára festve követel) a polgári magatartáshoz viszonyul. A polgárt úgy aposztrofálják, mint aki képtelen elfogadni az újdonságokat, mert azokat a saját értékei halálának tekinti. Persze azt a polgárságtól függetlenül is elismerik, hogy nem a forradalom félelmetes, hanem a forradalmárok.

A kritika tárgya egyfelől a megváltoztathatatlan élet, másfelől ennek a kevesek számára kedvező életnek a nevében annak elutasítása, hogy a halál szabadon választható.

A Halálos szerelem című film 1984-ben már azután készült, hogy John Badham rendezésében

előadták Brian Clark darabját, a Mégis, kinek az élete? címűt (1981). A film, a színpadi műhöz hasonlóan, béna hőse életét bemutatva, felveti az eutanázia kérdését, nem feledkezve meg a társadalom e téren megnyilvánuló önkényéről sem. Ez a film és nyomában számtalan dokumentum alkotás, továbbá a Resnais-féle próbálkozások mutatják, hogy szemlélet és ábrázolás jelentősen megváltozott a filmművészetben. Tekintet nélkül a társadalmi törvényekre vagy a vallási előírásokra, a filmművészek hozzányúltak azokhoz az alapvető kérdésekhez, amelyeket oly sokáig tabuként kezeltek, és felfogásuk egységességét szinte kötelezően előírták. (Igaz, a kérdés tárgyalását nehezzé tette az eutanázia sajátos hitleri alkalmazása a második világháború idején.) Szerencsére azonban a halállal kapcsolatban a film nem maradt meg sem az élet kritikájánál, sem az ember önrendelkezése védelmének. A ma felé közeledve jelentősen színesedett a kép.

Körkép?

Ha már szó esett az eutanáziáról, beszélni kell az AIDS-ről is. Jonathan Demme Philadelphia címmel készített filmet olyan hősről, akit nem kielégítő munkájára hivatkozva, de valójában azért bocsátanak el, mert tudomásukra jutott, hogy AIDS-szel fertőzött, és egyébként is ellene vannak a homoszexuálisoknak. A film azt a küzdelmet mutatja be, amelyet a hős folytat a kártérítésért, amit az esküdtek meg is ítélnék neki. Mindez a hős haldoklásával párhuzamosan zajlik, aki a film végén már agonizál. A módszer és a törekvés a Mégis, kinek az élete? című filmmel azonos. Azonos a célkitűzés is: az emberi jogok olyan területét érinteni, amelyekről általában - éppen a halál közelsége miatt - nem szokás beszélni. Andrew, a film hőse nem az életéért küzd, ez reménytelen harc lenne. Ő haldokolva másért száll síkra. Az emberi jogokat nem lehet csak bizonyos körön belül tisztelni, más esetben pedig figyelmen kívül hagyni. Ezzel ugyanis bizonyos csoportok kívül rekednek az emberiség körén. A film szerint nem igaz, hogy valakinek a közeli halála miatt már ügyis minden mindegy.

Az emberi méltóság megőrzése a témája Joel Schumacher Fiatalon meghalni című filmjének. A leukémiás Victor és Hilary együttese a fiú halála előtti búcsúra van kihegyezve. A fájdalom mindkét részről elkerülhetetlen, de semmi jajongás és nyavalygás nem helyénvaló. Itt a vég, és búcsúzni kell. A film egyszerre szól a halállal kapcsolatos kultuszok ellen és az emberi méltóság mellett. Talán nem véletlen, hogy ugyanez a rendező készítette az Egyenesen át című művet is. Ebben néhány orvostanhallgató megpróbálkozik, hogy átmenjen a klinikai halál állapotába másfél usque öt percre azzal, hogy társai elektrosokkal feltámasztják. A film nem marad meg ennél a kísérletnél. „Odaát” valamennyiüknek hajdani bűneik jönnek elő, és ennek hatására talán változnak is. Ez azonban mitssem von le a kísérletezés teljes szabadságából: nemcsak öngyilkosnak szabad lenni, hanem ideiglenesen is át szabad lépni a túlvilágra. A felvilágosult ember hozzáállása ez a halálhoz, azé az emberé, aki minden misztikumot száműz a halállal kapcsolatban, kiszabadul annak a felfogásnak korlátai közül, amely majdnem szentségnek tekinti a halált, abból kiindulva, hogy ezzel a túlvilágra - egy másik világra - jut az ember.

Az eutanázia, az AIDS, a leukémia, a halál „élettényként” való kutatása stb. igen jelentős szemléletváltozást és bővülő ábrázolási lehetőséget mutatnak, de ezek a művek mégsem a halált vizsgálják, sokkal inkább a halál helyét a társadalmi és emberi életben. Magának a halálnak a folyamata - minden közvetettség, dramaturgiai alárendeltség stb. - nélkül általában a kommersz filmekben jelenik meg. Jerry Zucker Ghost című műve nemcsak hősenek meggyilkolását mutatja be, hanem szellemének visszatérését is és beavatkozását a földi életbe. Még messzebb ment George A. Romero a - szinte külön filmszociális csoport egyik tagjának tételezhető - Zombie című filmjével. A földön újra megjelenő halottak (zombiek) támadása, illetve harapása nyomán a még élők is zombiakká alakulnak. Szörnyekké, akiknek - külsejükhöz méltóan - egyetlen vágyuk a pusztítás, az ölés. S ezek nem egyedi példák. Az ilyen filmek, és velük együtt a nagyszámú kalandos, bűnügyi stb. alkotások a halált, illetve a gyilkolást olyan egyszerűnek, olyan magától értetődőnek mutatják, mintha teljesen jelentéktelen, bármikor, bárkivel elkövethető tett lenne, amely minél kegyetlenebb, annál látványosabb, s minél látványosabb, annál „szórakoztatóbb”. Sokan és sokszor felvetették az ilyen kommersz filmeknek, elsősorban a fiatalokra gyakorolt negatív hatását. Ez azonban nem

szólhat a művészfilmek halálábrázolása ellen. Még kevésbé a halál folyamatának vizsgálata ellen. Bár éppen e területen még nem ért el sikert a filmművészet. Egy kísérlet azonban megemlíthető. Wim Wenders Villanás a víz felett címmel leforgatta Nicholas Ray amerikai filmrendező utolsó napjait, addig, amíg az, előrehaladott rákban meg nem halt. A technika, ez esetben a video, és persze Ray beleegyezése, sőt kívánsága egy különös alkotást eredményezett. Valójában a film nem a halálról szól, hanem Nicholas Ray haláláról, s ez aligha általánosítható, bár Wenders megpróbálkozott némi játékfilmes keretet adni a műnek. A tapasztalat tanulsága nem csekély. Látnivaló, hogy a halál nem biológiai folyamat, legalábbis művészek számára választott tárgyaként nem az. A halál - drámai megjelenítésben - egy egyéniség halála, illetve élete, és ez korlátozza magának a halálnak ábrázolási lehetőségét. De talán éppen így van rendjén. A szitává lőttek, felrobbantottak stb. végvonaglása megmarad a kommersz filmek számára. A művészfilmekben pedig a halál demisztifikálását, a halállal való szembenézés emberi módjának ábrázolását lehet üdvözölni.

Gheorghe Schwartz

A Thanatosz-Kronosz viszony

Anyakönyvi szempontból Thanatosz helyzete rendkívül tisztázatlan. Nagyon jó családból származik, hiszen Erebosz (Sötétség) és Nyx (az Éj) fia. Mindketten a főistenek sorából valók, míg testvére, Hypnosz, az álom birtokosa. De amíg az utóbbiról meglehetősen sokat tudunk, jelenléte kellemes, vele minden este találkozót beszélünk meg, addig Thanatosz mindössze egyszer mutatkozik, azelőtt önmagáról eltagad minden részletet. Ha például Hypnosz nem titkolja a világban szétszórt ezer pulyáját, addig Thanatosz termékenysége rejtély marad. Természetesen Hypnosz nem minden gyermeke egyformán jól sikerült, nem mindnek jegyezzük meg a nevét, de például Morpheuszét ismerjük és örömmel várjuk, amikor megjelenik álmunkban. Evvel szemben Thanatosz azon ifjak közé tartozik, akiknek csupán a családjukat ismerjük, ahonnan viszont hamar kiröppentek, és olyan cselekedeteket hajtottak végre, amelyek méltatlanok a családhoz, ezért jobb, ha úgy teszünk, mintha hamar megfeledkeznénk róluk. Nem beszélünk róluk szüleik jelenlétében, nem kérdezősködünk róluk, elfelejtjük őket. Így követeli meg a jómodor. Így nem tudjuk, kivel ismerkedett meg Thanatosz, hol csavarog, hogyan néz ki, vannak-e gyermekei.

A pontos adatok hiánya megnyitja az utat a spekulációk előtt. Mivel nem tudjuk behatárolni, a halál képzelete szörnyeket szül. Az egyszerű embernek szüksége van egy ábrára, gyötrő gondolatainak megjelenítésére. Ha a szexről és az élelemről annyi, érzékeinken felfogható jelképet építettek, Thanatosz állandóan a közelben van, mint egy elsődleges fenyegetés. Egyedül, mert csupán a halál zárja ki az életet, a többi csupán befolyásolja azt. Mindez addig, amíg elő nem kerültek olyan személyek, akik azt állították, hogy az élet-halál antagonizmusa nem teljes: a halál az élet végét jelenti, de az életnek is van kezdete, tehát ellentmond ennek a kezdet előttinek. Annak az állapotnak, amelyet nem a halál okozott úgy, amit általánosan „az élet kezdetének” nevezik. Tehát a halál minden élőnek az ellentéte, míg az élet mindennek, amely nem él, és nemcsak annak, amely valaha élő volt. Attól a pillanattól kezdve a halálról legalább háromféleképpen lehetett beszélni:

1. úgy elképzelve, mint egy hóhért, és megpróbálva minél pontosabban leírni a személyt. Ebben az esetben nem egy állapottal, hanem egy átalakító pillanattal kell számolnunk. De mivé átalakító? Mert ezután eltűnnek a támpontok, a hóhér nemcsak egy kapu kinyitója, hanem mindaz, ami e kapu mögött található;
2. mint egy konkrét állapotról, amelyből nem hiányoznak a konkrét elemek sem;
3. mint egy tudományos, kutatási területről.

Mindaddig, amíg az élet ellentéte, a halál beolvasztása valamilyen absztrakcióba csak szörnyeket szült. Gépiesen úgy mutatták be, mint az élő negatív képét: az életet (a fényeset) az idő, tér és a

mozgás határozza meg - a halál (a sötét) nem ismeri ezeket a paramétereket. Íme egy példa, amely bemutatja, milyen következtetésre jutunk, ha gépiesen szembeállítjuk az élet idejét a halál időtlenségével: időszámításunk előtt néhány évszázaddal élt egy filozófus, Arisztipposz, aki szélsőségesen hedonikus tételt fogalmazott meg. Protagorasz, de főképpen Szókratész tanítványaként a kürénei Arisztipposz átveszi mesterétől a gyönyört, mint az élet legfőbb célját. Egy olyan időszakban, amikor nem kevés elmélet becsülte le az anyagi javakat és az ősi eszményeket, Észak-Afrikában a hedonizmus kiváló talajra lelt. Az elméletet Arisztipposz fogalmazta meg, a gyakorlatba ültetése leánya (vagy unokája?), Arétesz érdeme, míg a végrehajtó Peiszithanatosznak becézett Hegésziász lett, vagyis az, „aki arra biztat, hogy a halált válaszd”. Ők mondják, hogy az élet egy sorozat megalkuvás, kötelezettség, engedmény, általában kellemetlen események sora, amely ellentétes az ember gyönyör iránti érdeklődésével. A gyönyört csak a jelen időben élvezheted, csak hogy az embert állandóan terrorizálja a múlt, amely egy feltételes jövő felé űzi, így a jelennek soha sincs ideje önállóan megjelenni. Ez a helyzet, az egyedüli megoldás elmenekülni egy olyan területre, ahol nem érződik a múlt és a jelen önkényuralma, ahol az értékeket nem deformálja sem a múlt, sem a jövő. Ez a terület nem lehet mása halálnál. Miért várunk erre az ajándékra? - kérdi Hegésziász -, hiszen úgyis megkapjuk azt, amit számunkra előírtak, és azt tanácsolja az embereknek, hogy válasszák azonnal a „felszabadulást a gyönyör felé”, vagyis az öngyilkosságot. (Az ellentét világos, mert ha az életben mindent felkavarnak a kellemetlenségek és kötelezettségek, természetes, hogy a halálban a gyönyör szabadon tevékenykedhet.) Ma azt is tudjuk, hogy Ptolemaiosz betiltotta Hegésziász tanait, „mert igen veszélyesek voltak”, de úgy tűnik, hogy az nem maradt Kúrenében elméleti síkon, egész csoportok alkalmazták, amelyek a halálban keresték azokat a gyönyöröket, melyeket az életben nem találtak meg.

Az öngyilkosságot, mint megoldást nem Észak-Afrikában találták fel. Olyan népszerűségnek örvendett, hogy már veszélyessé is válhatott. A társadalom neveléssel is, fenyegetéssel is válaszolt: megfogalmazta azt a tételt, hogy az élet egy kísérlet, ahogyan teljesítjük, úgy jutalmaznak meg a halál után. (Vigyázat: nem a „halálban”, hanem a „halál után”, ami azt jelenti, hogy Thanatoszt ismét visszaminősítették ajtónállónak a két állapot között: az élet és az élet utáni élet kapujában.) Aki megfutamodik ettől a megpróbáltatástól, az nem részesül a túlvilági életben. Egyes egyházak papjai a mai napig sem temetik el az öngyilkosokat, míg a gyilkosokat meggyóntatják a kivégzés előtt. A saját életed ellen elkövetett bűncselekmény súlyosabb, mint a más élete ellen elkövetett. Thanatosz egyik fiának, az öngyilkosság istenének nincs is neve, hogy ne szólithassák, ne is emleghessék.

És mégis végtelen sokaságú személyiség választotta ezt a „végső megoldást”. Köztük az ókorban a katonai parancsnokok vagy politikusok jelentős hányada, de ez a hányad érezhetően csökken az idők folyamán. Egyesek azt mondják, hogy azért, mert a legyőzöttel nem bántak olyan durván a modern időkben. A keresztény tanításból kifolyólag - mondják mások. De a lexikonokba is bevonult személyiségekkel egy időben számtalan egyszerű ember használja a módszert a történelmi megrázkódtatástól függetlenül. A múlt század végén Emile Durkheim egy igen részletes szociológiai tanulmányt közölt az öngyilkosságról. Egymillió esetre vonatkoztatva az öngyilkosságokat bebizonyítja, hogy az sokkal kisebb, mint az ókori államférfiaknál. Az elemzett felekezetek közül a protestánsok állnak az első helyen, a katolikusok és a zsidók előtt. De ő az esetek gyakoriságát típusok szerint („egoista öngyilkosság”, „altruista öngyilkosság”, „anémikus öngyilkosság” és „vegyes típusok”) a befolyási tényezők, nemek szerint, évszakok szerint, napszak szerint és még ki tudja milyen kritériumok szerint osztályozza. Következtetései alapján Durkheim leszögezi, hogy „az öngyilkosság nem az életben található nehézségek következménye”, öngyilkosságot egyre nagyobb számban követnek el.

Hogy az élet utáni állapotról egy kézzelfogható képet alkothasson, az ember egy olyan teret teremtett, amellyel kapcsolatban nem tud semmit. A csodálatos vadászmezőket, nirvánát, a mennyországot és poklot, az alvilágot és a tisztítótűzet katalogizálták, leírták, benépesítették jellegzetes lényekkel. De az idő kézzelfogható volt, annak elmúlása után szét kellett választani a lelket az időleges hüvelyétől. Így a lélek átlátszóvá, halhatatlanná, újbóli feltámadásra alkalmassá vált. A test viszont egy lenézett szemetesláda, egy „börtön”, egy kísértés lett. Számos aszkéta

kínózta meg ezt a méltatlan hüvelyt, a legkegyetlenebb megpróbáltatásoknak tette ki. Nem a környezetének rémületére és megbotránkoztatására, hanem kívíva annak csodálatát.

Természetes, hogy mindez értelmet adott egy olyan dolognak, amely az emberi értelem számára teljesen érthetetlennek tűnt: az élettel együtt nem vesztesz el mindent, csak a halál után kezdődik a lélek valós értelme, míg a földi lét csak egy elengedhetetlen vizsga a későbbi (isteni) jutalom elnyerésére.

A harmadik irány, amely tudományos magyarázatokkal kereste „a meghosszabbított világmindenséget”, „a halál utáni életet” maga sem kevésbé kalandos. Mindent, amit az emberi képzelet feltalált, felhasználtak: a próbálkozásoktól, hogy félig kinyissák az ajtót, mögéje pillantsanak, aztán újból becsapják egészen a parapszichológiai módszerekig. Számtalan balesetet szenvedett, vagy beteg a tetszhalál állapotából felébredve nyilatkozott, a Minovici testvérek sorban felakasztatták volna magukat, hogy aztán leírassák a tetszhalált. A spiritizmus és a thanatológiai szeánszok korszakot jelöltek, egy híres médium egy mozdíva népszerűségével vetélkedett, Európában a téma igen divatos volt, a múlt század végén és e század elején szinte ellenőrizhetetlen csúcokra jutott. Ismerjük a nácik megborzongató kísérleteit a foglyokon, hogy adatokat gyűjtsenek „az élet utáni életről”.

Különös módon kevésbé hangsúlyozták mindeddig a halál egy másik jellemvonását, egy kevésbé látványos, de jelentős jellemvonást: az idő szabályozásának szerepét. Ebből a szempontból Thanatosz jó rokona Kronosznak, ő adta a mértéket, nevelte azt, megmutatta az értelmét.

Annak ellenére, hogy a hagyomány szerint az életremény szüntelenül nő az orvostudomány és a higiénia előrehaladásával, a bölcsek még mindig csak a 70 éves átlagéletkorral számolnak. Például, hogy kiszámítsa egy sátni életkorát, Hésziodosz is ebből a számból indul ki, majd számba veszi a varjú, a szarvas, a holló és a fönix életkorát, s eljut a 680 400 évig a démonnál. (Az első bibliai személyek matuzsálemi kora csak emlék marad, számtalan feltételezés szülőanyja.) Minden civilizáció egy bizonyos alapra épül fel: a legkézenfekvőbb példa az oktatás, a munka időtartama. Ezek viszont csak a nyilvánvaló határok. Ezeket a határokat a törvénykezés is figyelembe veszi az ítéletek kiszabásánál. És a nyugdíjrendszernél. És jószerével a bankkamatoknál is. Mint egy véglet, amelyhez az ember viszonyít, a halál rendezi a tevékenységek órarendjét, ő az, amely helyettesíti a választási lehetőségeket, és nagyrészt meghatározza viselkedésedet. Könyörtelen kilátása szüli az ember egyik legjellegzetesebb érzelmét, a melankóliát. A halál nélkül nem alakulhatna ki a haszontalanság érzése, mert az örök élet egy még láthatatlan cél feltételezett lehetőségét biztosítaná. A véges élet nem ad időt a reményre, hogy az útkanyar után, a domb vagy az erdősáv mögött VALAMI rejtőzik. Egy vég nélküli cél mindig rejteget egy titkos reményt.

A halál más ritmust szab az átéléseknek, a célok gyors elérésének vágyát. E gyorsaság mókásnak tűnhet egy ezeréves lénynek, de rendkívül lassúnak egy egynapos legyecskének. Így alkalmazkodik Kronosz Thanatoszhoz. Egy kozmikus emberbe vetett hitben a „mi világunk” csupán egy „elsődleges ember”, amelynek sejtei naprendszerek napközponttal és bolygóelemekkel, az egyéni halál ezeknek a sejteknek a biológiai ritmusában történik. „Az elsődleges ember” vagy „a világmindenség emberének” akármilyen kis mozgása kataklizmákat szülne, csakhogy a „kisember” szintjén az örökkévalóságot jelentené.

Az élet leírása egy olyan közösségben, amelynek minden egyede feltételezhetően tizenhétézer évet él, egy tudományos-fantasztikus regény témáját jelentené. Az illető ember cselekedete, gondolkozásmódja, tevékenységének felépítése nem illene bele a mi támpontjainkba. A szervezet általános állapotából, abból, hogy egy szív több évezreden keresztül képes lenne a vért szivattyúzni, az össze nem szoruló véredényekből, a szklerózismentes agyból kiindulva az ember általános lelki beállítottsága is megváltozna, mások lennének a személyes kérdései is. Egy dolog tíz évig eltérni egy diktátortól és egészen más évezredek várni leváltására, más harmincéves rutinnal vagy tízezer évvel dolgozni, tíz, tizenöt, húsz éven vagy pedig kétezer éven keresztül tanulni inasként, csak azután önállóvá válni. De mennyi és mennyi hasonló teszi lehetetlenné a hasonlatot. És mindez azért, mert más lenne az életbe vetett remény, csupán azért, mert a halál lustább lenne. Bizonyos történelmi időszakokban, amikor a közvélemény és vele együtt az elit is a világvéget várta, melyet i. u. 500-ra tervezett, majd elhalasztott 1000-re, 1777-re, 2000-re stb., szóval ezekben az időkben a

közösségek felcsigázott állapotot éltek meg, amelyben a reményt néhány évre, néhány hónapra, néhány hétre zsugorították. Mindez hasonlóan történik az egyedi esetekben is: ha valaki megtudja, hogy csupán néhány hónapja van még hátra, az egész viselkedésmódja megváltozik. Akármilyen kiegyensúlyozott is legyen, folytatja ugyan korábbi szokásait, és eleget tesz a soros feladatainak, de a jelennel szembeni magatartása megváltozik. Kuriózusként maradt fenn, hogy miközben a cellában már készítették számára a bürököt, Szókratész verset tanult. Az őrének adott válasza, miszerint „miért magolod ezt a verset, amikor néhány óra múlva úgylis meghalsz?” egyenesen csodálatra méltó. („Most tanulom meg a verset, mert máskor már nem lesz alkalmam.”) De a példát azért jegyezték fel, mert eltér a szokásostól. Hány ember képes nyugodt maradni halála előtt?

A közeli halál egy pótéletet tesz lehetővé. De még egyszer ismétlem: ami egy 70 évre „programozott” személynek sok, nem ugyanolyan egy évezredes élettel megáldottnak, a számok még csak nem is arányosak. A fogalmak nem osztoznak egymással, sőt más jelentést is kapnak.

És ismét a tiszavirág-életű jelennél kötünk ki, az olyan kevésbé átélt jelenhez jutunk, amelyben az emberek a tirannikus múlt befolyása alatt a jövőről álmodoznak. Attól függően, hogy ki miként tudja élvezni a pillanatot, a személyek feloszthatók a felsőbbrendű agytevékenység szerint, lélektani kategóriákra, csillagjegyek szerint. A pillanat megélése különböző viselkedésmódra készítet: a fősvény például képtelen megélni a pillanatot, akárcsak a bosszúálló. A szerelmesnek van múltja és jövője, de a jelen elkábítja, a jelen befolyásolja az idő érzékelését és nem fordítva. Amilyen módon egy felcsigázott állapot kevésbé hangsúlyozott, a pillanat mély megélése feloldódik, és a halál szelleme felsejlik a jövő illúziója mögött.

Végül is eljutunk a kikerülhetetlen helyzethez, hogy egy rövid életben az élet túl hosszúnak tűnjék: az unalom, a kelletlenség, a türelmetlenség nincs tekintettel a halálérzésre. Érdekes felfigyelnünk arra, hogy Kronosz olyan gazdag életrajzában nem szerepelnek kapcsolatai Thanatosszal. Kronosz, aki megcsonkította apját, aki rendszeresen megölte gyermekeit, aki kirobbantotta a híres háborút a halhatatlanok között, nos ő sohasem foglalkozott a mitológiában egy másik főistennel, mint amilyen a halál istene. A két isten egymással párhuzamos életet élt, bár létük egymástól üggett, mégis figyelemre sem méltatták egymást. Egyetlen történet, egyetlen mese sem érti meg ezt a viszonyt.

Kronosz fáradt istenként fejezi be kalandozásait. Innen a szemrehányás, hogy elhanyagolja a halandókat. A szemrehányás viszont korábbi tevékenységére is vonatkoztatható: az ő tevékenysége az élőlényekkel ott ér véget, ahol Thanatosz területe kezdődik. Természetes körülmények között ez a viszony őt is érdekelhetné, de mivel nem érdekli, így nem törődik a halandók sorsával sem. És mégis, egyes változatok szerint ez a fáradt isten visszavonul a Boldogok Szigetére, olyan emberek közé, akiknek az istenek a halhatatlanságot adományozták. Csakhogy valami hibádzik: Kronosz nemcsak a saját gyermekeit, hanem életrajza egy részét is lenyelte. Az a részlet, amely hiányzik, éppen a Thanatosszal való kapcsolatát tárgyalja, amely a mitológiában is tabunak számít. A titánomachiában Zeusz erős hánytatót ad be Kronosznak, s arra készíti apját, hogy kiokádja lenyelt fiait. Zeusz nem bánik kesztyűs kézzel Kronosszal, aki végeredményben egy gyilkos. De még az Istenek Istene sem meri nyilvánosságra hozni apja kapcsolatát Thanatosszal. Vajon az utóbbi úgy terrorizálta Kronoszt, hogy annak félelme átruházódott Zeuszra is? (Ha netalán hamarabb közbelépne, úgy Thanatosz megsemmisíthetné az idő és Zeusz fennhatóságát a halandók felett.) Vajon a felek egyezséget kötöttek? A mitológiában nincs sem Kronosz-Thanatosz, sem pedig Zeusz-Thanatosz viszony. Az idő és a halál közötti valós kapcsolat adja az élet időtartamát és tartalmát. Ez egy másik kapcsolat, amelyet Pandora őriz. Csakhogy ezt a szelencét még senki sem nyitotta ki. Attól való félelemben, hogy nehogy megmásítsák a támpontot, vagy a félelemtől, hogy egy olyan ismeretlen területre tévedsz, ahonnan nincs visszatérés? Sem a lélektan, sem a parapszichológia nem sértette meg ezt a tabut.

Szépirodalom

Takács Zsuzsa

Nem volt véletlen, hogy szinte

Nem volt véletlen, hogy szinte
zokogva mondtam (és hátrálva tőled), hogy
szeret (ő, a harmadik), hogy öleléseidet

nem érzem többé, tudtam, és fájt is.
Bár kíváncsiság volt részedről minden
mostanában, és mindkettőnknek ezért is: izgató.

Hogy elszállt az idő viszonyunk felett,
hogy pusztaságot hagyott maga után,
hogy az irántad érzett hálámat is kikezdte,

ok lett volna sírásra önmagában,
de hogy ő: szeret, ez kétségbe ejtett,
hogy élnem kell megint, és hogy élni akarok.

Zana Zoltán

M.....a

Margíniák

Hazudtam Neki, hogy oda-vissza vagyok Ladán Alfért. És ha elolvassa azt a levelet, amit valamikor én küldtem Aktának (s A. pedig visszaküldte sértődött visszakozása mellékleteként...) -ha elolvassa, talán másképpen alakulnak a dolgok. Hiszen abból kiderülhet: Ladán csupán pótszer volt („ezt pedig elteszem - olvasatlanul” - csakhogy én nem hittem...). De ő valóban meg akarta adni ezzel magának s nekem az esélyt... Akkor ugyan igazából megpofoz, viszont még erőte ljesebben róhatja Bejegyzéseihez: „Ne beszéljete nekem fel az ugrás nagyszerűségéről! Én ebből a Vértoronyból! most-lesétálok szépen!...

1. sz. „Schuszter”-dokumentum

Halló M.....a!

Ott kezdem, hogy egész szerdán délután rád vártam. Aztán azt hittem, csütörtökön bejössz, sőt még arra is számítottam, hogy esetleg ott leszel, ahova mi Szilviával mindig járunk. Burkoltan fogok fogalmazni, hátha esetleg más is (itt gondolok rá, ugye) elolvassa a leveletem. Aztán amikor megkaptam a csomagot, már tudtam, hogy jó nagy szarban lehetsz. Mire gyomorgörcsöt kaptam (ez magyartalan germanizmus) és úgy tele zabáltam magam, hogy majdnem hánytam... Aztán idegroham következett, majd kidzsaggoltunk Sz.-val a Temesvári körútra (?) a 912-es szobába, ahol nem volt senki. Utána - bocs! -filozófiát tanultam, és csak vasárnap próbálkoztunk (Sz.-val) újra, hogy „kinyomozzuk”, mi történt.

1. Felhívtunk téged. 40-szer csöngettem ki a telefont. Semmi reakció. (Ha esetleg kíváncsi vagy a

véleményemre- márpedig miért ne lennél -, kib.sz.t. k.r.a parasztságnak tartom, ha valaki otthon van és ba..ik felvenni a telefont. (Esetleg ezt egyszer közölheted vele is.) De nem idegesítem fel magam. 2. Felkerestük a 27-es szobában „Csonka” Melinda nevezetű csoporttársadat, aki közölte velünk, hogy se csütörtökön, se pénteken nem voltál... Na akkor volt, amikor már nem értettünk semmit. Cs. M. ugyanis mondta, hogy nem akarsz vizsgázni, s lehet, hogy hazamentél. (Na ennyit tudtunk előtte is, mert hiszen ő igen szívélyesen visszaküldte azokat a ruháimat, amiket M.....ának adtam oda. Csak azt nem értettem, hogy miért nem személyesen, és hogy ez a hirtelen hazautazás önként vagy nem önként és dalolva történt-e...) Vagy ha összevesztetek Alfrédyvel, miért nem hozzám jöttél??? (Kidnaping?)

Ha hazamentél volna, akkor csak szóltál volna előtte!? Na mindegy. A lényeg: „baj van, nagy baj van, baj van, hogy baj van, baj van, hogy baj van, hogy bajban van a barátnőm...”

De most ne keseredj el M.....a, és nagyon remélem, hogy az meg se fordul a fejedben, ami az enyémben megfordult 2-3-4 hete. A Tisza - hogy beleugrom. Gondoj arra, mi mindent átéltünk mi ketten ez alatt a kis idő alatt és arra, hogy még mi mindent át fogunk élni! Csak el kell hinni. Úgyhogy hidd el. Én is elhiszem. (Haha. A hét vicce.) Most írok neked egy idézetet, de aztán abbahagyom, mert elbőgöm magam.

Your sister

P. S. Ma hétkor a Kálvária sgt. - H. utca a programunk. Megpróbálunk visszahozni.

Intermezzo:

Nem tudtam elhinni, hogy ... nem tartottam méltónak Hozzá azt, hogy ily módon szerezzen magának örömet (vagy épp adni szeretett volna...?). Szánalmas, nevetséges, visszataszító, ahogy a férfi pedáloz, izzad, reszket - majd beleszakad igyekezetébe - a nő teste felett vagy alatta... vagy egy másikon... S aztán, hogy ez lenne a beteljesülés, amiért napokig ette a frászt!? Mégha emlékszem arra, hogy mit mondott: egyik így, másik úgy - másképpen; mindahányan gyámoltalanok vagyunk, de a pusztulásba haladunk, miközben szeretkezünk!... S az ismétlés az elbutulás szülőanyja... S hogy az a férfi az apám. Akinek annyi örömet kellett volna kapnia ragyogó tehetségéből, munkájából; nem, nem, nem azt vetem szemére, hogy nem nyomorodott igazi szerencsétlen -gondolkodásra ítéltetett - aszkrétává! Lett remetévé! Szentté! Bár annak attól igen tartalmas élete lehet! Csak akkor miért nevezem még igazinak is?!

Tudta, hogy... elárulom egyszer...? Mégis elmondta, hogy nem volt szent- mástól is elfogadott, vett szerelmet, de olyankor nyárvégén annál inkább várta, hogy vakációnkról megérkezzünk. Aztán hűtlenkedéseit vele szemben legfőbb fegyveremnek gondoltam. Akkor már fenevadak, vesztettek harca folyt közöttünk; apám értem még, bár... én már rég vagdalkozva (lesöpörve minden eleven és élettelen akadályozót körülöttem) magamért; ellene, D. ellen - akiért legalább hallgatnom kellett volna! Kit érdekelt következmény!... Kit érdekelt család! Vadászni magamra! vadásztatni rám!- ennek az időnek éreztem jöttét, érkezését

1. sz. Sch.-dokumentum

2.

Szia M.....a!

Előrebocsátom, hogy nem akarok veled levelezni, nem azért írok. Pusztán reagálni akarok arra, amit te írtál nekem. Menjünk sorban.

1. Nem hatalmazott fel senki arra, hogy beavatkozzam M.....a hercegkisasszony ügyeibe. Sőt senki nem kért meg rá. Csak M.....a hercegkisasszony sírta tele a fülemet, mikor még itt volt, hogy ő így meg úgy - nem akar hazamenni. Legalább hazudni jól megtanultál az apádtól.

- Elmentem oda, de sajnos, nem volt otthon senki. (Te, ugye, azt mondtad, nem találne hozzájuk. Annyira talán mégsem vagyok hülye.)

- Az agyam nem komplikált. Csak a hülyéket nem tudom elviselni.

A „de nyugodj meg, te is meg fogod találni majd a magadnak valót” mondatot nem igazán értettem, mert nem tudtam eldönteni, mire vonatkozik. Ha arra, hogy ki vette el szüzességemet vagy ki nem -

azzal kicsit elkéstél, mert én ezen már elég régóta túl vagyok. Az azért megnyugtat, hogy az én apámnak ilyesmi eszébe se jutott volna, mert ő volt olyan ügyes, hogy erre a feladatra talált annyi jelentkezőt és nő hiányában nem kellett a saját lányát megizélnie. (Hányivaló.) Ez különben elég ok lenne arra, hogy fe jelentsék. Nem kell beszarni; nem megyek fakabátékhoz.

- Okos, hogy megmutattad neki a levelet. Legalább tudja, hogy a társadalom söpredékének tartom. Az, hogy összevissza beszélek, az a hét vicce. (Megesik néha, de kivel nem.)

- Közös problémákról nem tudok. Lehet, hogy te azt hitted, közösek problémáink; nekem nem voltak azok.

3. - Mivel szabad országban élünk, telefonálghatok. De mivel vannak olyan emberek, akik nem veszik fel a telefont, ez valóban hiábavaló volt. Ha az a hercegkisasszony számára kis semmiség, hogy 3-4 hétig egy olyan embernél lakik, akit alig ismer, akkor nem tudom, hol kezdődnek a nagy semmiségek.

- A túl nagy bizalommal egyetértek. Az ember csak magában bízhat. (Na van, aki az apjában is!)

4. - Ha engem nem hatalmaz fel senki semmire, akkor, sajnos, téged sem. Nem ismersz te senkit, kis szívem. Engem meg főleg nem, mert odáig nem jutok egy emberrel sem, hogy időt és alkalmat adjak neki arra, hogy megismerjen- engem nem ismer senki. Még a tulajdon anyám sem.

- A dolgot nem bonyolítom, hanem szarok rá.

5. - Gratulálok, hogy visszamentél hozzá! Nagyon ügyes. Szülhetsz neki felőlem gyereket is.

- Nem értettelek meg, mert az örülteket nem lehet megérteni.

- Abszolút nyugodt vagyok. Csak nem gondoltad, te, kis csacska, hogy valóban beleugranék a T-ba?! Hogy én valaki miatt is öngyilkos lennék?! Ahhoz én túlságosan szeretem az életemet.

- Bánatom nincs. Csak hányingerem.

- Ha talállok is valakit, akihez tartozni akarok, az maximum a kutyám lesz.

6. - Nem hiszem, hogy te ismersz olyat, hogy együttérzés. Azt, hogy én szorulok tanácsokra, igen érdekesnek tartom. Dehogy nem az apám tanácsaira, meg nem egy ilyen taknyos tanácsaira, mint amilyen te vagy, az biztos.

7. - Egyben igaza van a „Drágádnak” (tényleg mindjárt hányok): eszed az nincs.

ARITA

P. S. A gatyámat küldd vissza, ahhoz elég drága volt, hogy neked ajándékozzam...

Változtasd véleményed, amilyen sűrűn csak lehet! Meglátod, el fognak tévedni benned... S te magad úgyszintén eltévedsz magadban!... Úgy legyen!

Nem fogalmazott ő előre semmiféle életstratégiát magának. Csupán élt aszerint, hogy nekem barátom legyen, és - később éretten - szeretőm, s én az övé. Elválaszthatatlanok. Merthogy testi folytonosságban! Léven ő az apám. Másfelől meg anyámat úgy szeretve, hogy vissza ne élhessen vele, életfogytiglani bizonytalanságban tartva hűsége felől, jóságát - mondjuk szeretetét - visszafogva. Mert hiszen őt elveszítenie könnyebb, mint engemet?

Aligha jelent volna meg Sz.-en (megalázkodón-megalázón), ha értheti - de nem érthette-hogy csak ember-és önismereti hiány, s magabiztosság mondatja velem: - S ha megtudják, s nem kellek-Istenem! pechem van, annyi!... S intelmei előtt kellett volna (?) meghajolnom: s csalódott s megcsalt érdemteleneknek! Elmenekültem inkább: - Lakást bérelek: s majd dolgozom, s közben vizsgáimra készülök. Csakhogy ez se volt igaz... S ő mondja: - Számodra ettől kezdve nem létezem! - Csakhogy én ismerem e szavak értelmét. Őt. (Gondoltam én!) S hogy megküzdök a világgal (a kis világgal) - magamért, s elbukom vagy célomat elérem... Bizonyos vagyok abban, hogy nem hitte el: - Az is egy választás volt - mondtam, holott nemhogy az nem volt, de nem választottam különül, mintha keréketörés vagy vízbefojtás közt... Ó, de a büszkeség! S hogy nem úgy volt! de megerőszkolt! Ez az otromba hazugság! S azoknak!

Az ökör sötét állhatatossága. Mert úgy gondoltam, fél! s Maga miatt. Holott - féltett! Nagy tévedés volt (mint: „hülye, marha, apám... ” - kicsivel! és így tovább) - rosszul mondván, s amit még azzal támogattam-habosítottam, levegőbe föl-fölkap-tam, mint valami üres, test nélküli ruhát... hogy az értetlenkedő (prímabalerinát alakító) Klára T. szemébe nem vágta egyenesen, hogy újostobák ne osztogassanak maguk közt tanácsot; s hogy ő inkább Magára vállalta, hogy Neki sok az: kevés

eszével folyton vigyázzban állni! S még azt a Plumie-t is elcibálta („... lesz idedugni képét, azt a róka-trinagult...”) -s ez még szerencséje volt

Szerinte: a szerelem -barátság; mely férfi és férfi, férfi és nő, nő és nő közt a testek küzdelmében magasztosul fel. S mennyit áldozott a mi barátságunkra; ami szerelmünk pillére lehetett volna, ha... De én épp a barátságot vettem el belőle - s mindjárt elsőre. Pedig az ilyen szerelem kikezddhetetlen vagy legalább nehezen kezdhető ki, mert a barátság lüktetése, harmóniája tartja fenn

Hamarabb is elvehette volna szüzességemet - nagyon jól látta. Már akár két és fél évvel korábban. De olyan sokáig halogatta! Hiányolta volna tudatos részvétemet. Addig várakozott megérkezésemre, hogy - naponta adott - kicsi reményekből, csábításokból, kedvességekből stb. mind nagyobb és nagyobb szokellésekben hátráltam... Különösen nyári vallomása után. (Hogy az Sz.-i egyetemre készülődtem.) Mert talán szerelmes belém? A lányába? Ez a felfoháskodás - minden korábbi szerelmes-szexuális játékunk ellenére (talán épp azért, mert nem maradhatott kimondatlan) -sokkolólag hatott rám. Nyár végén még őszintén hazudtam neki, hogy ő az én egyetlenem (Az Egyetlen), akit nem volna szabad semmi rossznak érnie. Akkor azonban már megérintett egy másik világ. (Másvilága?) Amibe S.-i barátnőm, Trapp Klára látogatása idején kóstitam: az erdészegyetemista lét felnőtti? szabad? - szerelemben szintén ígéretes? világa. Nem tudom, hitt-e nekem! Mindenesetre tréfára vette a dolgot, s fonákjáról mutatta kívánságomat. Hiszen akkor - s való igaz -mit kezddhetne: szakadatlan, fárasztó etc. örömben, a jósnak ragacsában stb. - Nem szerethetsz te engem ennyire!

Nem akart engedni, viszont anyám már szabadult volna tőlem. Nyilvánvaló veszély voltam számára, úgyhogy megkezdte bálványom tépázását. S hogyan! Bár csak szőrmentén kezdve: hogy nem illik mellé feküdnöm; s ne csókolgassam a száját! (- Mit eszitek egymást?! - Öt meg figyelmeztette: - Nehogy lefeküdj vele!) Aztán pusztítását, megsemmisítését! Romjainak eltakarítását!... Amikor K.-tól megkaptam a levelet-amiben S.-be invitál-, ő azt mondta: „megbassza”, ha valami baj ér . .

Igaz, ami igaz: K. Trapp sejtetett már velem valamit abból a „felelőtlen szabadságból”, s testem is egyre nyugtalanabb lett... Habár még úgy, hogy ne szakadjam el az ő kezének és szeméremtestének játékától, mellemre tapadó szájának ütéseitől; ölelésétől. És még gondolatban sem balanszíroztam Hűség és Hűtlenség határövezetében. Olykor-olykor azonban mintha meg tudott volna érinteni a csábítás. Holott azelőtt észre sem vettem. S ha mégis, hát elfordultam! Aztán el sem? Kíváncsi lettem? Például Molinarira? Nem a testére; gyermek lett volna az nekem öutána, mint a többi... (A tavaszi orvosegyetemi diáktáborban.) S a másik évben egy másik. Akinek neve azokra a hangokra alliterált, mint az övé. Járt valakivel. De írt nekem, s én válaszoltam. Nem találtam „viszonzásra”... Egyszer - egy válaszolatlanul hagyott levél kapcsán - még majdnem afféle „lehet, hogy nem válaszoltam” ravaszágú önérzeteskedésbe bonyolódtam

Névnapom utáni héten aztán - Kara Babáéknál tett kilépésem után - összebotlottam - menekülésemben? - Alffal, az autóglanzerrel (s a pornográf durvaságok elől, s mert féltem, hogy ott kell hagynom fizika szakos évfolyamtársaim - rosszul állt az egyetemen szénám - végső soron Sz.-t! miközben Ladán utolsó katonaheteit töltötte, kiköltöztem a Collegium F.-ből, anyjához...) Kapcsolatunk akkor már körülbelül romokban hevert. Mitől? Annyira megijedtem volna? Elbízta magam? Hogy együtt könnyeztünk? Önmagunk sajnálatára (ő bizonyára), hogy a másikat ellágyítsuk? Legyen egyértelmű végre! Sok volt a hiábavaló beszéd? Hogy majd megértem: nem az birtokol, aki birtokol, hanem az, akit birtokolnak...? Az az őszinteség, amivel tüntetett, amiben meg akart semmisíteni? Az a baromi nyíltság, amely megtiltotta, hogy válaszoljak? Hogy testem szerint nyilatkozzam meg előtte? - aki nagyon-nagyon a test embere! Mindez és még más is - közrejátszott abban, hogy hazudni kezdtem magamról, Sz.-i életemről, amelybe - „hívjad Katát táncba” alapon - belepottyant szégyellt hazugságom. Már nem utaztam minden héten haza, s előtte való héten összefutottam diszkóban egy színésznövendék-kompániával, színházi stúdiósokkal, Kara Babával s Penge Asztallal (akivel kiszemeztük egymást tánc közben), s aztán rájuk akasztottam magam. Csak még azt nem tudtam, hogyan tovább; hogyan látogathatnám meg őket B.-ben éppen, ahol lakunk; valamelyik alkalmas időben. Aztán két szobatársnőm sietett segítségemre, akik közül főleg az egyik, Ankara ismerte különös kapcsolatunkat, s felajánlotta: tegyek náluk - K.-n - őszi szünidei

látogatást. Külön nagyon megértő volt, mert akkoriban készült volna a Tiszának menni szerelmi bánatában; s mi hozza elő az emberből az együttérzést, ha nem ez

Ötszáz kilométernyire kellett volna lennem az ország nyugati felében. Ehelyett lakásunktól alig kilométernyire töltöttem szünidőm utolsó napját; abból a háromból kettőt Sz.-ben ütöttem el, egyet belőlük K.-val, aki meglátogatott. Nem mondom, tanévkezdéstől eltelt két hónapom otthoni látogatásai az egyre követelődzőbb szexualitás jegyében múltak, nem beszélve azokról a pornográf-s megválaszolatlan - levelekről, melyek rémületig zaklattak. Az egyik - melyben elengedett - épp idekívánczik: Szívem, a végén kezdem. Három éjszakát engedélyezek barátnődnél. Kedden este eléd megyek a vonathoz (hacsak nem valamikor délután érkezel). Elutazásodig írd meg, kihez mész, hol érhetők el (cím, telefonszám; bármi történhet - úgy értem: nem feltétlenül veled, ne értsd félre, hanem - távollétedben). Figyelmeztetés, azaz komoly erőfitogtatás! Amíg nem kapok ezekre kimerítő választ, engedélyem fel vagyon függesztve, érted?! Végső szavam - ha elkallódna e levél; ilyesmi már előfordult- csütörtök esti telefonhívásodra adom meg. Ha nem sikerül beszélünk - nem utazhatsz. .. Most pedig hunyd le szemed, and think of somebody you very „Ahogy kérte, megérkezésemkor mindjárt fölhívtam - nem azért, mintha annyira féltene. Talán már egészen más fele jár az esze. De felhívtam, mert így kérte, s mert nem tudhatta, hogy elutazásom s hazaérkezésem még nem jelenti őszi szünidőm lemerülését... marad még három napom: szerda, csütörtök, péntek; ezeket neki adhatom. Felhívtam, s mindjárt azzal kezdte, hogy elenged. Leírhatatlan öröm!... Akár meggyötörhet majd azzal a durva testrészával a drága; azzal, amit a napokban érintettem, s kezemen még mindig érzem vágyteli lüktetését, s megint az a borzalmas (gyönyörű) rosszullét közelít. És megfogtam, s hüvelyemhez vittem! Ó, Mad Mary, aki semerre vagy, különben megóvtad volna lány-asszonyod..." S még a vasárnapi kemény s kínzó éjszakáról! Most is hatása alatt a látványnak! Ahogy belém ülsz, háttal, fejed a mennyezetre vetve, s finom kis farpofácskáid közt szorongatsz, vergődve-csapdosva, és sóhajtozva, mint kicsi... De hogy miért élveztéél oly gyűlölettel (ez volt az érzésem mindvégig) -, hogy egészen hányásig feldúltad magad, amiben nekem szintén jutott szerep, és hogy mindez azért mert: -Nem engedsz el a barátnőmmel, Szilviával, akit még náladnál is jobban szeretek!... S erre én miért voltam olyannyira elhagyatott? S ugyanakkor stb., stb

Miért nem szerethetünk úgy, hogy a másiknak jó legyen? Mert szerelmünk, szeretetünk egyaránt a másikon múlik? D. utóbbi hónapokban gyakran mondogatta, hogy milyen önző. - Önző vagy; cinikus! és zsarnok! - S abból csak egyre tért ki; hogy ezeknek csak akkor van értelmük - [pl. az](#) önzésnek, s fölhántorgatásának - amikor már a fölhántorgató érzékennyé válik a másik fölhántorgathatóságára, amire korábban föl sem figyelt; tehát valójában az ő viszonya változott meg - jelesen - a másik önzéséhez; akinek önzése egy helyben haladva - maradt, ami volt. Tehát csak önmagának tehet szemrehányást, hogy képtelen már a korábbi önzést elviselni. S aztán még idézett valamit a zsarnokságra L. Tyhertől: „S majd én elvégzem magamban, hogy zsarnokságom megbocsásd..." A cinizmust nem tagadta; elvégre az emberről szigorú szavakkal kell beszélni.

Utoljára a Baba-Asztat-féle hamis őszi szünidőből megtérve öleltem magamhoz azt a tolsztoji lenge öltözetű férfit (csak épp valami öv hiányzott derekáról); addigi Mindenemet, aki együtt készült velem fürödni, s akivel - ennek ellenére - mégsem bizonyos, hogy el tudtam hitetni: mindenkinél, mindennél fontosabb nekem.

Ún. k.-i kirándulásom hazugságát pedig hosszú esti csókkal bevezetve adtam elő, mintha nem épp érkeztem volna a szomszédból, hanem válni készülnék. S egész további életemre... De már akkor gyanítottam, hogy az elkövetkező hónapoknak annyi magyarázatát-magyarázkodását kell majd adnom mindenféle barátnőimnek, egyetemista- és kollégiumtársaimnak, ismerőseimnek, újaknak-régieknek (hogy egész életem csupa magyarázkodás lehet), s miképpen ő mondta: még akkor sem bizonyos, hogy nekem fognak feltétel nélkül hinni; ha egyáltalán... bárhogy erőlködnék. S pláne az, hogy ő volt Az Első és Az Egyetlen! Nem fogom beismerni! Tagadni kell! Mert nem vág össze a zűrzavaros társadalmival vagy induló önbecsüléssel, önértékemmel - amire helyettem vigyázott volna? Aminek nem tulajdonítottam különösebb jelentőséget? Egészen addig a botrányig, míg makacsságommal, önteltségemmel - szerelmét ellehetetlenítettem. S akkor még az, hogy bíróság elé kerülhetne! Amitől egyáltalán nem riadt vissza; sokkal inkább én. Sőt az volt kezdetektől az

érzésem, hogy éppen ez célja; mert-összegezésül (megsemmisült kézíratainak - földidézhetne ebben a szerelemben olyan dolgokat, melyeken - osztozva velünk -nyerhetne valamit megingott belső békéjéhez. . .

Hazaérkezésem másnapját- árnyaltabban fejezném ki magam, ha azt mondanám: annak a napnak reggeli ébresztőjét (melyre néhány háztömbbel odébből előző este lecsöppentem) - azt a délelőtti igyekeztem nyújtani... S ez sikerült. Dánia már elment, s Mentkának második órájáról kicsöngethettek. Ébren voltam - hiszen tudtam, mi vár; de úgy tettem, mintha még aludnék; vagy legalább álmos lennék. S akkor ő vajas kuglóffal és habos kakaóval próbált kelteni. (Az elkövetkező percek izgalmaiban forgolódtam, s nem lidércképeitől holmi késő reggeli álmoknak!...) Visszament szobájába, behúzta a sötétítő függönyt, nyilván azért, hogy még nyári kívánságomra emlékeztessen. (Akkor éjszaka hangosan sírtam, hogy meghallja. S aztán ott - nálam - oly kitartón csábított, hogy nem vagyok én olyan kicsi! stb. - beadtam derakam, de kértem: -Legyen sötét; jó!)

Húztam az időt. Előző napi érkezésem hazugságait csépeltem tovább, s most is úgy adom elő; más környezetbe helyezve a történet résztvevőit, s magamat; persze, azért nem minden hazugság... (s ő szereti a hazugságot is), de valahogy olyan sugarfree sugar mégis; azazhogy: mint a lényeg nélküli lényeg. És még csak azt sem mondhatom, hogy valamilyen ürüggyel. Mert ágy, barátság, szerelem s ő - mindez együtt!... Barátnőmről kezdtem beszélni, aki disznónak tartja a tagokat, akikkel jól ki kell tolni. (Ez sem volt egészen igaz; mindketten kicsit molettek, s csalódott-csalódófélben lévő szerelmesek.) Odajött s arcomhoz nyomta arcát. Borostája szúrt. A párnába fúrtam fejem. - Mostanában keveset nézel rám - mondta. - Azok a nyekergő pszichológusok egyenes összefüggést... persze, ha elárultál, érthető. - Ugyan már! -bújtam elő. Játszottam: hogy nem értettem, mit ért azon, hogy elárultam. S az a húscsomó meglódult mellkasomban! Merthogy nem csak egyszerűen elmentem Sz.-re, az egyetemre...; ugyanis ő ennek már nyári kapkodásainkban sem látta értelmét. S eléggé tisztában voltam az árulás tartalmával (amivel meg akart szégyeníteni?). Csak még reménykedtem abban, hogy nem tudja. Viszont akkor meg előző éjszaka lehettem volna kedvesebb Vele! Rádöbentem arra, hogy nagyon is keresőben vagyok. Hogy keresek! Még ha őt is. S másban netalántán... Kért, hogy menjünk át hozzá, de nem mozdultam. Testemet figyeltem. Gondolt egyet, s bebújt hozzám. . .

Karjára fektette fejemet, s úgy maradtunk... Nemi szervének tolakvó lökéseit nem éreztem ölemen, viszont tudtam, akármeddig nem maradhatunk így: képtelen túl sokáig nyugodni... nem állhatja a tétlenséget. Csak most épp nem akar... - Fél tíz - mondtam egyszerre. Épp ideje lenne, hogy pisilni menjek. Kisurrantam, majd - visszatérve - levettem pizsamaalsómat, s bugyit húztam. Kibújtam a felsőrészből. Erre mondta, hogy menjek közelebb, mert szeretné megcsókolni mellemet. De úgy mondta, hogy a „cicókámat"! Mire - bosszantott! - megsértődtem, s elszóltam magam? - Te csak szórakozol velem! - S elkaptam hangom furcsa remegését, s éreztem, nem tudom a dolgot helyrehozni. S ő még exkuzálni akarta magát: - Komolyan. .. ! - Nem úgy értettem! Megyek s megmelegítem a kakaót.

Pizsamában ugyanúgy meg tudtam volna melegíteni, viszont eszembe jutott, hogy közös fürdőt akar. Amikor is kölcsönösen megmossuk egymást... Míg reggeliztem, hallottam - az egyre telő fürdőkádból - a víz zuhogását. Néhányszor nyílt egyik-másik ajtó. Már leszedtem az asztalt, mikor megjelent: - Gyere, fürdjünk meg! - Neem! - nyafogtam. - Nem akarok! Minek? - Keveset várok, aztán kijövök érted meztelenül, s ha megbetegszem, sírhatsz... - Meg voltam ijedve. Éjszakánk után ez soknak tűnt.

Hogy betoppantam (hazugságaim következetességével mondom el) - „megérkeztem K.-ról, jogi kari barátnőm családjától..." jó; ismerkedni akartam („meghívott", hogy töltsék náluk néhány napot) - idejekorán érkeztem haza; - persze nem onnan, hanem helyből; örömet akartam szerezni neki. S mindjárt kilépett az előszobába, s szájon csókoltuk egymást, hosszan. (Neki ugyancsak feltűnt ez a vezeklésféle-csók... mert később, ahogy lehullottak egyre hazugságaim rongyai, furcsállotta legalább, hiszen felajzott testével várt, s ezt afféle megerősítésnek vélte, előjátéknak, amivel félelmemet szerettem volna legyőzni. . . !) Még Mentha - kis húgom - is megcsókol, amitől csak jobb lett a kedvem. Míg táskáimból pakoltam, vele s anyámmal megosztottam „utazási emlékeimet", azoknak meg nem történt hirtelenebbik részét.....

A Collegium F.-ban - „elutazásom” megelőző hetén - kissé szűkösen voltam, hogy „maradjon pénzem buszra, vonatra. S Ankara Püspökéknél nem szerettem volna - vendégként (idézőjel feloldva: voltaképpen Színésztanoncék) - túlságosan otthon érezni magam az étkezéseknél.” De Thália papnövendékei annyira belezúgtak abba, amit csináltak, hogy hoppon maradtam: de - így utólag - épp elég volt mindenféléről beszélgetni... Tehát kiéhezve - kiéhezett testtel? (s ennek az éhségérzetnek kudarcával) - így gyalogoltam föl második emeleti lakásunkig, valami jó ételre áhítozva (beérve kevéssel), s hogy a tálalt delikatesz kevésnek bizonyult: rántott gomba uborkasalátával - megkóstoltam egy vegetáriánus módra készült bablevest. Ilyen „jól tartottak” abban a vágyott távol-közele vendégségben.

Hamar - még vacsorakészítés közben - felhívott telefonon Plumie, volt gimnáziumi osztálytársnőm. Ő vette föl a kagylót, s elszórakozott a hívással (pillanatra megijedtem, hogy netán lebuktunk?), úgyhogy ő-kereszttségében Plumie-nak még egyszer kellett csengetnie. Kérdezte, megjöttem-e? Jó volt-e? Igen; hogye! Stb. S mindjárt másnapra ajánlkozott, hogy meglátogatna. S nem értem, hogy tudtam annyira jó kislány lenni! S hogy nem lettem ezzel gyanús...?-Csak most jöttem meg - szabadkoztam. - Nem lenne jobb inkább, ha holnapután látogatnál meg? - S ebben maradtunk.....

Hogy kedvében járjak? Hogy minél sűrűbb ködöt lapátoljak elmúlt napjaim elé? Mindenesetre mindjárt a telefonbeszélgetés után - mert lassan már kész volt a vacsora - még az előszobában előadtam anyámnak (fennhangon, hogy ő szintén hallja! s ez neki megint csak gyanús lehetett?) - elmondtam, hogy pénteken- elutazásom jóváhagyása miatt - délelőtt s délután számtalanszor próbáltam hazatelefonálni. - Isteni fohászokra sem sikerült! - magyaráztam élénken. - Este tízkor még fél órát várakoznom kellett egy örült miatt. Akinek ugyan kifűjt a telefonkártyája - olyan húszperces évődés után -, de visszahívták. - Előzőleg anyámmal sikerült egyetlen mondatot váltanom, hogy tegyem le a kagylót, majd visszahív. Hívás azonban nem jött. Utolsó próbálkozásomra ő vette föl a telefont. (Várakozott. Ugyanis előtte - kilenc és nyolc között - anyám folyamatosan hívott, és hiába, mert valamilyen műszaki hiba miatt rendre megszakadt minden vonal.) - A portáról ugyan mikrofonba mondták nevemet, de míg a folyosói készülékhez szaladtam, már szét is kapcsoltak. - Megkaptad az üzenetemet? - kérdezte ő. - Nem - mondtam csodálkozva. - Akkor meg mit keresel még mindig ott?-Erre megijedtem. (Nem különben azért, hogy nem tud visszahívni; ecsetelte a helyzetet.) Nem tudhattam, hogy expresszlevelem megkaphatta-e. Ha nem kapta meg, akkor csak olyan üzenet várhatott, hogy azonnal szálljak vonatra vagy buszra, s utazzam haza B.-be. Ha megkapta, akkor sem lehettem bizonyos abban, hogy hozzájárul „barátnői” látogatásomhoz. Noha nagyon reménykedtem, mert kedden érkezett levelében - leszámítva az ijesztő „csomagolást” - nagyon engedékenynek mutatkozott. Vasárnapi álma után meggondolta a dolgot; mégiscsak elenged. (Különben beszóltam neki az előszobából - hazudtam -, hogy hívtam, de később, mint ahogyan hívásomra várt. - Valamikor fél tíz körül...) A másik végen reményvesztve kérdeztem: - Akkor mehetek? Vagy nem?- Menj - mondta. -Érezd jól magad!... Föltámadt örömet az sem csökkentette, hogy ezután még levágott néhány figyelmeztető ász; hogy ez volt az utolsó, legközelebb minden körülmények dacára érjem el a hetes vonatot... Hogy sejtette - nem kétséges!.

De akkor mi is változik? Dolgaink haladtak a maguk tehetetlensége szerint. S mi haladtunk dolgaink, s magunk tehetetlenségében... A konyhában - vacsora közben

- jóformán nem esett szó másról, mint az én-napokig húzott?-éhezésemről, s hogy szemmel láthatóan lefogytam. (Későbbi számonkéréseiben mintha ezt nem vette volna észre, nem emlékezett volna erre; hogy nem lehetett meg „mindenem” elhallgatott kiruccanásomban - bár akkor már oly sok volt a hazugság körülöttünk s bennünk, hogy nem emlékezhett volna csak ellenem...) Hogy le vagyok robbanva - ezt ő jegyezte meg, s ki kellett magyaráznom magam. Bevallottam, hogy nem volt elég pénzem... Amire gondolt. S kis híján utánam küldött egy expressz pénztalványt barátnőm nevére, címére. S csak ebből adódhatott volna kalamajka! Mert Schusztter barátnőm komlói címét adtam meg, viszont Ankara P. fél nevével. Olyan meggondolásból, hogy A-éknak nincs telefonjuk, viszont Sz. meg még kétszáz kilométerrel odébb lakik... Szerencsére bizonytalannak mondták a kézbesítést, ezért a gyorssegélyről lemondott. S ijedtemben még majdnem elszóltam magam: -

Milyen barátnőmnek?! - kaptam föl fejemet. S az ilyen fő-felkapások jelentősége sokszor csak utólag tudatosul az emberben

A nappali (háló) szobában Mentha - az ágyban ülve - olvasott; mi hárman beszélgettünk. Miután még tett-vett odakinn, majd bejött-ő nehezen találta helyét. Hallgatott, de-valami balsejtelemmel?-követte beszélgetésünket. D. Püspök Alita családjáról érdeklődött - s én „jólértesülten” adtam elő, hogy anyjuk egyedül neveli őket, van egy kisebb fiútestvére stb. Valósággal feldobott, hogy ennyire meglódultam; az, hogy-ha falakon-ajtókon is-sikerült elaltatnom őt..

S hogy a magabizás hova vezet! Hogy elszemtelenedtem! S talán épp azért, hogy ezzel hazugságaimat nyíltabban takargassam? (Ebből az állapotból már csupán egyetlen bátrabb - meggondolatlan - lépés; és ...) Valamilyen apropóból - talán karácsonyi készülődés... (igaz, még csak november eleje volt, s ráadásul névnapommal kezdő, amiről elpattantam...) anyám szóba hozott néhány lehetséges ajándékot. S én mindjárt mondtam, hogy nekem a fehér cipőm... s láttam valahol elfogadható áron. Mire ő: hogy ne fáradjunk, mindketten kapunk tőle. S én éppen erre - hogy most már nyert ügyem van: vert ügy helyett... - a hazugság kölcsönkapott perdületéből - nevetve kontráztam: - Jaj, te csak ne vegyél semmit! - Rettentően megbántottam. Korábban vett anyámnak egy krémszínű félcipőt, s anyám - ennek kapcsán - nemegyszer felhozta (s ebben együtt főttünk), hogy ne vásároljon. Merthogy olyat vesz, ami nem tetszik... (egyébként anyámnak mindaddig az volt egyetlen cipője, mely nem nyomta lábát, s ezért a legszívesebben hordta). Erre a - sarki hideget idéző - véleményre kajánodtam én rá. Mint később, éjszaka, az ágyban mondta: te ljes testemmel - s ez dühítette föl (keserítette el?). A testnek ez az őrzöngése... - Úgy beszélsz, mint anyád! - mondta. S mindjárt elküldött bennünket melegebb vidékre, úgyhogy én jobbnak láttam, ha szedem pizsamát, s lezuhanyozom.

Sokáig maradtam a fürdőszobában, s kicsit csodálkoztam, hogy nem jön utánam. S azon szintén csodálkoztam, hogy mintha várnám őt. Sőt! Vártam, hogy jöjjön. De nem érkezett. Nem azért vártam, mert legorombított, s jólesett volna, ha vigasztal. Vártam, mert megszoktam már, hogy jön, mikor várom... Aztán kezdett furdalni, hogy mégiscsak neki van nagyobb igaza?

Amikor beléptem szobájába, ahol - kisajátítva a helyet: mellette! - húgom már nagyban aludt (anyám szobámban - ágyamon - olvasott, ő - mintha csak engesztelőleg - mondta, hogy feküdjem a helyére. Hogy majd nézünk valami filmet. Ezen csodálkoztam, mert akkoriban éppen nem nagyon nézett filmeket. De nem kérttem magam. Elrendeztem holmijaimat, melyek még kimaradtak, s mire kijöttem, már ment Ray Cokes MTV Most Wanted-je, épp igen sok hibával, amit - poénokkal - mindig sikerült helyre tennie. Ő nem volt benn, de sietve érkezett, s kedvesen megjegyezte, hogy ha nekem nem jó, újíthatunk a csatornán; én ugyanakkor rábízta: - Legyen úgy, ahogy te szeretnéd... - Negyedkor kezdődik valamilyen film... - Jó - helyeselttem. A kínálat viszont semmivel sem mutatkozott élvezetesebbnek, mintha a magyar televízió csatornáit néztük volna. Ezért előbb egy német tényfilmet „nyomtunk el”, aztán egy too yankee észak-déli hero-burgert, majd egy brit műdiabolikust - valami gyöngye krimibe oltottat. ..

Anyám befejezte... Kiment zuhanyozni. Hogy végzett s bejött, ő még mindig az előszobaajtó melletti fotelban ült. D. a kékes éjszakafényben engem keresett, előredőlt, hogy alszom-e. - M.....a! nézed a filmet? Menjél aludni! - Pontosabban azt mondta: menjek a helyemre! De én nem válaszoltam. Erre bement, s lefeküdt.

Ő később megállapodott a német tényfilmen, s az valamivel már izgalmasabbnak mutatkozott. Lassan elálmosodtam. Elfordultam a képernyőtől; oldalamba feküdtem. De aludni nem tudtam. Úgy lehettem fél órája, mikor ő elsötétítette az agyelonó-monitort, s kiment a fürdőszobába. Hogy visszaérkezett, hallottam ruháinak neszét. Aztán bebújt takaróm alá. Azazhogy az övé alá.

Meztelen volt. Felkönyökölttem. Helyesebben mondvá: testem főlegyenesegett. De reakciója egyáltalán nem adja vissza annak valódi bonyolultságát, amit éreztem. Amire gondoltam. Mindjárt vissza is hullottam erőtlenül, bizonytalanul, s vártam, hogy átölel, magához szorít.

Hasonló szenvtelenséggel húzta le pizsamaalsómat - hiába tiltakoztam; vagyis hát feleseltem neki, miközben azért lábamat mégiscsak magam húztam fel. Segítettem, hogy bugyimból kibújtathasson. Mindjárt rátért a lényegre: kezembe adta nemi szervét, s mindenfélét mondott. Én elengedtem, ő ujjaimat ráfordította. Aztán nekiment ölemnek, s magam láttam be - talán éppen ezt akarta

értésemre adni -, hogy jobb, ha „ott vagyok”. Olykor előre mozdította péniszét, s én már hebegtem-habogtam, majd sírtam; valami műsírással, s fohászkodtam. Aztán valami nyüsztítő hisztéria... Ugyanis megfogta csípőmet, maga fölé emelt könnyedén, álám fordult, s mondta, hogy üljek bele. - Nem tudok! - mondtam. - Nem tudok! - Én egyedül beletehetném, de... - És nem adta fel! Igyekeztem távol tartani... Egyszerre csak éreztem, hogy nemi szerve még vastagabb s még keményebb lett, majd - ujjaim begyében rövid surranásokkal - ölembe lövelte spermáját. Ezalatt térdemet följebb húzta, s én ott maradtam fölötte, ágyéka s hasa felett. Nem feküdtem rá, nem nyugodtam el...

Pár perc múlva lefordultam róla, kiléptem az ágyból, s a szekrényből magamhoz Vettem egyik zsebkendőjét, hogy abban megtörölközzem. Negyedórát is időztem a fürdőszobában. Sajnálkoztam tehetetlenségemen, gyengeségemen ... Kijött. Mert sokallotta maradásomat. Én éppen akkor belekezdtem megint egy hamis rezes szólóba, hogy lássa: az orromat fújom, bár – nyilván – tudta, hogy csak állok a fehér csempék alatt, s vacogok. S minden olyan kilátástalan belőlünk ...

Mikor bementem, még odahívott magához. Visszatért az esti balhéra, s arra, hogy aranyos voltam – gyanakodott vagy sem? - hogy barátnémat átpasszoltam másik napra ... A tévében Hookerék kezdtek futkosni, ő meg simogatott, simogatott – egyik kezében (ahogy mellemet becézte): az aranyranettet tartva. (S mondta már selyemcukornak – csókolt, szopott mellbimbómat...) Álmos lettem, de mellette nem lehet aludni. Kibontakoztam öleléséből. - Aludj jól, szívem! - Jó éjszakát!

Tizennégy nappal előtte menstruáltam. Azazhogy ezt feleltem kérdésére; hazudtam. De ennek nincs nagy jelentősége. Annak viszont igen, hogy januárban teherbe estem tőle. Anyámmal már azt latolgattuk, hogy hamarosan fölkeressük a nőgyógyászt. Ő, persze, tiltakozott. Nem járul hozzá ahhoz, hogy gyilkolják. - Mert az én vagyok! A százhusz éves Jelenés! Vagy épp a pillanati... De egy nap valami narancsízű kotyvalékkal állított be. Meg mertem volna esküdni, hogy Fluimucil, ártalmatlan – taknyos hörgőkre ható – granulátum; vízben oldva, mit a narancslé... (s még tartott kezében egy fél narancsot). S mielőbb laboratóriumi terhességpróbán jelentkeztem volna – másnap – megjött vérzésem... Percig sem volt kétséges, mit fogunk csinálni. S most még – jóformán! - meg sem fogantam – máris elvetéltem...

Orient Károly I. töredéke? Az Övé? Az Ő fordítása? Nem hinném...

Szeretni? - Jobbnak s rosszabbnak lenni.
Elfogadtatni, hogy csalók vagyunk.
S nem szándékunk császárságot vetni
a másikra; viszont rabszolgaságra -
ellenünk vágyik. S mindhalálig!...

Ó, Szüzem csontívei! - koponyaboltozat-
ban – agylebenyallergia! Mennyit
tolongsz a tükör előtt, hogy megtaláld
Számosban az Egyet – miközben
elhagyod barátságod, amibe én ragyogó
szerelmem nemesbrilljét foglalnám.
Test küzdelme – testtel. Testben. S mint
szűk vérbő csatorna (lucskos nap) -
Hold ár-apály-játéka: sóhaj, sikoly, áram-
lás érkezik-távozik,
megtelik nyállal a száj...
S ködös fuldoklásban -testek felől:
a visszhang. Ölelés, ölés...

Mozdulni - már csak ezért...

s hogy rágyujtok, kikaparni
pipámból a hamut, s unott legyintéssel
előidézni az aznap esedékes
zűrzavart az Univerzum Tér-Idő-Művében.

Rámszögezted itt a négy égtájat...

Földi dimenzió... Emlékezni nem tudok.
S fölfalt életem néhány nagy reménye.
S a lucskot és napot - külön! - miért
kéne szeretnem? Szóródó barátságom
mint fehér reggel dörzscsészéjében
a porrá tört színes üvegcserép...
S meghódítani ezt a testet – olyan
bonyolult!

Lehet, hogy egészen másképp van...

Világmindenség?!
A Világ! kiváltságos és könyörtelen
arca!
Akarom-e?
szeretném-e még?...

Szalai Csaba

De jaj, a Kárpát...!

Már hadd kushadjon tovább, aki dög,
ködöt vág a varjú, mint a csákó,
földet ér, a légítámadásból
egy ágszuronnyal végleg megszököm.

De jaj, a Kárpát csak egy bucka? Birtok!
Akác dörren, kérges vén határőr -
Átölelném s minden bérce itt fog,
az eltűnések vágya néha rámtör.

De hát hová is mennék én, hová?
A távolságok boltívén harang,
a boglya lóg és bong nekem soká

egy pentatont, a visszaúttalant, -
csak fölneszelt egy árnyék, összegörnyedt
strázsa volt, kit álmában megölnek.

Magyar hexameterek

Szép Európa, kit éltetnek fények, riviérák,
duzzadt melleiden mint kisdéd sír Magyarország!
Bízva simul hozzád Pannónia és a Nagyalföld,
és gyönyörű szemed értelmes szene ég Budapestben!
Látod-e, rád üt a homlok, a göndör fürt, a csodás hang!
úgy ölel, úgy fonná kis karjaival szeretetté
arcod aranyfényű sugarát! úgy játszva, napozna!
S te, maastrichti madonna, te mit dúdolsz kicsinyednek?
Mit mondasz síró, Zeuszod-nemzette jövődnek,
isteni asszony, a múlttól, az ezer és ezer évről?
S mit mondasz, Vátesz, te, kit az alföld sara küldött,
aki hiába kötöd bokrétás versbe hiányod?
Ne félj, nem halt még ki a szép - felnőtt, ha soká is
Zrínyi, Balassi, Petőfi, Arany, Radnóti reménye.
Dúldold hát, kántáld csak a fájó, mostoha létet,
a Duna- és Tisza-látta szegényt - a hon maradottat!
Játssz, mint Ámeli játszott hajdan a jó Fazekasnak,
játssz Adyként és ... bánom is én - játssz Afroditéként,
vagy mint játszana - szívszakadásig -József Attila!
ó ezeregyszáz évi magány Európa ölében!
Már ezeregyszáz éve szeszéllyel súj ja a sorsunk
a méltatlan, mégis ránk terhelt követelmény -
osztatván ködöket, vízen, morzsán vezekelve
érteni, túrni, szeretni a szomszédok pörölését.
Herakleszként meddig kell bizonyítani, vívni,
mintha Közép-Európa utolsó nemzete lennénk,
hogyan nem a mások iránti harag, nem a trucc, nem a bosszú
vagy a kövér koncok buzgó keresése irányít
minket, akik békében a sorssal féljük a Balkánt.
Ott pusztult tereken vak fémek fűs tje bokázik,
köd-révészek eveznek, erőtlenség görnyed a vándor,
s tátogván, mint fészkeből kiesett csipasz, este
fullad a gyermek a horpadt tornácú menedékben.
S a tévé-képernyőn égő bamba bozótban
néma világ lehel álmat a sok bosnyák sebesültre.
Ó magyarok, meddig kell még gyűródni, szorongni,
szédült szellemek árnyában zsizsikelve avulni?
Gyöngy mezeinkre vihart osztó vésznek magyarázni
meddig kell, hogy bár szabadon vágjat, sose gázol -
nem töri már a határokat Árpád szittya hatalma!
Voltak, akik vagonokba pakolva vonultak a széles
Dnyeperen át az orosz sík völgyesabdaltá telébe,
s annyit sem tudván, keleten vesztük mi kívánja,
vívta a hóban a tank- és ágyútűz-zuhattal.
Álltak a hóban a Don partján, mint szélben a szálfák,
s úgy elfogytak a jó katonák, hogy bunkerek alján

könny gyűlt össze szemében az életbenmaradónak.
Virrasztott éjente a pótosztály siratója,
az első vonalat háromszor járt fogathajtó,
ércmelegű, bunker-kínálta zugában a télnek,
csöpp feszülettel s árva családi fotóval a kézben,
vad, hófödte erőd mélyén szólítva övéit.
És szólítva a pajtások szívós maradékát,
élnek-e, hogy nem félnek a halvány lámpavilágban.
Éheztek, könnyeztek, fogytak a szélen a szótlan
hősök, akik vagonokba pakolva vonultak a széles
Dnyeperen át az orosz sík völgyszabdalta telébe,
és szolgáltak a fagyban a külső, tápos erőnek,
veszni hagyottan, a vérszínű patakok peremén is
háton hordva az elgyengült testűt - a jövődőt.
Óvjad hát gyönyörű Európa, szeresd a pulyádat!
Kényeztesd, dajkáld, ringasd féltett csecsemődként,
hogy sajnálni, siratni ne keljen már soha többé,
s megszállt pusztából Helikonná lesz Magyarország.

Géczi János

Részlet

33.
giliszták rózsás kötőtűi
villognak az esőfényben
átjárják az utca
éjszakai változatát
ilyen októberben
a lassú gyűrűsférgesek
csillognak a kossuth utcán
arasnyi rózsaszín tűk
kötik a házat a házhoz
a loncot a kőrishez a mozit
az ispotályhoz néma sétához
félhosszú kardigán leszünk
egy sima egy fordított

34.
tele vagyunk miniszterekkel
kiállítást nyitnak és
bitumenes autópályát
középeurópából ennyire telik
s a népbe lövetésre
a majális lacipecsenyéjére
a gyűjtemény alkatrészei
a szolid miniszterek
akik a verniszházson mutatják meg
milyen erős a demokrácia
esős napokon pasztell

délutánt pasztell dobozt
festenek tömnek

35.
láttam egy eszme mennyit ér
mennyibe kerül ha osztják
én annyiba kerülök mint a
a langy hasonlatba
nyakig elmerülök míg lopják
a szentháromság akkor is
ott is utól s el- - láttam
egy eszme mennyit ér
milyen az angyal (ki az) ha
hahaha tollától lefosztják
édes hazám taszíts el
verj szájon ne mondjam
had legyek hűségesebb fiad

36.
egyes képviselő urak két nyelvvel
oly alázatosak hogy már már
beszakad a hódolattól a hátuk
a minden pedig egyébként
a csicskás fogalmát bevezették
napozgatnak utazgatnak
pina alakú pénztárcáról regélnek
amelyhez nekünk nincs közünk
a képviselő urakban kilenc
dráma lakik és testzugaik mélyin
batyunyi ciánnal elegy kámfor
a nyelvhegyeken ürülék billeg
nem hiszik el a nép is szokott szarni

37.
nem vagyok abban biztos
hogy így ennyire közel
a negyven szőrös pofájához
még mindig szeretnék-e
csont nélküli józsefatilát
érezem a szájszagát
látom a szeme nem szem
legfeljebb graffiti
amelybe mindenki ezt-ézt
s nem is okos üzenetet
de belevésett
ha a hátamba szúrnak
ne egy józsefatilát

38.
az óváros téri levendulásban
karcsú és lisztfehér gomba
celofánhártyás lemezeinek

halavány színéből (+ kék)
kigurul szétterül a trópusi ég
pasztelltavakkal
selyem flamingókkal
olyan egyszerű a levendulák
közt olyan bonyolult -
ez a gyapjas tintagomba
lemezein az a feketével
kontúrozott naplemente
mikor sétádban ötkor megállsz

39.
a tartalom gyilkol
vagy a forma
emelem poharamat
a borra

Mocsár József

Hallgatás

egy szobában
ahogy elképzeled
hogymegmozdul a mennyezet
bemászik egy angyal
és verseket ír a falakra

ahogy lassan kihül a szoba
ahogy az angyal szárnya megdermed
és a versek lekoppannak a padlóra

a hideg szobában
ahogy átléped az angyalt
és kilépsz a hallgatásból

Bálint Péter

A »kaméleon-Orpheus« búvkörében

Találkozásaim Szentkuthy Miklóssal

Most, hogy újra kezembe veszem akokat a dedikációkat, melyeket egykoron Szentkuthy Miklós nekem írt egy-egy könyvébe, régi s feledhetetlenségükben is ködfátyolon át felrémlő emlékek kavarnak bennem, s magam is kíváncsian faggatom az írásos dokumentumokat és a tudat tárnáiban elraktározott emlékeket a múltból.

Valamikor 1985 tavasza előtt láttam a televízióban egy „irodalmi beszélgetést” vele; ott ült - a később általam is megcsodált - hatalmas könyvtárszobája közepén álló íróasztala előtt, s olyan magával ragadó energiával és meghökkentő közvetlenséggel beszélt nyolcvanadik életéve felé közeledve: életéről, olvasmányélményeiről, műveiről, szerelmeiről, utazásairól, „atyikájáról” és „Dollykájáról” - élete hű társáról, akinél csak az Isten tudja hány fejjel volt nagyobb e „gigászi-alkat” -, hogy nem tudtam nem odafigyelni rá, valamiféle „mágikus” erő, rabelais-i maliciózus gúny, éteri emelkedettség áradt szavaiból. (Szentkuthyról bátran állíthatjuk - rajongói és esküdt ellenségei egyaránt -, hogy charme-ja: a vele való találkozás első pillanatában érzett elbűvölő és megbabonázó erejében rejlik, ami proteuszi játékokra kész személyiségéből és honvéri-rablais-i mesélőkedvéből sugárzik ki, s nyomban magára vonja a figyelmet, úgyhogy, ha tetszik, ha nem, nem lehet nem odafigyelni rá.) Ahogy egyre önfeledtebben hallgattam a vele folytatott párbeszédet és egyre szenvedélyesebben elemeztem őt, úgy éreztem, múlhatatlanul mély benyomást tesz rám; szeme - amelyről a Cynthiá-ban így ír egy helyütt: „kancsal vagy szkeptikusan érzélgős”, két vadkanagyarra emlékeztető alsó szemfoga - melyek a metszők hiányában egyszerre ijesztőek és mulatságosak is voltak -, ülő helyzetben is mózesi termetet sejtető hórihorgas alakja és kissé félrebillent feje, nedvszínzöld pettyes nyakkendője és pápákéra emlékeztető pecsétgyűrűje, elképesztő képzettársításai és clownerie je, a Genet által is „költészetté” avatott, s nála is esztétikai valóroket hordozó nyelvi hordalékok elementáris ereje - amely a karneválok és bolondünnepek örületét, a sötétvilági ösztönök világra szabadulását idézi meg - és barokkos jelzőfürtjei egyszerűen megigéztek. Talán kevésbé ismert, hogy Szentkuthy, bármilyen „rövid” rádió- vagy újságinterjúra kérték is föl, mindig egy eminens diák szorgalmával készült a dialogizálásra, amelyet írói természete szerint sokkal inkább valamely éhváltoztatással vagy a mindennapi imáiban megszólított Istennel folytatott, mint beszélgető társával. Órákon át írta, rendezgette följegyzéseit és emlékeztetőit spirálfüzetébe, mert szerette a pontosságot, a pillanatnyit az örökkévalóba átmenteni; s miután a dialógus menetének irányítását átvette, oly lebilincselően tudott mesélni akár egy nyakkendőről is - amelyről előbb Kosztolányi egy megállapítása rémlett föl emlékezetébe: „Olyan a nyakkendő, akárha egy vékony lila tintacsík kúszna le az ingeden”, majd a divat történetén át egészen az asztrológiáig járta be csapongó szelleme a világegészet -, mintha a középkori miniatürafestők buzgalmával kívánta volna a „ganze Welt”-et megidézni. Ez a „nűanszkimerítés” és végletekig vitt „örökös önvizsgálat neurózis” - ahogy Az egyetlen metaforá-ban írja -, szintén mély benyomást tett rám; miként persze az is, hogy analizáló-, leíró-, definiáló-, tényhalmazó természete miatt némelyek „szenilisnek”, bohócnak, örülnek, skribomániásnak, szörnyetegnek, különcként tartották őt, akit én a legrosszabb esetben is csak a magyar irodalom enfant terrible-jének neveznék. S bár breviáriumszerű írásaival, beláthatatlan mennyiségű naplójával mindig „provokálta” az irodalmi közízlést, őt sohasem lehetett provokálni, mert oly madártávlatból szemlélte az éppen aktuális irodalmi vitákat, a személye körül keringő intrikákat, s oly gorgói nevetéssel tudott kacagni mindenben és mindenkin, akárha az Olümposziak társaságában, mondjuk Rabelais és Sterne asztalszomszédjaként szemlélné a világot. (Itt kell megjegyezni azt, amit ő csak sokkal később jegyzett meg nekem, szinte a legelső „mesteri” tanácsként, „alkotáslélektani” útmutatásként - az ilyen szavak kimondása és hallása után mindig ironikus, maliciózus megjegyzések sorát tette önmagára és másokra egyaránt -, hogy tudniillik sohase higgyek senkinek, egyetlen kritikusnak, még kevésbé barátnak, abban a kérdésben: jó-e az, amit csinálok avagy sem; folytatható és célravezető-e az általam választott út avagy sem, mert egyedül csak én tudom megítélni azt, hogy írói természetemnek és hajlamomnak mi felel meg, s mi nem; milyen hangvételben vagyok képes természetesen megszólalni s milyen más hangszínt választva énekelek hamisan, akár egy kivénhedt vidéki hőstenor.)

Az idő tájban jelenhetett meg új kiadásban a Fejezet a szerelemről és Az egyetlen metafora felé, amikor a vele készített televíziós beszélgetést láttam s kedvem támadt valamiféle bírálatot írni e könyvekről. Íráskedvemet csak fokozta, hogy e két könyvből és a gyorsan „felfalt” Szent Orpheusz Breviáriuma első kötetéből az derült ki számomra, hogy mindazon művészek, akikért én akkoriban rajongtam: Gide és Proust, Powys és Sterne, Rabelais és Joyce, Bach és Mozart, Brueghel és Dürer - a többiekről egy szentkuthys grandezza gesztussal feledkezzünk meg -, Szentkuthy nagy ihletőinek

és bonckése alá vett szerzőinek táborába tartoznak. Ugyanakkor bíráló kedvemet némiképp el is bátortalanította a Metafora második lapján lévő, egész oldalnyi fényképe - írás közben magam elé tettem e fényképnél kinyitott könyvet, hogy korábbi „benyomásaimet” felidézzem-; e képről kancsali-mennydörgő tekintetével nézett rám, akárha fényképen megéledő énje „feleselni” óhajtott volna leírt szavaimmal, amelyek ellenkezést vagy kacagást váltottak ki benne.¹

Ez a riadalom sohasem szűnt meg bennem és mindig éberségre ösztönzött. Valahányszor csak szemközt ültetett magával könyvtárszobájában, átengedve nekem trónus-méretű fotóját-melyben úgy süppedtem el, akárha egy Velasquez-törpe lettem volna -, s ő pedig, akiben egy színpadrendező tehetsége munkált és ennek folytán szenvedélyesen szeretett szerepeket játszani és jeleneteket beállítani, úgy helyezte el a maga fotóját, és úgy ültette két oldalára két műzsáját, akárha a spanyol királyi udvar etikettjéhez ragaszkodott volna e szertartások alkalmával, amikor a „színpadképet” elképzelései szerint megfelelőnek vélte, oly fesztelenül faggatott és vallatott, mintha én volnék az, akiről érdemes beszélni és ő volna a Sedes Apostolica által kirendelt bírám, aki eldönti bűneim súlyát, valószínűleg szándéka ellenére is, de mindig hagyott bennem némi félelmet, hogy mikor mondok valami olyat, ami végzetes lehet további találkozásaink szempontjából. S hogy nem volt egészen alaptalan félelmem, azt azért egy-két mulatságos helyzet bizonyította. Emlékszem, az első két találkozásunk alatt az irodalomnak egészen nagy terrénját bebarangoltuk már, de sajátos „frankomániánk” miatt mindig visszatértünk a francia irodalomhoz, s miután azt is bevallottam, hogy André Gide-ből írtam a szakdolgozatomat, Miklós persze rögtön arról kezdett faggatni: hogy kinél, én pedig gyanútlanul, a korábbi „afférről” mit sem tudva megneveztem mesteremet, aki egykoron Szentkuthy Maupassant könyvét lektorálva kemény kritikát írt a műről; egyetlen pillanat alatt megfagyott körülöttünk a levegő, Miklósnak, a feledhetetlen emléket felidézve, zeusi harag lövellt tekintetéből, s a leghatározottabban azt mondta: „Na itt ért véget a mai beszélgetésünk”. Mint csínytevésen kapott nebuló, lehorgasztott fővel és szótlanul indultam a kijárat felé, s már kint is voltam a lépcsőházban, amikor Mária, Miklós titkárnője és munkatársa utánam szólt, hogy: „Miklóska azt kérdezi, ugye eljövök máskor is?”; én, aki még egy pillanattal előbb is a pokol legmélyén éreztem magam, hogy is ne rohantam volna le a lépcsőn, szinte szárnyakat eresztve. Egy másik felejthetetlen emlék is feldereng tudatom mélyéről: éppen Remizov Testvérek a keresztben regényét olvastam azokban a napokban, amikor megint Miklóskához mentem - azért írom így a nevét, mert már az első beszélgetésünk közben azt mondta nekem, némileg tekintélytisztelő fiatal írónak: „Ha még egyszer azt mondod, hogy Ön, hát én úgy seggbe rúglak, édes barátom, hogy az orrodon csúszol a pápa őszentsége trónjáig”, s mire megszeppenve kérdeztem, miként is szólíthatom hát őt, fülig érő szájjal replikázta: „úgy, ahogy mindenki itthon: Miklós vagy Miklóska”; a fentebb leírt színpadi elrendezésnek megfelelően ültem a fotóján és gyanútlanul Remizov írói értékeiről kezdtem áradozni, még azt is hozzáfűztem rögtönzött műelemzésemhez: íme, Remizov az ékes bizonyítéka annak, hogy Dosztojevszkij és Bulgakov nemzedéke között is van folytonosság. Erre ő, a nagy könyvolvasó és clownerie-re hajlamos Proteusz, azt mondja nekem, „Ki ez a Remizov? Miért dicsérsz te nekem mindenféle másodrangú írókat? Mert, ugye, ha én nem ismerek valakit, akkor az csak vagy valami moszkovita, vagy valami niemand lehet. De hogy eldöntsük, valóban igazat beszélsz-e, most azonnal megnézzük a nagy Larousse-t”. Titkárnőjével valamelyik zsúfolásig tömött könyvespolcra előkerestette a nagy Larousse-t: a megfellebbezhetetlen kánont, s maga kezdte el keresni Remizov nevét, majd hangosan felolvasta a rövid életrajzi ismertetőt; egy pillanatra két térdére ejtette a vaskos kötetet - engem már ekkor kivert a veríték, hiszen érezhető volta kitörni készülő vihar -, s szemeit forgatva, önmagából kikelve, genet-i káromkodásokkal kiegészítve mondókáját, kiabált - hogy mennyi volt a pillanatnyi harag és mennyi a színjáték, azt maga Szentkuthy és a Jóisten tudhatta csak -, „Mi a szarnak vesztek több tízezer forintért könyvet, ha ez a taknyos-szaros idejön az isten háta mögötti városból, elkezd Remizovról kiselőadást tartani nekem, én meg azt sem tudom, hogy ki az a Remizov?” Én, a „szaros”, úgy megrémültem e commedia dell'arte-s jelenettől, hogy majdnem azzá váltam, akinek

¹ Arra, hogy „nem-létében” is mily valóságosan létezőnek éreztük - s persze érezzük - személyét, Dollykának, egy Miklós halála után nekem írott levele tanúskodik: „Kedves Péter és Családja, igen jól esett, hogy nem feledkeztek meg rólunk, kettőnkéről, akik hárman élünk tovább együtt...” 1989. jan. 1.

tituláltak, holott csak szavahihetőséget igyekeztem megvédeni.² S hát az az eset sem volt minden tanulság nélkül való, amikor feleségemmel együtt látogattunk el a Szilágyi Erzsébet fasori villába, ahova vasárnapi ebédre voltunk hivatalosak.³ A regényekből és naplófeljegyzésekből híressé vált teraszon készültünk elkölteni ebédünket; a matuzsálemi kort megélt vadgesztenyefa árnyékában - akkoriban még karvastagságnyi ágai oltalmazóan védték a hajnalpír idején vagy a délelőtti hőségben teraszon író és madártrillázásban gyönyörködő házigazdát, ám néhány évvel Miklós halála után, mily keserű fintora a sorsnak, mintha csak egykori „védenec”, „kegyeltje” fátumában kívánt volna osztozni, egy villámcsapásnak megadta magát és az enyészetet választotta -, s amíg arra vártunk, hogy Mária feltáldozza a franciás csirkét, négyesben beszélgettünk. Ekkor már oly meghittnek éreztem viszonyunkat, hogy bátorkodtam megkérdezni tőle-valójában inkább Dollykának címeztem a kérdést -, „Mondd Miklós, mit szólt Dollyka ahhoz az irdatlan mennyiségű szeretőhöz, akiről te, olykor mint elvont s mitologikus Casta Dívákról, olykor viszont mint hódításaid alanyairól írsz a műveidben?” Miklós, aki szerette növelni és kiszínezni szerelmeinek mítoszát, Don Juan teljes vértetében nézett le rám, puritán őseim nem egészen ártatlan ivadékára, s egy trubadúr gögjével jegyezte meg: „Látom, édes barátom, te is azon híres feudális kényurak közé tartozol, akik maguknak bármiféle bujálkodást, dionüszoszi orgiát, véres-őrült bacchanáliát megengednek, de az asszonyi vágyakat szeméremömvvel fékeznék meg”, s ezek után egész órás boccacciói ízeket és gyönyöröket sejtető előadást tartott a szerelemről, a hódításról és a tisztességes polgárfeleségekkel töltött pásztoridilljéről, amin szemérmetlenül jól szórakoztam, holott a „csábító” tanmeséi az én bőrömrre mentek.

Egyszóval első bírálataim írása közben - megismerve Szerb Antal, Halász Gábor, Németh László egykori és a két-három évtizeddel későbbi „hivatásos ítések” bírálatát -, azt gondoltam: „Jó lesz ám vigyázni, mert ha ‚baromságokat’ írok, vadkanagyarral felnyársalás és inkvizíciós szelídséggel purgálás lesz pályabérem e pápákat és isteneket farba billenteni sem rest rabelais-i teológustól”. Az elkészült bírálatokat némileg feszengve elküldtem neki⁴ - ezekről a Múzsák testamentumába írt dedikációjában így emlékezett meg: „Bálint Péternek sok-sok hálával és mágneses szeretettel köszönöm szíve-véres, esze-magvas levelét és a két esszét, hoch-baroch stílusával, halmozó lávázásával, jelzőáradásával - ez a bugyborékoló folyam valóban inkább TÉGED kígyóz és ölel körül, mint alulírottat, de: ez éppen így van jól” -, s izgatottan vártam, hogy a megbíráltból bíráló legyen. Egy hetet sem kellett várnom a válaszra és Szentkuthytól megérkezett az első levél, amely már külső megjelenésében is oly sokat elárult írójáról. A jobb felső sarokba ragasztott bélyeg már-már szégyenlősen kér bocsánatot, hogy egyáltalán helyet mer igényelni magának a borítékon, hiszen az elképesztő nagyságú betűkkel írt feladó nevét és címét egy cirkalmasan rajzolt keret választja el a pecsétől és az alatta - a feladó nevénél is gigantikusabb méretű -, nyomtatott nagybetűkkel írott címzettől. Szentkuthy leveleire pillantva Walter Benjamin Bélyeg-kereskedés esszéjében írott sorok jutnak az eszembe: „Aki régi levelezések halmozát nézi át, gyakran soktucatnyi elolvasott oldalnál is többet mond a számára egy ütött-kopott boríték, ki tudja mióta forgalomból kivont bélyege”. S bár Szentkuthy tudtommal nem volt szenvedélyes bélyeggyűjtő - ha

2 E találkozásunk emlékére, s hogy valóban el is olvassa Remizov: Testvérek a keresztben című regényét, némi impertinenciával megvettem és elküldtem neki a könyvet dedikálva; Miklós pedig, aki semmiféle játéknak nem volt elrontója, azonnal meg is köszönte a küldeményt: „Kedves jó Barátom, egészen különleges örömet okoztál Remizov-küldeményeddel és a gyönyörű dedikációval -, Feleségednek, az orosz irodalom TUDÓSÁNAK leghálásabb kézcsók! Sz. MIKLÓS 1986. X. 25.

3 Miklós, aki egész életében fényképportrékat és képzőművészeti albumokat, divatlapokat és nőktől származó ereklyéket gyűjtött, hogy képzeletét csigázza, termékenyítse, újabb és újabb vonások festésére-elemzésére készítse, már az első nekem küldött „lapocska” záró mondatával meglepett: „Drága Feleséged FÉNYKÉPÉRE egész családom szomjas”; s arról, hogy valóban minden női portré azonnal írásra ösztönözte és a képekben a végtelen leíró-mániája egy-egy „álarcot” látott, a második lapocska frivol sorai győztek meg: „Kedves Péterem, köszönjük, köszönjük Feleséged arcképét=értelem, szeretet, ironia, nagy megértések, huncut kritikák, tavaszi szépség, Múzsza és gyöngéd ostor charmant ikonja”. 1985. V. 15.

4 „Tisztelt Szentkuthy Miklós, a címét Somlyó György barátomtól kaptam meg... az ő ösztönzésére és bátorítására küldöm el Önnek az egyik regényéről írt recenziómat, amely az Új Írásban jelent meg, s ha nem zavarom túlságosan, küldök még két írást: egy Somlyóról írt recenziót és a készülő regényemből egy már megjelent részletet... s nagyon boldoggá tenne, ha néhány sorban megírná a véleményét...” 1985. ápr. 28.

az ellenkezője derülne ki: az sem lepne meg túlságosan! -, mégis épp ugyanaz jellemzi írói természetét, mint a benjamini lepecsételt bélyegeket gyűjtő lelki alkatát; Benjamin bélyeggyűjtője a „bélyeg okkult részével” tart misztikus kapcsolatot, „detektívként jár a leghírhedtebb postahivatalok bélyegzőinek nyomában, archeológusként állapítja meg a legtávolibb helységneveket szavak torzóiból, kabbalistaként egy egész évszázad dátumainak leltára az övé”. Szentkuthy kódexminiatúráit és bruegheli tablóit, az általa megálmodott és létrehozott Brunelleschi-faragványokat és Mozart-partitúrákat nyugodtan tekinthetjük egy-egy „lepecsételt bélyegnek”. E metafora segítségével világosan láthatjuk, hogy Szentkuthy mindig is „detektívként” eredt ÉN je valamely álarccal „lepecsételt” változata nyomába éppúgy, mint a háromezer éves egyetemes kultúra egy-egy szellemének nyomába, hogy műveikben saját arcaira és a „raison d'être”-re leljen. Szentkuthy nemcsak archeológusként kutatta „bélyegei okkult részében”: sok száz oldalas leírásaiban, nüansz-kimerítéseiben mondjuk Velence vagy Bizánc, Athén vagy a radványi Park rejtett leglényegét, de restaurátorként és barokkos színpadrendezőként valóságos létüket, mint „torzókat” a maga díszleteivel és jelmezes figuráival varázsolta egész s e „helységeket”, a tükörjátékok és történelmi komédiák, farce-ok, grand guignolok, szatirikus karneválok, bolondünnepek révén népesítette be és tette élettellivé. (Arra, hogy a bélyegei „éj-felét” feltáró Szentkuthy és a világra rácsodálkozó gyermek között van valamiféle lényegi rokonság, épp borítékcímzéséből döbbsentem rá; ugyanis évekkel Miklós halála után, első elemista lányomtól kaptam az övéhez hasonlóan cirkalmas betűkkel címzett vagy inkább rajzolt leveleket, amelyekről olykor magam sem tudtam eldönteni, hogy „írójuk” mire büszke, arra, hogy hibátlanul le tudja írni saját nevét, vagy inkább arra, hogy megtanulta apja nevét és lakcímét.) Egyébként az első találkozásunk alkalmával azt is elárulta Miklós, hogy azért is írta oly gótikus méretű betűkkel tele a borítékot, mert az általam küldött levél bal felső sarkába nyomtatott névjel, amely a nyomdász szívessége folytán valóban kissé nagyobbra sikeredett a kelleténél, benne valamiféle „grandiozitás” érzését keltette, s némi iróniával és a rá jellemző csipkelődéssel azt mondta - miközben engem, aki talán két fejjel is kisebb voltam a jegenyetermetű Szentkuthynál, a hóna alatt szorongatott, vállamat átölelve -: „Leveledet olvasva olyan ‚nagyak’ képzeltelek, mintha legalább Homérosz lennél, édes jó barátom, aki megtisztel soraival”.⁵ A borítékon belül, egyetlen, levelezőlap nagyságú kemény lapocska rejtezt-két terjedelmesebb és géppel írott levelet kivéve mindig ilyen „lapocskákon” szántotta kézírásos sorait ; e lapocska, amelyhez hasonlóan könyvtári kartotékként szoktak használni, meglepett formátumával, hisz oldalai éppúgy fogazottak voltak, akár a bélyegeké. Szentkuthy szálkás-kalligrafikus nagy betűivel szinte minden használható felületet „beborított”, hol kiemelt vagy aláhúzott szavakat, hol számokkal jelölte az oldalakat vagy éppen piros tollal toldott be szavakat oda, ahol egy ujjbegynyi hely maradt. Ez a lapocska, akárcsak a többi is, azt a benyomást keltette bennem, hogy küldőjük nemcsak író, hanem egy remeteodúujába visszahúzódottan alkotó krónikás is, hiszen talán csak középkori kolostorok celláiban vagy műhelyeiben, az asztal sarkára állított gyertya pislákoló fényénél írhattak és másolhattak kódexeket, iniciálékat, szerződéseket ily művészi igényességgel a szerzetesek. S hogy e sejtésem mégsem volt egészen alaptalan, azt a breviáriuma egyes kötetei bizonyították a számomra.

S mintha csak a vak sors is nekem akart volna kedvezni, még első találkozásunk előtt jelent meg a Múzsák testamentuma is; a Szentkuthy-tanulmányok és -esszék gyűjteményes kötetéről szintén vállaltam egy rövid lélegzetű bírálatot, hiszen a magyar és világirodalom számtalan kiválóságáról írt részben alapos műelemzést, részben „önéletrajzi portrét”. Az elképesztő műveltséggel és költői érzékenységgel írott esszéi némelyikével persze szelet vetett és vihart aratott, ugyanis Miklós -

5 A „homéroszi” jelzővel való csipkelődés - amely legmeghittebb pillanataiban a szeretet kifejezése is volt-, sohasem maradt el, holott az én regényterveim egyáltalán nem voltak olyan „homérosziak”, mint az ő Prae-je vagy Breviáriuma. Még az egyik legutolsó lapocskáján is - amelyet az Alföld Debrecen különszáma megjelenése után írt-olvasható a korai játékra történő utalás: „Drága jó Péterem, kitörő örömmel, hálával és szeretettel vettem leveledet, művedet, dedikációdát, I. K.+Bálint Péter Debrecenedet, az antik görögökhöz , külszolódásodat'-annál is inkább, mert regényed, a te értelmezésed szerint, valóban , homérikus’ és jómagam, a legszigorúbb programok és kompozíciós tervek szerint ‚ORPHEUS’ V.-ik (befejező) kötetén dolgozom; és ezzel kapcsolatban, -Ovidius ‚Fasti’-műve alapján-, ‚totálisan’ felhánytorgatom, 20. századi nézőpontból, a görögök és (kacaghatsz!) minden népek hitregéit...” 1986. XII. 3.

ellentétben Gide-del, aki azt vallotta, hogy őt csak az izgatja, ami ellentétes jellemével -, valamennyi művészen és gondolkodóban önnön arculatát kereste s kevésbé érdekelte az elemzése tárgyává tett egyén maga. Miklós Gide-del szemben, inkább Baudelaire véleményét osztotta, aki szerint „A költőnek megvan az a páratlan előnye, hogy tetszése szerint lehet saját maga vagy más ember. Amikor csak akarja, tetszése szerint behatol bármely személyiségbe, ahogy a bolygó lelkek, melyek testet keresnek”. Bírálatomat rögtön meg is küldtem neki.

Most, hogy utólag áttekintem a hozzá küldött leveleimet, elképedek némiképp frivol és mulatságos vallomástevésem módjáról - amely, gondolom, hasfájásig kacagtathatta Miklóst -, hiszen én, aki bírálataimat küldtem Neki, s nyilván nem pusztán csak a véleményére voltam kíváncsi, hanem szerettem volna „tanítványai” táborába és személyes vonzáskörébe tartozni, az első négy-öt levelemben egyvégtében Füst Milánról és Hamvas Béláról áradoztam: elragadtatással soroltam, hogy mit is tanultam a füstí nyelvzettől és a hamvasi bölcslelettől s egyetlen szót sem írtam arról, hogy mit tanultam az ő testamentumából. Sőt, mintha csak megsejtettem volna a kisesszémet érintő, a Múzsák testamentuma dedikációjába rejtett válaszát, ezt bátorkodtam írni Neki: „Hogy mennyire igazak és találóak ezek az esszék? csak annyira, amennyire hű képet festenek rólam, mert azt is be kell már látnom - és vallanom-, talán nem is Szentkuthy Miklósról szólnak ezek a feljegyzések, hanem az én mérhetetlen szenvedésemről, fájdalmas vergődésemről és erőfeszítésemről: hogyan lettem - lettem? leszek? - író. Ne is nehezteljen hát rám nagyon ezért a kis csalásért; gondoljon arra, mennyit kell alakoskodnia, rejtőzködni, ácsingózni, káromkodnia, megalázkodnia, pironkodnia és vívódnia egy fiatal írónak, mielőtt akár Esti Kornél felszállhat arra a bizonyos villamosra...” (1985. október 26.) A szemérem tartott vissza attól, hogy az írásaimra tett hatásáról vallomást tegyek Neki, akit a vallomástevők egyik legnagyobbikának tartottam már akkor is, amikor még alig is merültem el az életművében és épp gátlástalan confesseuri és leíró hajlamával ígézett meg? De hiszen vallottam és gyóntam én, őszintén és nagy-nagy ambícióval mindenről: írói szándékomról és tanítási kötelmeimről egyaránt. (Amikor az első találkozásunk alkalmával elmondtam, hogy a dolgozók gimnáziumában tanítok minden este, maliciózus kérdések sorát tette fel, hogy: még mindig részegen járnak a férfiak? még mindig megkönyörözik bájaikkal a tanárt az infernalis kis kokottok? még most is alszanak az órán a hallgatók, a vizsgán meg elégségesért könyörögnek? - hiszen ő maga is jó néhány évet húzott le az esti iskolákban, és könnyesre neveltük magunkat bizonyos emlékek felelevenítése után, mintha a köztünk meglévő fél évszázadnyi korkülönbség egyetlen pillanatra eltűnt volna, s az infernalis iskolában szerzett tapasztalataink és élményeink „kollégákká” tettek volna, mint ahogy akkoriban nem is egy nyugdíjban lévő, volt tanárommal tanítottam együtt.) Részletesen beszámoltam arról, hogy első lányomat várva mily eszeveszetten írok éjt nappallá téve és mily jól érzem magam könyvtármélyi magányomban, amelyet a „jövevény” minden bizonnal megzavar majd; hosszasan ecseteltem, hogy miként igyekszem az Örvény és Fuga regényem első felét befejezni, mielőtt apai kötelességeim elé néznék. (E soraimmal egy örült benyomását kelthettem benne, aminek hangot is adott, hiszen amikor első „látogatásom” végeztével már indulófélben voltam, Miklós gyermeki kíváncsisággal faggatott arról, hogy milyen benyomásokat szereztem róla, könyvtáráról, s látva habozásomat, azt kérdezte: „Ilyen szenilis vén embernek képzelte? Nahát, nahát, csak ne pironkodjál itt nekem, hanem őszintén beszélj! Mert én bizony téged lázas leveleid alapján Van Gogh-féleörültnek véltelek s azt hittem, itt fogsz nekem, a katolikusnak, művészetről meg reformációról predikálni, ugye?”) Sőt, csak most, a leveleket átböngészve látom azt is, hogy kezdő íróként mily hetykeséggel- más szempontból persze éppen a kezdő és „nagyregény” írására vállalkozó íróra jellemző szorongással és aggályoskodással, türelmetlenséggel és bizonytalanságot leplező modorossággal - gyóntam a regényírás nehézségeiről Neki, aki akkorra már az egész életművét megírta. De Szentkuthy Miklós, az enfant terrible és az örök kamasz, épphogy nem sértésnek, impertinenciának vagy tolakodásnak vélte regény= ről szóló vallomásaimat, hanem az iránta való megnyílásként, bizalomként és természetes gesztusként értékelte soraimat.⁶ Leveleiben és a személyes találkozások alkalmával őszintén és nyitottan

6 „Kedves, jó Barátom, minden küldött művedet azonnal végig olvastam - NAGY írói csírákat tapintottam (noha távol vagyok a „mű-ítés” szereptől), de valamit csak úgy-ahogy, konyítok a balga-szép, skribleráj'-hoz- egyetlen „kifogásom” (bocsánatért esedezem)=du hast zu viel PHILOSOPHIE gesoffen... szóval író vagy a javából-, belső

érdeklődött a fiatal író tervei, stílusa olvasmányélményei, sorsa iránt; sohasem tolt a személyét és írásait előtérbe, ha az irodalomról, a „skriblerájrról” beszélgettünk, őt mindig a másik személye és „sokízületi gyulladásos állapota” érdekelte. (Füst Milán vallja egy helyütt, ha egy fiatal író neki elküldené kéziratát, ő „halálosan komolyan” venné és rögtön válaszolna is neki, meleg szeretettel elemezve művét, mert a pályakezdő írónak a „mester” bizalma, bátorító szava éppoly segítség, mint vízbe fuldokolónak a mentőöv.) Szentkuthy Miklós nemcsak „papolt” a mester felelősségéről, mint ahogy oly sokan tették és teszik ezt ma is, hanem „halálosan komolyan” is vette ezt a szeretetteljes odafordulást a fiatal írókhoz. Erről is egy levele alapján győződhettem meg; azt hittem, hogy a Breviárium utolsó kötetén dolgozva kisebb s nagyobb gondja is van annál, minthogy nekem leveleket írkaljon, így fordulhatott elő az a komikus helyzet, hogy egy 1986 elején kapott levelére - amelyet „bronchitise” miatt Tompa Mária írt -, csak jó félévnyi késéssel, szeptemberben válaszoltam, amire ő, aki mindig szeretett kajánkodni a frivolitásokon, szinte postafordultával felelt meg igen lakonikusan: „Máriával együtt (megbocsátod szerető mosolyunkat) különlegesen honoráltuk, hogy ily sürgősen válaszoltál. Hiszen alig telt el hat hónap... 1986. szeptember 20.” Ez a számonkérés, amelyben szemrehányás és látogatásra invitálás is rejtezett, nem kevés meglepetést okozott nekem, hiszen túlságos tekintélytiszteletemet és aggályos természetemet csipkedte meg. (Ma már persze, ha egy kicsit ironizálni is akarok, azt kell mondanom: verhetem fejem a falba ostobaságom miatt, hiszen ki tudja hány Szentkuthy-levéltől fosztottam meg magam.)

Az első három „bírálatomat” követően, másfél évnyi levelezés után - amikor is Miklós már nemcsak a róla szóló írásaimból, de néhány megjelent regényrészletemből is képet alkothatott magában rólam - telefonon erősítette meg egy kis vasárnap délelőtti kvaterkázásra való meghívását. Ha jól emlékszem, 86 telén - talán november elején - lehetett az a bizonyos vasárnap, s olyan iszonytatóan hideg volt, hogy attól féltem, a Szilágyi Erzsébet fasori villával szemközti virágosbódében vásárolt fréziák és íriszek megfagynak, mire átérek a túloldalra és a melegben lekókadnak. Hogy mindez nem így történt, abban isteni kegyet láttam és hálaimát rebegtem érte az Úrnak-én a református, egy gazdag hitélet élő katolikus boszorkányhonyhájába, alkimista műhelyébe igyekeztemben, melynek gazdjával első találkozásunktól fogva legfeljebb ha Plótinoszt tudtuk elfogadni közös nevezőnek hitvitáink során, mert ő Lutheren ironizált én pedig a Luther által leleplezett pápák üzelmein, végezetül közösen nevtünk saját egyházaink rabelais-i teológusainak „áldásos” tevékenységén -, örültem, hogy a bukéta épségben kibírta a csontig hatoló hideget, mert legalább e malőr miatt nem kellett szégyenkeznem. Amiatt viszont nagyon is pironkodnom kellett, hogy egyedül csak Dollykának vittem egy bukéta virágot. Úgyhogy amikor az általam remélt egyórás „vizit” helyett majd három órát ülhettem a királyi fotójben, s már csak amiatt is jobbnak véltem távozni, mert nekem a csontig hatoló hidegben még el kellett villamosoznom a Nyugatiig - ahol egy kis „lélekmelegítőt” ihattam a vonatindulás előtt -, Miklós az ajtóban még figyelmeztetett arra, „Ha legközelebb jössz, édes jó barátom, és újból kedved támad ilyen gyönyörű-erotikus bukétát venni, amitől múzsáim elájultak, légy szíves és Máriának, az én hűséges munkatársamnak is vegyél”. S ettől a látogatástól fogva Miklós élénken érdeklődött minden iránt, ami velem és írásaimmal történt: s ez nem udvariasság volt a részéről, hanem szeretet, amit számtalan fiatal iránt érzett - ahogy ez később kiderült -, s ő, aki semmiféle pártnak vagy irodalmi szervezetnek, kuratóriumnak nem volt tagja, mert ösztönösen irtózott a fegyelemtől és hatalommániától, eszmék iránti hűségtől és kádiszereptől, vagyis semmiféle „befolyással” nem volt egyetlen irodalmi társaságban sem, a legnagyobb természetességgel írt azonnal ajánló sorokat az általam megnevezett ösztöndíj-bizottságnak.⁷ Hogy sikertelenül, az már nem rajta múlt, hiszen még a Kossuth-díjat is csak éppen halála előtt kapta meg.

Talán épp a fiatalságra, a pályakezdés örök törvényei szerint szorongásoktól és sebektől fájdalmas állapotára, a kamaszkori álmok és vágyak realizálására, az övétől eltérő indíttatású és lényegiségű egyén gondolkozására való nyitottsága miatt szerették mindig is a „fiatalok”, akikről pedig

„barokkod” úgyis széttépi az absztrakciók pókhálóját”. 1985. V. 4.

7 „Bálint Pétert a leghatározottabban Soros-ösztöndíjra ajánlom a következő indoklással: „Aki életet akar nyerni” című regényének (aminek Örvény és Fuga lett a címe BP-) a legmagasabb szintű magyar folyóiratokban megjelent hét részlete tartalmában, rendkívüli lélektani ábrázolókézségében mind gondolati, mind költői színességében, gazdagságában abszolút figyelmet érdemel...” 1987. szeptember 17.

Rimbaud azt írja az egyik Paul Demenynek szóló levelében: „Egyébként az újaknak jogukban áll utálni az őseket...” Az a szellemi izzás és örök titok-búvárlási hajlam, mindent „felfaló” ópiumos olvasásáhítat és platóni világra való rácsodálkozás, játékszenvedély és dekonstruálási mánia, tekintélyfricskázás és szentségtörés, önvizsgálat neurózis és definiálási kényszer - amely Szentkuthy természetét és műveit egyaránt jellemzi-, örzi őt meg kamaszlényegiségében. Bár e nyitottsága és kamaszos-proteuszi játékszenvedélye olykor nagy „szerepalakításokra” készítette, amelynek végeztével, gorgói kacagás közepette vedlette le álarcát. Egy alkalommal készülő regényem Vigíliában megjelent részletéről beszélgettünk és Miklós, akinek akkorra már szinte könyvtárnyi kötete jelent meg - kivéve a Kabdebó Lóránttal készített Frivolitások és hitvallások életrajzi vallomását és fiatalkori befejezetlen regényeit -, teljesen váratlanul „krokodilkönnyeket” hullatott, s azt elemezgette bizonygatta nekem - a huszonhét éves „szarosnak” -, hogy mily igazságtalan volt vele a sors, hiszen neki ennyi idős koráig alig jelent meg írása, engem bezzeg még a katolikus újság is közöl. Vigasztalhatatlannak látszott, s hiába emlékeztettük a Prae-re, mint a huszadik századi magyar próza magányos hegyóriására, váltig állította, hogy engem jobban kegyeibe fogadtak az istenek, mint őt, holott csak arról volt szó, hogy Miklósban eleven sebként maradt meg az, hogy szinte valamennyi kötetét saját pénzén kellett megjelentetnie és az Orpheusz első kötetére saját magának kellett előfizetőket gyűjtenie. A vita lezárultával kaptam tőle a Doktor Haydn regényéből egy példányt, s miközben azon tanakodott, hogy mit is írjon bele ajánlasként, az előbbi clownerie-re emlékeztetve, fiatalos szemtelenséggel ajánlottam szíves figyelmébe, talán azt írhatná e kötetbe, hogy: „BP-nek, aki nagyobb író nálam”, mire gorgói nevetésével felkacagott, akár a rejtőzködő isten, akit lelepleztek, s az önsajnálató szerepből kizuhanva közölte, „azért teljesen hülye mégsem vagyok”, majd szálkás betűivel az első lapra véste az ajánlást: „Bálint Péternek boldog emlékezéssel 1987 I. 24-iki kacagó-eszes, giocoso-sevioso találkozásunkra”. E frivol játékunk után - s persze az első Szentkuthy-olvasmányélményemtől: Az egyetlen metafora felé-től a nem is oly régen megírt, s a Breviárium-ról szóló doktori disszertációmig - sokat tűnődtem azon, miként lehetne megrajzolni egy hiteles Szentkuthy-portrét. Vagy kérdezzem inkább azt: lehet-e pontosabban és velősebben definiálni azt a „névtelen, definiálhatatlan” valakit, akit Szentkuthy Miklósnak hívnak, mint ahogyan azt Szentkuthy Miklós tette az Iniciálék és ámenek fülszövegében? „Orpheus, a Breviárium írója, szerkesztője, mindig mosolygó, önironikus prédikálója és vén komédiása egy kékhajnalkás aranyreggelen gyűrött kéziratcsomót adott egy másoló novícia kezébe ezzel a duruzsoló megjegyzéssel: „Ti, bakfis-szent bolondok, azt pletykáztátok rólam, hogy én vagyok a megtestesült sokoldalúság, kaméleon vagyok, ezerarcú. Pár napja régebbi és újabb papírjaim között kotorásztam, és ezeket a lapokat találtam. Ördög vigye el! Mintha ezek a lehullott levelek titeket igazolnának! Mintha égbe-pokolba csavargó skribler-kókler mivoltom belsejének leltára, vegytani képlete volna...”⁸

Kaméleon-Orpheus? vén komédiás? ezerarcú Proteus? breviáriumot író szerzetes? skribler-kókler? Don Juan püspöki tálárban? fáklyavivő Hermész-bolond? királyokat farba billentő csörgősipkás bohóc? rabelais-i teológus? Az elmúlt évek alatt ennek is, és másnak is láttam, mikor melyik arcát mutatta felém életművét olvasva. Egy biztos: író a javából.

8 Mintha ezt a paradox helyzetet éreztem volna meg akkor is, amikor Miklós az Iniciálék és ámenek dedikált példányát megküldte nekem. „Kedves Barátom, azért csak ily későn válaszolok küldeményedre..., mert úgy határoztam, hogy mielőtt megköszönöm Neked e grandezza-goethei gesztust, elolvasom ezt az „összegyűjtött kéziratcsomót”, amiről úgy gondolom nehéz helyzetbe hoztad kritikusaidat, hisz a „legizgalmasabb” mondaadókat... (nevezetesen a démoni rafinériával s anyagi „én mit sem tehetek az egészről” naivitással megfogalmazott fülszövegre gondolok), azt Te kedves jó Barátom beléjük fojtottad”. 1988. február 2.

Szepesi Attila

Járdasziget

A kóklerek, a nepperek, a nyájasok, a hájasok.
A mézesmázos ködfalók, a báva hulla-kukkolók.
A vesztesek, a bajnokok, a bőszen-impotens kanok,
a fehérmájú szüzek és a kákabélű torkosok.
A zsongó szúnyogcsődörök, az angyalarcú ördögök,
a borús irgalmatlanok, a hitehagyó püspökök.
A szuka és a bájjúnár, a girhes és a farba-sok,
a ferblizők, a rongyszedők, a bordélyházi ordasok.
A kölcsön-tanok bölcsei, akik bégetnek birkaként,
szabadkőműves hájfejek és kertitörpe-színesek.
Dadogó lemezlovasok és hókuszpókusz orvosok,
a süsük és a törtető, a fakardokkal csörtető.
A vészmadárként huhogók, a kozmikus papírfalók.
A flaszterlépő népfiai, a harcsabajszú kúnfiak,
a lidérclátó józanok, a zenétlen muzsikások.
A véreskarmú aggszüzek, a törvénykező seggfejek,
az aranykincsen guberálók meg a mámoros lumpenek,
akik nem lelnek nyughelyet, akik nem lelnek nyughelyet.

Varga Imre

D. a hajón

Mi roncsolja szét a ködben a
hangsegélyt?
Míg hab hangra torlódik. Remeg.
Fölcsapó veszély.
Megőrizheti-e az odabent helyét?
Valaki a korláton áthajolva bámul
a mélybe.
Lelkének egy fele süllyed, a másik fölhatol.
Tarka valóság; alánk, fölénk, körénk kerül.
S egyszercsak! ide a foltos párducok.
A szőlőinda csattogva átzuhog.
Fürtök levelek kacsok szinte a semmiből.
Vagyis itt minden talaj fedélzet vasbeton,
ha másképp nem, körbelobogja az embert.
Húsába, bőrébe ütközik, rárakódik.

Leveleivel
egy-egy szót föltár, befed. Maga a létezés.
Átvillog egymásba fényhabzás sötét.
A lenti árnyék hívása érti a napét.
A közép öröktől üzen. És közli tágulón.
Mélykében forognak sugarai izzanak.
Eltévedünk, elvétjük olykor
bejárva nappalt s éjt.
Egy szál hang kísér, énekszó előz bevár a ködben,
és nem tudható, mi roncsolja szét
a hangsegélyt.

1993. április 1.

Emelkedés a mélybe

Kiront belőlem füstölgő farokkal
egy kutya. Ércfogsorú, zsokésapkában. Elég.
Harang bondin. Nagy fehér kalapú
gyilkos galócám szertekáprázódik.
Évekig lakott belül. Leválik homlok-
csontomról néhány szürke darázsfészek,
alászakad. Tövises iglice mellemben
álmomból kikelve aranyollóval nyesegeti
ágait a belső gyermek. Örökre nyílik az ész
zöldülő gondolat egy-egy, és gyomrom alól
a kígyókan eloson meg a bagolysün. Több
kristályos erezésű tér két szó között.
Az izzás fölszivarog. Átjárhatóbb. Az utcák
kifutnak. Folyó fölé szárnyaló madár.
Az idő tükrözi mélyülve az emelkedést.

1993. március 15.

Pánics Ferenc

Tomí és az ördög

Amikor Tomi tizenegy éves lett, az ördög eljött, hogy megkísértse.

Ördög: A parton álltam. Az Ér-parton. Néztam a vizet, a lassan mozgó, olajos hullámokat, amint szürkén verdesik a partot. Vékony kabát volt rajtam, alatta öltöny, nyakkendő, patáimon fényesre pucolt fekete lakkcipő. Hegyes kis szakállammal, nagy orrommal meg az aktatáskámmal tisztára úgy néztem ki, mint valami tudós.

Tomi: Bejött az a nagy hideg szombaton vagy vasárnap. Éjszaka mínusz húsz meg harminc fok, nappal is csak mínusz tíz. Kesztyűt és sálát is kell hordanom, pedig a sálát azt utalom.

Fellocsoltak vízzel az udvart. Lett egy óriási csúszdánk, vagy tizenöt' méter. Én nem mertem

kipróbálni, mert féltem, hogy elesek.

Ördög: Fel-alá sétáltam... nézelődtem.

Tomi: 1962-ben születtem. Négy egész hat voltam negyedikben. Csak testnevelésből, rajzból, énekből és technikából volt négyesem. Idén lehet, hogy rontani fogok, mindenki tudja, hogy ez az év a legnehezebb. Mindig példás volt a magatartásom. Kultúrfelelős vagyok az őrben. Más funkcióm nincs. Anyám el szokott vinni a templomba, csak nem verjük nagydobra. Áldoztam és bérmlákoztam is.

Ördög: Hét fűzfát számoltam meg az én oldalamon. Hatot a túloldalon, a Kishíd mögötti részen. Ahogy az ösvényen sétáltam, sorra alaposan szemügyre vettem minden fűzfát.

Tomi: Nincs testvérem.

Ördög: Az ösvény telis-tele volt állati tetemmel. Döglött tyúk, döglött kutya, döglött macska, még döglött disznó is volt ott.

Tomi: Apám maszek cipész. Anyám a háztartást vezeti.

Ördög: Elmentem egészen a kaptatóig, de azután visszamentem a Kishídig. Átmentem rajta és a túlparton felmentem egészen a lófejig. Volt ott egy lófej, ott lebegett a vízen két ág közé szorulva.

Tomi: Hétfőn, hogy bejött ez a nagy hideg, az osztályba lépve kilenc műanyag figurát pillantottam meg; a mosdókagyló fölött a falat borították. Frédi és Béni, Maci Laci, Ilma és Vilma, valamint az egész Mészga család, no és Hófehérke függtek a falon testvéri egyetértésben. Ott helyben eldöntöttem, hogy megszerzem mindet.

Ördög: A víz habzott a lófej körül, sárgás tajtékot fonva a nyak köré. Ha szél fehér fodrokat rakott a hullámokra, előfordult, hogy egy hullám-elérve a tajtékot-leszakított belőle egy jókora darabot, az áramlás azután a partig vitte, ahol elenyészett. Szerettem volna tudni: ez egy egész ló teteme a vízben vagy csak a feje.

Tomi: Egész nap nem akadt egy alkalmas pillanat tervem végrehajtására. A szünetek eleve nem jók, mindig bent lóg valaki, ha meg nincs bent senki - bármikor rámnnyithatnak.

Ördög: Visszamentem a túloldalra, a fűzfák alá. Rágyújtottam egy pipára. A pipázás szertartás. Nem mindegy, milyen a pipa és milyen a dohány.

Tomi: Így ment ez másnap, meg a harmadik nap is, mígnem csütörtökön mar csak öt darab műanyag figura maradt a falon: a Flinston család, Maci Laci és Mészga Öcsi; a többi levették.

Ördög: A dohány a csucor-félék közé tartozik, akárcsak a beléndek, a nadragulya, a paprika és a paradicsom. Finom magú, 12 000 szemből áll. A leszedett dohányleveleket kiszárítják. Levegővel vagy tűzzel (nyílt láng) szárítják. Újabban radiátorcsövek is használatosak.

Fermentálásnak nevezik azt az eljárást, amellyel megszüntetik a levél fehérjetartalmát.

Tomi: Másnapra a műanyag figurák száma, hál'istennek, változatlan maradt. Ami engem illet, én eddig sem tudtam kitalálni jobbat, mint azt: az utolsó óra után, míg a többiek a folyosón a cipőjüket váltják, észrevétlenül hátra maradnak tőlük... De Laci, aki arra lakik, amerre én, mindannyiszor megvárt. Arról szó sem lehetett, hogy őt is beavassam.

Ördög: Természetes módszer, hogy a dohányleveleket bakokon vagy padokon kötegelik. Az erjedési folyamat megindulásához 40-60 Celsius-fok kell. A dohányt újra rakják, lehűtik és újra kötegelik, ezáltal lesz egyre tökéletesebb a fermentálás. Majd következik a keverés.

Tomi: Szombaton se volt másképp.

Ördög: A keverés teszi a dohányt izgalmassá: különféle fajtákat kevernek ilyenkor össze, és ezekhez fűszerdohányokat adnak. Én holland pipadohányt használok, natúr, szőke dohányt. Ami a pipámat illeti - az enyém a feketére pácolt és fényes politúrozású felületével szolid és előkelő. Illik hozzám.

Tomi: Hétfőn aztán azt hittem, megüt a guta, csak egyetlenegy műanyag figurám maradt, a Mészga Öcsi. Csak két dologban reménykedhettem, hogy ezt mar nem viszik el az orrom elől, és hogy nem látni rajtam, mennyire dühös vagyok.

Ördög: Egy magas, fiatal nő két vödörrel a kezében vízért jött a kúthoz. Zöldre festett nyomós kút volt, volt belőlük elég a faluban, derékmagasságban kellett nekifeszülni. A nő nekifeszült, de a víz csak vékony sugárban csorgott a vödörbe. Oda-siettem hozzá, és felajánlottam a segítségemet.

Nagyon kedves, mondta a nő, ahogy vittem utána a házba a vödröket. Tomi: Laci aznap nem jött

iskolába, beteg lett.

Sokáig szöszmötöltem a táskám csatjával. Úgy tettem, mint aki keres valamit a pad alatt. Mire kiértem a folyosóra, már senkit sem találtam.

Ördög: Nem fázol abban a vékony kabátban? - kérdezte a nő, alighogy bent letettem a vödröket. Itt jó meleg van, mondtam. Ideje volt, hogy a nő tegezésre váltsa át. Míg én a fogasra akasztottam a kabátomat és zakómat, megkérdezte, hogy elfogadok-e egy pohár bort? Nagyon köszönöm, mondtam.

Körülnéztem a konyhában. A tűzhelyen főtt az ebéd, rend, tisztaság mindenütt. A konyhabútor régi, de karbantartott.

Egyedül vagy itthon? - A férjem dolgozik, csak este jön haza. A kisfiam iskolában van. Bekukkantottam a hálószobába, az agy nem volt bevetve.

Tomi: Felmásztam a pad tetejére, levettem és gyorsan a táskámba tettem...

Ördög: Lófarokba összefogott szőke hajat piros pántlikával kötötte meg. Az arca kissé hosszúkás volt, de búzavirág szeme átható nézésű, orra és szája finom vonalú. Térdig érő tarka szoknyát viselt és egy agyonmosott blúzt, amely valaha halványzöld lehetett.

Tomi: Két hatalmas csomóba kötöttem meg a cipőfűzőmet.

Ördög: Egy könnyű hokedlit húzott a konyhaszekrény elé, hogy a legfelső polcról levegye nekünk a poharakat. Ahogy ott álltam mellette, tökéletesen aláláttam, azt is láttam, hogy rózsaszín bugyit hord.

Tomi: Csak egyetlen gondolatom volt, ne találkozzam senkivel, amikor kiléptem az udvarra.

Ördög: Nem zavarta, hogy nézem. Pajkosan rám mosolygott, így hálálta meg. És akkor megláttam szemében a fényt, pontosabban a tüzet. Egészen pontosan a hajlandóság tüzét. A magamfajta ezt egyből észreveszi. Azonnal tudtam, hogy mit kell tennem.

Tomi: Történelemóránk volt aznap az első. Matematika a második. Aztán irodalom, nyelvtan, ének meg egy testnevelés. Dugig volt a táskám.

Ördög: Egy gyors mozdulattal kirúgtam alóla a széket, őt pedig a karomba kaptam. Átfogta a nyakamat. Te bolond! - nevetett. Úgy rám ijesztettél! Olyan bolond vagy.

Tomi: A táskám fogantyúja vágta a kezemet.

Ördög: A szoknyádat ne vedd le, mondtam neki, csak azt hagyd magadon. Hátról hatoltam belé. Felsikoltott a gyönyörtől.

Tomi: Kint voltam az utcán.

Ördög: Nem tölthettem itt többet röpké másfél óránál, igazán nem. Térden csúszva jött elém. Nem hagyatsz itt pont most, ezt nem gondolhatod komolyan! Hallod?

Hercig kis csomót kötöttem a nyakkendőmre. Csináld még, kérlek, hallod?

Vettem a kabátomat.

Nem engedhetlek el, nem mehetsz el, még maradnod kell! Arrébb penderítettem.

Te szemét, te rohadt strici, utolsó szemét vagy, ha itthagysz!

Nem bírtam vele. Végül bedugtam a ruhásszekrénybe, és rázártam az ajtót. Indulnom kellett. Ki látott még olyat, hogy az ördög elkéssen? A kaptatót, ameddig én bent voltam, valami hülye leöntötte vízzel. Majd a nyakam törtem ki rajta, ahogy lefele jöttem.

Tomi: Nehéz volt a táska, akár az ólom.

Ördög: A hídra érve láttam megjönni a gyereket. Cipelt egy táskát, de alig bírta, látszott, hogy dögnehéz neki.

Tomi: A táskám megadta magát: nemcsak a füle tört le, a varrás mentén is felfeslett végig az egész - a könyveim, a füzeteim, szóval ami benne volt, kiborult annak a férfinak a lábai elé.

Ördög: Várjál, kisfiú, segíték összeszedni a cuccodat. Itt laksz valahol a közelben?

Tomi: Ott lakunk fönna a pataknál, a legszélső házban.

Ördög: Akkor neked van egy szőke anyukád, ugye?

Tomi: Igen.

Újházy László

Schéner Mihálynak

néha még megfognak a lámpák sárga árnyai a nyárban
mikor szabadnak érzem magam és nem vagyok szabad
keringnek bennem képek Delacroix és Van Gogh
bajom tulajdonképpen magammal van
érintenek igazságok értük harcolni bármikor mennék
és szeretném ha nem maradna emlék

zenghetnek nékem hárfák tudom hogy mennyit érek
sztoikus bölcsességgel mindig csak remélek
pedig sokszor meghaltam már
de még élek

Bárdos B. Arthur

Szentendrei elégia

Vas Istvánnak

A Lipótváros vagy a Sas utca -,
lebegő Dunahidak
gondola jelei felett
pendült veled
nyolcvan és egy évig
cinkos mosolyával az időtlen.
Lüktetett szavadban a többszólamú
örökké éternel for ever ewig,
akár a nyár ígérete az őszben...

Évről-évre
kinő az emlékek eleven
keretéből kilépve
rozzant kiskapujával a vadóc kert.
S az almafák mögött a festékes
tégelyek
fanyarságát lélegző műterem.

Nyarak lombja zizegne az égis.
Porhanyó csönd. Megterített asztal.
Panni körözöttje. Meggyes rétes...
Rágyújtasz. Piroska is marasztal -
van idő: az alkony lassan érik,
no, meg a tea illatos, meleg.

S még egy apróságot földézek,
hogy a rész művészi egésszé váljon:
mint vásznon, alul a rejtélyes kézjegy,
gubbaszt a küszöbön feketéllő kandúr,
klasszikus mancsát nyalogatva: Byron.

Vendégek. Barátok. Irodalmi traces
míg ránk szürkül. Ehess és ihass -
kifakult tabló!.. a fülelő est
félelmetesen mind közelebb
férközik hozzád.

Nélküled roskad össze,
nélküled virrad
föl az új nap...

Homályba vész tested - ne keresd!..
arcod vonásait elorozzák
idegen árnyak s amit hátra hagysz:
nyomtalan árnyék.

„Valami készül velem szemben” – írtad.

Elkészült!... bár nyomodra találnék.

Tomas Tranströmer

Szemtől szemben

Februárban az élet megállt.
Nem repültek a madarak és a
lélek
a tájhoz dörzsölődött, mint egy
hajó-
kötél a stég vasához, amelyhez
kikötötték.
Hátat fordítottak nekünk a
fák.
Halott fűszálak mérték a hó-
vastagságot.
A lábnyomok megkövültek a
havon. Ponyva alatt sorvadt a
nyelv.
Egy nap ablakomhoz ért
valami.
A munkát abbahagyva fel-
néztem.
Színek izzottak. Megfordult
minden.

A föld és én nagyot ugrottunk
egymás felé.

Júliusi haladék

Aki terebélyes fák tövében fekszik,
mintha fönt lebegne. Szétáramlik ezernyi ágba,
himbálózik előre-hátra,
katapultszékben, mely lassan kirepíti.

Aki a víz felé hunyorog a parton, érzi
a hidak gyorsabban öregszenek, mint az emberek.
Ezüst-szürke gerendákkal és kövekkel gyomrukban.
A tükröződő fény mélyen beléjük hatol.

Aki egész nap csillogó tengeren utazik,
egy kék lámpabúra belsejében alszik el,
míg a szigetek óriás éjjeli lepkékként
verdesnek az üvegen.

Jász Attila fordításai

Jász Attila

Elhagyott üdülők elégiája

Egy lefordíthatatlannak tűnő Tranströmer-vers kapcsán

[1] Fekete fenyők hálója szorul.
Párolgó holdsugarak fényénél élet-
telennek látszik a ház.
Harmatként hull az ablakra a reggel.
Egy öregember
résnyire nyitja
és beengedi a fáradt varjakat az ágyba.
Úgy látszik: nem mozdulnak soha már.

[2] És valahol máshol
éppen akkor
megkésett nyaralók ébrednek.
Egy új ház teraszán
frissen mosott óriás-kék lepedők feszülnek.
Elzárva az ős rothadás-leheletét,
az erdő életnedveinek lassú működését.
Fent és lent: lombban és avarban.
Szuvak dokumentumát a fákban.

Sárguló papírlapokat asztalfiókban.

[3] A nyár idéződik fel kutyával
és könyvekkel a fűben. Hosszú séták.
Gyorsan tűnő viharfelhők.
Lassú percek a néma utcákon.
Kihalt telefonfülkék.

[4] Utolsó reggel eltűnnek a varjak.
Senki sem tartja sakkban a hajnalt.
A konyhában lámpafény-reflektorok.
A kávé színe eltűnik a csészéből.
Illata fogak fehérje közt. Becsomagolunk.
Csak a könyveket hagyjuk itt a fűben.
Falevelek cél-tévesztett üzenetét.

Kiss Ottó

Arc

Kétszázan lehetnek, félkörben állnak. Nem szól és nem mozdul egyikük sem. Mit akarhatnak tőlem?

Testem nincs. Elfogyott. Arcom mozdulatlan, az ég felé néz.

Valami lebegés. Furcsa és egyszerre elemien természetes. Akár egy álom. Bár álom nem lehet, a valóság már régen megsebezte volna. Ez dermesztően logikus, pedig gondolataim nincsenek. Az érzelmek meg általában logikátlanok.

Hókristályok hullnak. Nincs hőmérsékletük, kiterjedésük. Valami lebegés. Furcsa és egyszerre elemien természetes.

Minden részlet a helyén, az egészet azonban képtelen vagyok megérteni. Valami szűnik bennem, letisztulva maradnak a megválaszolatlan kérdések. Miért nem mozdul senki? Miért nem szól egyikük sem? Mit akarhatnak tőlem?

Temetnek(?).

Szénási Miklós

Évekig tartó ősz

Ősz marad, hónapokon
keresztül marad az ősz,
tart a birtok igény-
telen számbavétele.

Vasárnap délelőtt meg-
húzom magam, ablakon,
függöny

csipkájén át leselkedem,

át zivataron, zajos
éteren egy étterem
kanálsörgését áhítva,
torkollna bár életem

a tálak közelébe. S ott:
„Gesztenyét még? Bort?
Nosztalgia kávét?... és
a pompás húsokból, természetesen!"

- így tölteném az időt,
ősszel, vasárnap délben.
„Téged fál-lak föl most,
ne kérd, hogy ez legyen."

Szörnyek karácsony idején

szóval jól láttam őket,
hogyan sugdolóztak,
hogyan nevettek, hogyan karon
fogták egymást és a feléjük
hajló fák között siettek

azt mondták marika
szétrepedt, onnan odáig,
hát ez kellemetlen ügy
és fájdalmas nagyon, közben persze
mutatták ujjal, hol repedt
és nevettek, jövőre biztosan

jobban vigyáz magára,
nem fog csak úgy
teherbe esni rügyropogás
idején, a kis hülye

szóval hallottam őket,
hogyan léptek és nevettek
és a fák között, ahogy
siettek, hajoltak, fogták
egymás karját, az arcuk közepén
egy repedés, ahogy láttam,
egy rúzsozott repedés
változtatta alakját

Kocsik József

A lélek váza

Magányos
önvívódás
alatt
ha már
rég elszállt
minden
aggályos
gondolat
összeáll
a lelki
készlet
és amikor
megérint
a felemelő
oldottság
finoman
átsuhan
a könnyedség
a súlytalanság
és a csend
- akkor érzed,
hogyan tested minden ízében szétárad
és átitat
az áhítat.

Kántor Zsolt

Üvegkalitka

I.

Belépsz az örvénybe
és nem tudod, hova jutsz.
Csak sejtet, ez egy mosoly.
Száj, ami ajkai közé vesz,
mintha ízeidért epedne.
Oly könnyű most az est (a test)
hogyan legszívesebben elaludnál.
De túl sok az izgalom,
a metronóm is félrerúg.

Ritmusok törnek rád csendben.
Valahonnan beszűrődik egy oboa hangja
„kaotikusan” szép az összhang.
Kifordulsz,
Ne háborgasson senki.
Ennyire nem lineáris a szó,
nem lehet kibírni, ami elmúlt.
Csak a szoba marad az, ami volt,
a forgóajtón túl újabb kelepce:
a hivatal.

II.

Ahogy magába szív az örvény,
s elragad, úgy sodródsz
vágató üvegtáblák közé.
Meggördülsz, forog veled a világ,
elmozdul a járda, a lépcső (a fogsor)
hiába kapsz korlátok után,
a semmibe nyúlsz. (Az időbe.)
Árnyékok törnek át a fényen,
rácsukódik a rosszullét
a szembogárra.
Mintha süllyednél, pedig csak félsz,
átrohan emlékeiden a sötétség,
befüggönyözi az észérveket.
Már-már veszni hagynád,
ami megmenthet. Egy mozdulat,
egy hirtelen jött, ösztönös gesztus
és kibújsz a kelepceből.
Sugallat, ráérzés nélkül
beleragadsz a forgatagba.

Szomjas hangyaboly

hogyan göndörödnek a csápok
s milyen mohón lapulnak egymáshoz
mint egy sűrű, barna hajtincs
mint egy kifésületlen bozót
(borzongás és ábránd)
nyüzsgés és folytonos egymásba hajlás
erdőbe hív a sóhaj
táncba -
mintha keresgélne valaki valamit
s oly némán tapintatosan
kutatja a titkot a lelket
óvakodva a múlandóságtól
a beszédétől

Szemelvények az Aradon megjelenő, román, irodalmi-művészeti folyóiratból

Éva Bucur fordításai

Romulus Bucur

Vineri, 11, 11 a. m.

Inutil să vă bateti capul
e vorba de ziua și ora
nasterii mele
(femeile începînd
să discute despre
cum a fost cînd
au născut sentimentul
tău de sînghereală
încercarea sîngace
de a participa
măcar psihic)
sîngele-mi era un lif
oprit între etaje
în așteptarea mecanicului
aflam că fusese vorba
ca mama să renunțe la sarcina
la mine adică
(toamna creștea din vară
ca un sîmbure în mijlocul
piersicii îti cautai
imaginea adolescentei
pe străzi și în gari
între tînti și muzică pop
elanuri generoase și teaura
de a nu fi ridicol
cu revolte gratuite sau nu
mască pe care s-o abandonezi
în drum)
m-am născut vinat
amărît ca un pisoai
pescuit dintr-o latrină
a trebuit să mi se dea
palme să tip să se vada
că sînt viu

1 Románul a Bárka: Arca

Péntek, 11-e, de. 11

Ne is törjétek a fejeteket
születésem napjáról
és órájáról van szó
(asszonyok
beszélnek arról hogy
hogy is volt amikor
szültek
zavartan megpróbálsz
legalább
együttérezni velük)
a vérem
két emelet között
megtorpant lift volt
amely a szerelőre várt
kiderült hogy arról is szó volt
hogy anyám
ki sem hordja terhét
vagyis engem
(az ősz úgy nőtt ki a nyárból
mint a mag a barack közepéből)
kerested serdülő korod képét
az utcákon és az állomásokon
könyvek és popzene közepette
lelkes megindulás és
félelem attól, hogy nevetségessé
teszed magad
lázasaid - okkal vagy ok nélkül
megannyi álarc amit
útközben eldobsz
kéken-zölden születtem
akár egy klozetből kihalászott szerencsétlen kismacska
addig kellett hogy pofozzanak
ameddig el nem kezdtem üvölni
hogy látszódjon,
élek.

Autoportret

Sá tai farul în patru, să discerni bine, bine.
În mîna c-un simbol,
un obiect inteligent,

o carte
care-ti conservá doar creierul.
Hamlet.
O, partea stîngá a trupului omenesc,
în care se precípitá -
cu carítate, ei, da, cu carítate! -
inima.
O partea dreaptá a aceluiasi trup
linistind-o, cu condescendentá
ca pe-o orfaná,
pe prima.
Nu te lásá însá,
continuá, continuá,
Ofelia e moartá.

Vasile Dan

Önarckép

Szörszálát hasogatni, jól, jól megfontolni.
Kezedben egy szimbólummal
egy értelmes tárggyal
egy könyvvel
amely csak az eszedet őrzi meg.
Hamlet
Ó, emberi test baloldala
ahol irgalmasan
hát igen, irgalmasan
igyekszik a
a szív.
Ó, ugyanannak jobboldala
mint egy árvát
vigasztalva
együttérzően
az előbbi
De te ne hagyd magad
folytasd csak, folytasd
a szörszálhasogatást
jól, jól fontolj meg mindent.
Ofélia halott.

Vasile Dan

Marele portret

Scriu un vers pe care nu l-am creat eu,
nu l-am citit,
nu l-am auzit nicaieri
vreodatá.

El is forma mîinii care îl serie,
a inimii care bate irigind-o cu sînge,
a creierului în care se scufundá incet
ca-ntr-o placenta.

Vine un altul si îl citește,
mull inspirat,
in timp ce îl serie.

Vasile Dan

Portré

Olyan verssort írok le
amit nem én alkottam
nem olvastam
nem is hallottam
soha.

Felveszi az őt leíró kéz alakját
az őt vérrel ellátó szív verését
az agyét amelyben lassan elmerül
mint egy méhlepényben.

Jön egy másvalaki
és ihlettel eltelve olvassa el
írás közben.

A Tevan Irodalmi Szabadiskola pályázatának díjnyertes alkotásai

1993 októberében irodalmi kurzust rendezett a Tevan Kiadó, fiatal irodalomkedvelők számára, ahol előadást tartott Tarján Tamás, Szepes Erika, Sebeők János, Lakatos István, Géczi János, Alföldy Jenő, Galambos Tamás. A fórummal egyidőben pályázatot hirdettek műfaji megkötöttség nélkül Mit akarnál még elérni, ha mindened meglenne?címmel. A díjnyertes pályamunkákat az alábbiakban közöljük.

Sztojcssev Szvetoszláv

Mit akarnál még elérni, ha mindened meglenne?

„Ki, hogy van vele - én nagyon szeretem a temetőket.“

Szeretek alkonyatkor a házam erkélyére kiülni, hogy utolsó útjukra kísérjem a földbe temetkező napsugarakat.

Amerre a szemem ellát, végtelen pusztaság, millió kialudt fény.

Ott nyugszanak szeretteink, és mindaz, ami létezett, vagy csírájában elvetélt: a meg nem született gyerekek, az eltaposott álmok, a meg nem írt sorok és a képtöredékek; a kitépett virágok és letört ágak.

Olykor-olykor elhagyom a házam, és órákig bolyongok az emlékek között a naptemetőben, a láthatatlan keresztelő sűrűjében.

Amikor elfáradok, magamat temetem a napvilágban, életemnek hamarosan lealkonyul.

A szememben kialvó fényt kezembe rejtem, s a szívembe temetem.

Fejemre vas álarcot húzok-a sötétség leple alatt menedéket keresve bújócskát játszom a halállal.

Közben hátranézek, és a visszatérésre gondolok; ott a házam, a múlt, a jelen, és mindaz, ami vagyok.

Előttem a temető, mögöttem leheletkönnyű esztendők, a valóra vált álmok.

Mit akarhatok még? ... Megtartani mindent. Az óramutatókat megállítani. Elérni azt, hogy mindörökké kívülálló maradhassak - ott, a temető szélén.

„Van-e még hátra valami esély? Kemény játék, felnőtt bújócska vagy álarcosbál a halottasház közelében?“

Bene Gabriella

Életünk öble

„Ki, hogy van vele - én nagyon szeretem a temetőket.“ Valami ideges félelem döng, néz és szemez velem. Térdre esek és félek, pokolian félek, de azért is, ÉN halál szeretem a temetőket.

Pillanatok töredéke alatt kószál, hol városban, hol házakban, hol éppen az égen, vagy az embereken át!

Mikor a poros vizeket szeli és nem tudja, mitől száraz a víz, vagy miért éppen arra fúj a szél, amerre fúj, s a fák miért felfelé nőnek - akkor megáll, megállítja gondolatait is, és hagyja az időt futni... aztán felfelé bámul, fel a messzeségbe-voltaképpen a tényleges ismeretlenbe - és kissé csalódottan, csöndben tovább ballag, s ismét faggatja agyát: -óh, vajon miért nem tudok oxigén nélkül élni és maradék nélkül, miért szédelgek emlékeken át? Később, fáradtan leül egy fa tövébe, a fű mélyére egészen lehúzza magát és álmosan arra gondol, vajon hová, merre fog utazni, ha eljön a Fekete Vakság?

Tegnap-két lengőbordájából, oldalt terebélyes szárnyakat növesztett, s repülni tanult-kicsit zuhant is, s ez igen kellemes érzetet nyújtott neki.

Tegnapelőtt csak zuhant, valami pokoli magasságból, az öntudatlan Vöröslő Fájdalmakon át.

Szédült és nevetett boldogságában. Kemény szél csapott arcába, talán még esett is-minden érte harcolt. Fájdalma valami egészen izgalmas érzésként ajánlkozott be hozzá, miképpen érzések nélkül, tudatlanul lebeg és mégis valahol érzi, azt a semmit sem.

Ott, a fa tövében, a füvek legmélyén elfeledi azt a sok és idegesítő lényeket, melyet az emberek fontusként ítélnék meg.

Mit is érdekli őt, hogy mi van a felszínen, amivel már időtlen idők óta nem lehetett lépést tartani. Igazán csak magának tudta elmesélni emlékeit.

Azt akarta, hogy megtudják, mit gondol, vagy mit cselekszik, mikor nap mint nap eltűnik röpke órákra.

Vajon tudják-e, hogy olyankor mit csinál?

Vajon észrevették-e, hogy ő már régen nem velük él?

Valójában még maga sem tudja, egyáltalán él?!

Valójában semmit sem tud magáról, néha rémlenek emlékfoszlányok az életből, különben nem foglalkozik velük.

Néha vesz levegőt - azt hiszem, ez az egyetlen valóságos elem, mely fizikailag hat rá.

Figyel, s igen mélyen hallgatja a csend zaját. Még végigkíséri tekintetével az előtte elvonulókat.

Szemlélődik, megismerkedik velük képzeletben, és ítélkezik is felettük, őszintének találja valamennyit, úgy érzi hamisítatlan műgonddal kezelik halottjaikat.

Ezek mind pillanatok alatt...

Ott ült közöttük, nem tudta hányszor járták át lelkét a vad kényszerképzetek. Ahogyan vállát vonogatja, a földi és közönyös tekintetével verdesi, vagy éppen átnéz rajta, talán még meg is rúgja az egyébként is sebezhető bensőjét; ugyan, ezeket ő már mind nem érezné.

„Azt hiszem, túl későn vettem észre, nem vagyok már.” Állni akart, és visszaesett. Valami durva, nyirkos hús olvadt belé. Kábulat fogta el, egészen sötét érzés és úgy hitte, most megszűnik gondolkodni, figyelni, s egyáltalán élni - de miért? MIÉRT?!

Jön egy földi, egy érzelmek nélküli, egyszerű alak a temetőbe, egy fa tövébe, a fű legmélyébe, ahol éppen ÉN gubbasztok, éppen oda, pontosan rám omlik, belém mászik...

Már nem tudom, pillanatok alatt-e? Érzetei elhagyták, már csak egy-egy gondolatfoszlány emelkedett fölébe, s valahol ott egyesültek, vajon: „Van-e még hátra valami esély? Kemény játék, felnőtt bújócska vagy álarcosbál a halottasházak közelében?”

Balogh Tamás

In memoriam K. J.

„Ki hogy van vele - én nagyon szeretem a temetőket.” Sok érdekes ember van ott. Eltemetve. Mint például K. J. Nem, ez így nem igaz. K. J.-t nem temették el, nem is fogják soha.

Szerencsés helyzetben vagyok: ismertem K. J.-t. Egy sakkparti közben megkérdezte tőlem:

- Mondd, mit akarnál elérni, ha mindened meg lenne?

Meglepett kérdésével. Az abszurditásával. Egyszerűen nonszensz dolog azt feltételezni, hogy nekem valaha mindenem meglehet, amire vágytam. Nekem még barátnőm se volt, soha egy csókot nem adtam senkinek, senkitől sem kaptam. Hogy lehetne meg nekem valaha is mindenem? De tegyük fel, mégis.

- Hogy mit akarnék? Nem tudom.

Persze, tudtam, azt hiszem. Most, hogy vannak dolgok, melyek hiányoznak, úgy érzem, minden kellene. Minden. De fordított esetben valószínűleg arra vágnék, bárcsak ne lenne semmim. Persze, egy jó barátnő... Hagyjuk. Lefutott téma. De tényleg, mit akarnék?

- Gondold el! Ha lenne szép feleséged, ha lennének gyermekeid, ha lenne háza, ha lenne autód, ha

sikeres lennél, ha lenne pénzed. Sok pénzed.

Sok pénz. Azt mondják, az nem minden. Hogy szeretet, igaz, testvéri szeretet. Hogy szeresd felebarátod, mint tenmagad. De, ha én egy rohadt mazochista vagyok? Szóval, a pénz mégiscsak számít. És pénzen lehet venni szép feleséget, a szép feleséggel gyermekeket, házat, autót, sikert. Még szeretetet is. Tehát sok pénz kellene.

- Élvezném az életet.

Persze, az élet Véges. A legjobb nő is megöregszik, megcsúnyul. Nem baj. Veszünk másikat. Aztán harmadikat. És akkor már mi Vagyunk öregek. És akkor meghalunk. Akkor meg minek az egész. Minek az egész jólét? A másvilágon úgyse számít egy szart se. Ezt mondják, vagy nem?

- Értem.

Dehogyan érted, kedves K. J.! Én sem értem. Lehet, hogy nem az öregségtől, hanem az unalomtól halnék meg. Ha mindenem meglenne, akkor nem hiányozna semmi. Akkor meg minek élni? Az élet célja nem a szerzés, az alkotás? Mi lehet akkor az életcél, ha az élet már csak formalitás? Ezt te sem tudod, ugye, K. J.?

Isteni jótétemény

K. J. az álmoságtól dülöngélve, házikabátban kísérté ki utolsó Vendégét, a polgármestert. Szeptember Vége Volt; az utca fáról most kezdtek leperegni a megsárgult levelek. Az egyik éppen a polgármester kabátjára esett.

- Hát, akkor a Viszontlátásra... - Minden jót!

K. J. visszaindult a házba, de alig tett meg pár lépést, fécikorgást hallott a háta mögül.

- Ki a fene lehet az...?! - motyogta magában, miközben a hang irányába fordult. A kocsibejárón egy elfüggönyözött ablakú, sötétített szélvédőjű fekete autó állt.

- Ön K. J.? - kérdezte a Volán mögül kiszálló, ballonkabátos, napszemüveget Viselő fiatalember. Arcán többnapos borosta.

- Igen... mit akar tőlem?

- Engedje meg, kedves K. J., hogy bemutatkozzam. Én az Isten Vagyok.

- Jó - hagyta rá K. J. Ostoba tréfának tartotta, és szeretett volna már lefeküdni. - Na és?

- Az Egyisteni Tanács úgy döntött, hogy ön jogosult az örök életre. Ön mostantól fogva sebezhetetlen, halhatatlan. A döntés értelmében...

A többi K. J. azonban már nem hallotta. Fáradtan az ajtóhoz ballagott, kinyitotta, és eltűnt a ház belsejében.

Ötven évnek kellett elteltetnie, hogy K. J. rájöjjön, tényleg Istennel találkozott; a fél évszázad alatt semmit sem öregedett.

Túlélte fiát, unokáit, dédunokáit, és túlélte az egész emberiséget, amely kétszáz év elteltével kipusztította önmagát. Ő volt az egyetlen élő ember a Földön.

Többször próbálta megölni magát - sohasem sikerült.,

A Napból vörös óriás, majd fehér törpe, Végül fekete lyuk lett. K. J. Viszont még mindig élt.

Teltek az évmilliárdok, és a Világok kezdtek egymás után eltűnni.

Azután a tökéletes SEMMI

Ekkor jött rá K. J.: most már ő az Isten. Hogy unalmát enyhítse, teremtett magának egy világot...

Egy idő elteltével észrevettem, mindenki, én is, öregedik, csak K. J. nem. Csodák nincsenek; Valami marha drága orvosi beavatkozás lehet. Élvezni akarja az életet?! Értette volna? Van célja? De a világ akkor nem lehet K. J.-é. S habár sok pénze Van, nem gyűlölöm. K. J.-t soha. Pedig... Tényleg, mit kezdene a Világgal? És mit kezdenék én? És mit kezdene bárki más?

„Nem tudom elfogadni, hogy az erősek és a gazdagok a világ.”

Zana Zoltán

Improvizáció

Először is - legalább nekem - már a kérdés nagyon pocsék! Honnan a fenéből tudjam, mi lenne, ha... (s még akarni!) - amikor nemhogy semmi esélyem arra, hogy mindenem meglegyen, de fogalmam sem lehet arról, hogy mi lehetne-lenne: amit akarhatnék, akarnék.

Egészen másféle akarattal akarhatnám már csak (csak?) azt, amit akarok (most, és ha... s akkor, azazhogy: ekkor majd), amit akarhatnék-akarnék (s most nem akarhattam-akartam). És ez már alig-alig hasonlíthatna-hasonlítana (?) ahhoz az akarathoz, mellyel most nem akarom (s akkor akarnám), ha... s akkor olyan Vagy hasonló (és mihez hasonló? ami nem is Volt!) helyzetben lehetnék, lennék, mint amilyenben - s amilyenben nem Vagyok.

Azazhogy felette ingatag az, amit mostani jelen-akaratommal akarnék (s ebben a jövő ingatagsága már pusztá paródia!) - s próbálnám előrevetíteni Vele - hova! mibe! mit! - későbbi (esetleg leendő) akaratom dolgait. Márpedig - látható - se akarat, se dolog...

De hogy a tempót visszavegyem: csak azt akarhatom s akarom, ha... etcetera... amit nem értem-érek el, s amit még akarhatok ahhoz, hogy meglegyen - no nem minden! - amit akarhatok, akarok, hanem az, ami akaratom nem haladja meg.

És ez már - kinek kétsége? - nem az én akart akaratom, merthogy benne Van a posztós, a boltos, a politikus (a tolvaj), a naplopó - amilyen nem-akaróként vagyok (akit a ha... etc. perspektívája nem igen sarkall) - s benne: a tanár, a bankár, a szerelő (a szerető, a nem-szerető), a Szomszéd (aki lopja leveleim), a besúgó, a temetőben fekvő, jóakaró, rosszakaró, Minden akarni akaró, akarni nem-akaró, nem-akarni nem-akaró (s akaró), és így tovább; a kétütemű robbanómártír, gyászmenet és lakodalmas, egészen addig, míg „minden meglesz”: amit a sok semmi (akart) kitesz. Amit egyáltalán nem-akartam (akarni), s úgy fogadom, mint alamizsnát (akit birtokolnak, az birtokol stb.) Veszem ráadásul erre az akaratlan (akart és nem-akart) kölcsönéletre, melyet - ha akarok, ha nem (ha meglesz, ha nem, ha tetszik, ha nem) - vissza kell adni. VÉGE!

Azazhogy mégse! De már ennek felfogásához, megértéséhez, feldolgozásához háromnapi száraz élelem kivétele szükségeltetik, s ugyancsak jó idegzetnek újraköszörülése!...

Dialógus

A szlovákiai magyar képzőművészetről

Beszélgetés Szabó H. Kingával, Nagy Jánossal

E témáról legelőször Irma Blühovával, a Pozsonyban élt kitűnő fotóssal beszélgettünk (Déli beszélgetés Irma Blühovával). Az interjú - valószínűleg politikai okokból - nem jelent meg több folyóiratban (Forrás, Életünk, Kritika) s kéziratpéldányunk sem maradt.

A szlovákiai magyar képzőművészetről 1993-ban megfogalmazott kérdéseinket elküldtük több címzettnek. Szabó H. Kinga (Sz. H. K.) (Nógrádi Galéria, Losonc) és Nagy János (szobrász, a Csehszlovákiai Magyar Képzőművészek Társasága elnöke) válaszaiból vázlatos kép bontakozik ki.

Közvetlenül az 1989-es novemberi forradalom után (1989. december) jött létre a Csehszlovákiai

Magyar Képzőművészek Társasága. Megalakulása után alig 10 hónappal az első csoportos tárlatát is megrendezte a Komáromi Duna Menti Múzeumban (1990. X. 26.-XII. 31.), 35 művész részvételével. Jó két évre ezen esemény után szűkült a társaság tereuma: Szlovákiai Magyar Képzőművészek Társasága (SzMKT) lett Csehország és Szlovákia önállósulása után. Milyenek tűnik a szlovákiai magyar képzőművészetek holnapja - a társaság tükrében?

Sz. H. K.: A lelkesedés, mely a forradalom lendületéből fakadt, talán nagyobb volt, mint a megvalósításhoz szükséges energia. Lehet, hogy ez azzal is összefügg, hogy az elmúlt négy évtizedben általában leszoktattak az önállóságról, de mindenképp az történt, hogy egy maroknyi (lelkes) ember igyekezett valamit tenni, a többi pedig - jó esetben - szurkolt, vagy „bekiabált” a pálya széléről, de főleg kritizált és reklamált. (S ez a néhány mindezt a saját zsebéből, szabad idejéből, maradék energiájából tette, esetleg a saját, ill. a családja rovására.) Úgyhogy, amikor most, az új állampolitikai helyzetben változik valami a CsMKT-ban, annak nem feltétlenül - vagy nem csak - ez a politikai változás az oka, hanem ez a hozzáállás is. Egyelőre inkább csak azt érezzük, amit mindenki, hogy szűkülnek a pénzügyi keretek és lehetőségek. Állami támogatásra aligha számíthatunk, az emberek pedig lassan kimerülnek (vásárlás, szponzorálás stb. Terén).

Biztos lesznek majd korlátozó módszerek, amelyek megnehezítik az ilyen egyesületek életét, de gyakorlatilag - most még - csak embereken és pénzen múlik minden. Gyanítom, hogy 1993 második felében fog szűkülni a „hurok”.

A magyar képzőművészet legfontosabb előrelendítői-száz évvel ezelőtt-a képzőművészeti egyesületek voltak. Az első ilyen 1884-től Pozsonyban működött. Az első világháborút követő békeszerződések után is fontos szerepet játszottak a képzőművészeti egyesületek (a Besztercebányai Képzőművészeti Egyesület 1920-tól 1925-ig; Komáromban a Jókai Egyesület szépművészeti szakosztálya; Kassán a Kazinczy Társaság képzőművészeti osztálya; Pozsonyban a szlovenszkoí úttörő művészek - 1930 körül). Koronként hogyan változott a képzőművészeti egyesületek szerepe?

Sz. H. K.: Az, hogy létezett a „Zväz slovenských výtvarných umelcov” (ZSVU, Szlovák Képzőművészek Szövetsége), mint a pártállam eszköze a művészek „kordában tartására”, rányomta bélyegét a művészek lelkére, gondolkodására. Irtóznak a szervezetektől. Bár létrejöttékor támogatásukról biztosították a CsMKT-t, többnyire várakozó álláspontra helyezkedtek, s látva, hogy a CsMKT nem képes enyhíteni megélhetési gondjaikon, lassan újra magukba zárkóztak. Másik gond: sokak szerint a képzőművészet terén nincs értelme a nemzetiségi alapon történő csoportosulásnak. Inkább stílus, irányzatbeli kapcsolatokat keresnének. Én úgy látom, hogy ez most egy bűvös kör: a fentebb jelzettek szerint irtóznak a szervezkedéstől érzik, hogy valami azért mégis kéne -, másoktól várják, hogy tegyenek valamit, de akkor semmire elég jó - nézeteik, stílusbeli vonások szerint fölvennék a kapcsolatot a kollégákkal, de azt is „csinálni” kell, ami aztán az alkotás rovására van -, maradna a munka, de abból nem lehet megélni-és kezdődik előről ugyanaz.

Ezeket látva hozta létre dr. Kubickáné Kucsera Klára a Jakoby-alapítványt.

Antal Sándor, Szalatnai Rezső, Neubauer Pál, Tilkovszky Béla cikkei, napilap publikációi, a Kazinczy és Jókai Társaság által kiadott A szép című folyóirat (szeré.: Tilkovszky Béla) és a Pozsonyi Képzőművészeti Egyesület folyóirata (szerk.: Szőnyi Endre műépítész, 1931-1938;) a művészetkritika jelenlétét mutatja. Milyenek a szlovákiai magyar nyelvű művészetkritika és művészettörténetírás egymást követő generációi?

Sz. H. K.: 1945-tel itt a magyar művészetkritika „meghalt”, vagy legalábbis tetszhalott lett. Túl sokan mentek el külföldre, a „nagy öregek” szép lassan kihaltak, megszakadt a kontinuitás. Néhány lelkes, művelt, idősebb publicista megpróbálta betölteni ezt az űrt, de legyünk őszinték: ez szakszerűtlen és főleg rendszertelen, koncepciótlan, ötletszerű munka volt, főleg a hazai magyar sajtóra szorítkozott, könyv, illetve rendszeres kiállítások formájában nem nyilvánulhatott meg. (Bárány Jenőné, Petrőczy Bálint, Nagy Jenő, Ozsváld Árpád jutnak hirtelen az eszembe, tisztelet, becsület nekik, hogy valamennyire megpróbálták fenntartani a képzőművészet iránti érdeklődést.) Mivel nem volt intézményes alapja - könyvkiadás, rendszeres kiállítások stb. -, a fiatalabb generációnak azok a tagjai, akik már tanultak is művészettörténetet, lassan lemorzsolódtak,

felszívódtak az állami - nem magyar - közegbe. Hiába, a szakmát gyakorolni kell, s olyan nyelven és területen, amelyik a megélhetést is biztosítja...

Kirívó eset dr. Kubickáné Kucsera Klára, aki nemcsak kitűnő - csehszlovák és nemzetközi viszonylatban is elismert - szakember, de tudatos magyar, jó szervező is, viszont egyedül nem pótolhat mindent. Magam nem vagyok művészettörténész

(filozófiát tanultam), csak egyike azon „széplelkű” publicistáknak, akiket említettem, de már háború utáni generáció. Szabó Gyulával kötött házasságom révén kerültem kapcsolatba magával a művészettel és elmélettel, de gyakorlattal is. Az ő halála után pedig, éppen Kubickáné Kucsera Klára tanácsai szerint láttam hozzá a losonci Nógrádi Galéria létrehívásához, s azóta is menet közben tanulok.

Brogyáni Kálmán könyveiben (Festőművészet Szlovénszón, Kassa, 1931; A fény művészete, Pozsony, 1933.) számba veszi az akkori szlovákiai magyar képzőművészeket - Angyal Gézától Gwerk Ödönig és Harmos Károlyig, Tichy Kálmántól Lesznai Annáig és Weiner-Král Imréig. Hogyan jellemezhető a 20-as évek szlovákiai művészete? Hogyan és miben különbözik ettől a Lőrincz Gyula és Jakoby Gyula fémjelezte generáció magyar művészete?

Sz. H. K.: Éppen a 20-as évekkel nem foglalkoztam. De - lévén kassai születésű - fontosnak tartom Jasszusch Antal, Bauer Szilárd és Kacmarik-Kövényi említését, adósak vagyunk egy Oravec Imre-monográfiával és Mészárosné Haltenberger Anna művészetének ismertetésével. A losonci régió művészetében (20-as évek) megemlíthető Gyurkovits Ferenc (posztimpresszionista, mint pl. Mousson vagy Rákosi), Gerő Gusztáv (az „akadémizmus” követője, inkább mint tanárt ismerték, szintén halála után igyekeztünk róla átfogóbb képet kialakítani) és barátja, a rövid életű plenérista, Cseh I. Lajos. Mindhárman részt vettek a besztecebányai képzőművészeti egyesület kiállításain. Lőrincz Gyula (korai korszakában) és Jakoby Gyula szociális indíttatású és nagyon expresszív művészete a legkorszerűbb irányzatokkal tartotta a lépést - ez Jakobyra élete végéig érvényes. Szabó Gyula külön tanulmányt érdemelne.

A szlovákiai születésű magyar festőknek (Mednyánszky László, Szinyei Merse Pál, Feszty Árpád, Csontvágy Kosztka Tivadar, Kassák Lajos) kimutatható-e közvetlen hatása bármely festőutód munkásságára? Vagy másként kérdezve: voltak-e, s korszakonként hogyan változtak a szlovákiai magyar képzőművészet példa- és eszményképei?

Sz. H. K.: A példa- és eszményképekről itt most nem tudok mit írni. Végig kéne tanulmányozni minden egyes alkotó életrajzát. Pl. Gerőnél kimutatható Mednyánszky-hatás, de Szabó (az 50-es években) inkább Munkácsyt és Paál Lászlót tekintette példaképének. Csontváry-hatás is felfedezhető nála, de inkább tartalmi, mint stílári síkon.

A történelmi periódusokkal (háborúk, impériumváltozások) te ljesen szinkronban periodizálható-e a szlovákiai magyar művészet, vagy eltéréseket-specifikumokat is jelez?

Sz. H. K.: A fent leírtakból is kitűnik, hogy a történelmi periódusok bizony mélyen befolyásolták művészeti életünket is.

Milyen kiállítási és intézményi (múzeumok állandó tárlatai pl.), valamint publikációs (napilapok, folyóiratok) lehetőségeket teremtett magának a szlovákiai magyar képzőművészet az elmúlt években?

Sz. H. K.: A szlovákiai művészet keretében, nem rendszeresen és nem intézményes alapon, voltak itt-ott kiállításai a magyar képzőművészeknek, de sohasem a magyar jelleg kihangsúlyozásával, inkább annak diszkrét elhallgatásával. Magyar vonalon, az egyetlen olyan szervezet, amelyik a magyar képzőművészettel, mint az itteni magyar kultúra részével foglalkozhatott volna, a Csemadok, olybá vette a képzőművészetet, mint kalapon a bokrétát.

Emlékeztet egy alkalom, amikor fiatal magyar képzőművészek „sátorkiállítást” készítettek Gombaszögön az évente rendezett nemzetiségi kulturális fesztivál épp aktuális rendezvényével egy időben. Lőrincz Gyula betiltotta, ha jól tudom, leszedette a kiállítást. Voltak kevésbé kirívó esetek, de több példát lehetne felhozni arra, hogy a mindenkori Csemadok (napjainkig) mennyire nem tekintette a képzőművészetet kultúránk szerves részének.

Kialakult-e (s vajon miért?) ezen művészeti jelenségek hivatalos és avantgárd rétege? Ma hogyan polarizálódik e művészet?

Sz. H. K.: Én úgy látom, hogy a szlovák művészeti élet függvényében alakultak ki avantgárd és más csoportok. (Egyesek szerint ezért nem lehet nemzetiségi alapon szervezkedni.) De van pl. a fiataloknak egy csoportja, amely az érsekújvári ERTÉ-fesztiválok körül alakult ki. Vannak 2-3 személyes kisebb, inkább baráti csoportosulások, de nem tudok semmilyen szervezett csoportról.

Létszámában, súlyában milyen szerepet visz a szlovákiai művészetben belül az ottani magyar képző-, ipar- és fotóművészet?

Sz. H. K.: Létszámában a képzőművészet, azon belül is a festészet szerepel az első helyen. Kevesebb a szobrász. Elég sok a fényképész. Iparművész kevés, illetve beolvadtak a szlovák közegbe.

Generációs, stílári vagy inkább műfaji alapon (esetleg az iskolázottság, budapesti, pozsonyi vagy prágai tanulmányok szerint) lehet általánosításokra alkalmasan megragadni s leírni a szlovákiai magyar képzőművészeteket?

Sz. H. K.: Generációs szempont érvényesül, illetve nem mellékes az iskola.

Mit jelent a szlovákiai művészet köztudatában is, hogy a Magyarországon élő szlovák nemzetiséghez kötődő képzőművészek egy csoportjáról önálló kötet jelent meg (Kötődések, Bp. 1982.).

Sz. H. K.: Bevallom, nem ismerem ezt a kötetet.

Az 1992-ben létrejött Jakoby Gyula-alapítvány „a Csehszlovákiában élő magyarság képzőművészeti kultúrájának támogatása”-t tűzte ki célul. Vannak-e hasonló törekvések, s milyenek eddigi működésük eredményei?

Sz. H. K.: Nem tudok más hasonló törekvésekről. A Jakoby-alapítvány újra keresi önmagát - az új helyzetben, más körülmények közt.

Nagy János

Voltak kiállításaink, többek közt: Pápán kétszer, Pesten háromszor (szobrász, fiatalok, közös), Prágában kétszer (Duncsák, Németh), Dunaszerdahelyen egyszer (illusztráció és szobrászat), Losoncon Omage Szabó Gyulának, Pozsony Kultúrközpont.

Jelenleg szervezzük a következő csoportos kiállításunkat Hetényben, a társaság székházában, a „Lilla galériában”. Most majd elválik, hogy állunk. Sok függ attól, hogy mennyit tudunk nyújtani tagjainknak, mivel semmi vagyunkunk nincs, csak támogatásokra számíthatunk. Sajnos, szlovák részről semmit sem várhatunk, de az alapítványok Magyarországon sem bőkezűek.

Most úgy állunk, hogy több meghívásunk volna Magyarországra, de az anyag összegyűjtése, válogatása, átvitele pénzbe kerül. Tehát - sajnos - nagymértékben nem tőlünk függ a jövőnk. Ha az irodalomcentralizmus nem változik, akkor a kultúránk értékesebb része kihalásra van ítélve, legalább a kisebbségi területeken (nekem személy szerint elegendem van a felfuvalkodott írókból).

A képzőművészeti egyesületek múltbeli szerepének meghatározása a művészettörténet feladata, ténylegesen nem tudok hozzászólni. A mai feladat egyesíteni azokat a művészeket, akik egzisztenciájukat és mindent, ami evvel jár, kockára teszik. Van bennük annyi elhivatottság, hogy nem a könnyebb utat választva maradnak a süllyedő hajón. A nagy szavak után tudni kell, hogy minden alkotó más egyéniség (nemcsak művészi), legtöbbjüket az egyéni siker érdekli. Az egyesületünknek az a feladata, hogy a lehetőségekkel úgy gazdálkodjon, hogy az asszimilációt túlélje, vagy a lehető leghosszabbra nyújtsa (bár ennek semmi értelme). Tehát a feladat: kiállítások, szimpóziumok, fiatalok, az utánpótlás, tanítás és közéleti szereplés stb.

Kiállítási lehetőségek: Duna Menti Múzeum, Szerdahelyi Galéria, az alakuló Szerdahelyi Kortárs Galéria, Hetényi „Lilla Galéria”, Losonci Galéria, Pozsonyi Kultúrközpont. További, föl nem térképezett terület, minden városi és falusi galéria, kultúrház. Publikációs lehetőségek napilapokban szinte semmi, egy-egy illusztráció, de inkább fénykép. Az Irodalmi Szemle és a Kalligram hoz képzőművészeti anyagot is.

A könyvkiadó letiltotta a képzőművészeti albumok megjelenését, így csak a Kis Galéria és a Bacsikai Béla jelenhetett meg. Most vajúdik Farkas Veronika könyve, hogy mikor jelenik meg, nem tudni.

Avantgárd: Bartusz, Rónai, Németh Ilona, Herdics.

Összesen 60 társasági tagunk van: festő 34, szobrász 11, fotós 3, építész 3, művészettörténész 5 és iparművész 4. A fotósokat és az építészeket külön kell megszervezni, nagyon laza társaság, elvárják, hogy mindent megoldjunk helyettük.

En a képzőművészeket mint egyéneket látom, általánosítást, osztályozást nem merek vállalni. Szlovákiai magyar képzőművészekről beszélni mint egységről, nehéz, nekem nincs megfelelő rálátásom.

Sümei György - Tóth Piroska

Soklétű képek

Beszélgetés Müller Miklós fotóművésszel

Y A szellemi tevékenység függ ugyan a kultúrpolitikától és a gazdasági élettől, de sokan életútjukkal bizonyítják, hogy függetlenedni tudnak azoktól. A Spanyolországban élő Müller Miklós szívesen látogat vissza az orosházi szülőföldre. Nyolcvanéves születésnapjára a város kiállítást rendezett tiszteletére, ekkor beszélgettünk. Elsőként arról kérdeztem, hogyan látja a művészek itthoni helyzetét egy másik világból jövet.

R A mai magyar állapotok lehetővé teszik, hogy ki-képe, tehetsége szerint szinte bármit csinálhasson a művészet keretei között. Van, aki igazodik a nyugati szellemi elődökhöz, mások a népi kultúra gyökereihez nyúlnak vissza, megint mások a húszas évek szovjet avantgárdjától startolnak. Az igazság meglátásom szerint az, hogy ezzel a nagy szellemi szabadsággal nem tud mindenki élni, mert nem volt lehetősége vagy akarata arra, hogy éljen vele. Különben is elég nehéz megmondani, hogy mikor mi tesz jót a művésznek. Vannak alkotók, akiknek a félreállítása közben megtöbbszöröződik a szellemi energiája. Ha a közélet kavalkádjából valaki kivonul, a munka valódi kielégülés, akár a menekülés utolsó bázisa lehet. Az ismeretes törvények miatt huszonöt évesen, 1938-tan hagytam el hazámat és teljesen a magam erejéből küzdöttem meg a nemzetközi ismertségért. Portugáliába vezetett első utam, de a Salazar-kormány idején sokáig nem maradhattam, így a marokkói Tangerben leltem jó ideig otthonra, később kerültem Spanyolországba, második hazámba. Egyedüli gyógyír a világ kihívásai ellen az, ha megtudjuk magunkról, kik vagyunk. A művészet mindig, mindenütt az önnevelés útja is. Aki nem személyiség, csak kullog a többiek után, abból soha sem lesz alkotó.

Y Számos gondolkodó egyetért abban, hogy a művészet az igazság rendíthetetlen felmutatása, melynek során az alkotó a természet és az ember tanulmányozása közben képzeteket alakít ki, s ábrázolja a mindennapi életben megfoghatatlan dolgokat. A művészeti műfajok meghatározásánál azonban lényeges eltérés tapasztalható: a tradicionális esztétika művelői szerint a fotó nem művészet, de még a filmet is csak színpadi jelenetek képi rögzítésének tartják. Gondolom, a nyolc évtized alatt találkozott ilyen provokatív felfogással.

R Ha profán módon állok a dologhoz, könnyen mondhatom: a fotó létezik, de attól függ művészete, hogy ki csinálja. Közhely, hogy a fotózás a pillanat művészete, de azt kevesen tudják, pl. a jó portréhoz mi mindent kell figyelembe venni. Nem véletlenül mondják, hogy a szem (arc) a lélek tükre. Ennek élettani alapja van. Az arc izomzata az ember tudati és pszichés állapotát vetíti ki. A mimikai izmok aszerint hogy örülök valakinek, vagy éppen szorongok - fölvesznek egyfajta alapállást. Minden kellemetlen hatására az izmok megmerevednek, és az élmény lenyomata megmarad az arcon. Ezt a jellemző gesztust kell - a talán először látott - modell lelkében felfedeznem, de csak riportfotó lesz, ha nem tudom a képet nézőben is fölidéztetni a pillanat egyediségét. Az ítélet, a vélemény már a fotóművész gondolatait rögzíti. A szuggesztió szerepéről a mai művészetben alig esik szó, pedig nem közömbös, kivétel-e a műből a közönségre, az alkotás hevében belelehelte gondolat. Itt van pl. Cséplőmunkás című képem, amelyen az emberi erő,

dinamika egy munkafolyamat közepette kerül ábrázolásra, pedig a férfialak arcát nem is látjuk. Minden gondolati művészet folytonos kérdése, van-e akkora kisugárzása, hogy a szenvtelen látogatót hatása alá vonja? Amióta a fogyasztói társadalom előretört és kevésbé érték az ember, azóta a művészek - és függetlenül a műfajtól - minden képességüket aktivizálják, hogy az embertől emberhez vezető utat újra felmutassák. Megrögzött és javíthatatlan optimista vagyok, hiszek a fotóművészet erejében, önálló fejlődési útjaiban.

Y A művészeti intézményrendszer pereméről a kísérleti film, fotó és video mintha előtérbe kerülne. A hetvenes évek elejétől a képzőművészet mind tudatosabban és egyre növekvő mértékben tartja fontos eszköznek a fotót. Egyre inkább törekednek a fotósok arra, hogy képzőművészeti hatásokat érjenek el. Nem túlságosan kötött a fotó tradicionális értelmezése, mely kevés egyéni látásmódot enged meg?

R A fotó számomra csak feketén-fehéren létezik. Az ember ezt még tudja ellenőrizni. Néhány évtizeddel ezelőtt ez lényeges tényező volt, mert dokumentumként hiteles okmányoknak is elfogadták a fotográfiát. Úgy gondolom, fekete-fehér fényképeimmel ki tudom fejezni a látványt, a valóság lényegének megragadását, a helyzetek, jellemek, lélekállapotok és karakterek ábrázolását. Akkor tartom művészetnek a fotográfiát, ha az ember jelenléte átsüt a képen akkor is, ha közvetlenül nem tűnik föl a fényel-árnyékkal megrajzolt alak. Ezért áll hozzám oly közel a szociofotó, mert tovább kell menni visszafelé, de nem hátra: a gyökereket kell keresni. Anteus is a földet érintette meg, hogy erőt nyerjen.

Y A Moholy-Nagy feltalálta fotogram kései utódainak tehát nincs értelme kísérletezniük?

R Elfogadom, hogy a fotó a technika hihetetlen mértékű fejlődése által mindig új jelentés megfogalmazására ad lehetőséget. Egy fotómozaik tudatosan felépítve megteremthet belső rendet - a színek, a formák ritmikus ismétlődése, a kihagyások alkalmazása, az azonos motívumok többszörözése segítségével -, hordozhat elvont művészi üzenetet. A stilizáltság és a dekoratív hatás, valamint a montázstechnika motívumait összemosó líraiságot teremtenek. Tíz éve Ana lányom vette át a madridi stúdiómat és látom, más formanyelven dolgozik, mint én. A színes technika többéves türelmes munkával új dimenziókat adhat a szakmának: Csúcstechnológiával is lehet egy adott pillanatban a múlhatatlanul szükségesnek érzett szociografikus látványt rögzíteni. A kamera objektívén át az úgynevezett tárgyi környezetről és életformánk furcsaságairól ugyanolyan változatos, ugyanolyan kiábrándító és ugyanolyan vonzó képet lehet készíteni, mint feketé-fehéren - csak ez engem nem tölt el szakmai izgalommal. Egy princípium azonban létezik: a színes fotográfia ne utánozza a festészetet! A televízió ontja a színes klipeket - de felelősség nélkül teszi. A gyerekek degenerálódnak, szerintem majdnem olyan kártékony számukra a művészietlen képbeállítás, mint a fegyveres film. Én csak a híradót nézem a tévében és klasszikus zenét hallgatok, ha van. Harmadik hatalmi tényezőként az elektronikus médiáknak a kereskedelmi és önös-fontosságból adódó szakmai szempontjain túl, a felnövekvő nemzedékkel átgondoltabban és etikusabban kellene foglalkoznia.

Y A művészek nem bizonyosságot keresnek, hanem kérdeznak: létezik-e következetesség a művészi magatartásban, van-e hatalma az alkotónak a világ befolyásolására?

R Az emberi gondolkodás struktúrája olyan logikus, mint a négyzet. Az alkotó ezenkívül segítségül hívja a ráérzést, az intuíció képességét is. Mindig korrigálni kell, újra rendezni azt, amit a világból felfogok. Munkásságom során a világban meglévő temérdek rendszerkezet összefüggését és a fényhatásokat kutattam, ebben a kontextusban létezik következetesség. A magam elképzelt koordinátarendszerben mozgok, öntörvényű szín- és formarendből emelek, vágok ki képalakzatokat. Az univerzumból azonban ha nincs is jelen a fotón-csak az ember érdekel, s ez is következetesség. Hiszek az emberi nem fennmaradásában, a pozitívan működő dolgokban.

A kérdés második részére már nem ennyire egyértelmű a válaszom. A művésznak nincs hatalma. A tényleges hatalom a bankok, a tőke és a politikusok kezében van. Lehet, hogy kevésnek találják, de fogadjuk el azt is vívmánynak, hogy a művész azt mond, és olyat alkot, amit és amilyet akar. A közönség szinte minden materiális értéket megkaphat, de ehhez nem párosul kulturális igény. Nem tanítják meg nekik, hogy vannak dolgok, amikért meg kell küzdeni. A művész csak nagyon kis területen képes a tudatot megváltoztatni, de anélkül a hit nélkül, hogy ez sikerülhet, nem érdemes

élni.

Y Szemléletes elemzést adott arról, mai korunkban mi a küldetése az igazi értelmiséginek. Kevesen vannak, akik elmondhatják, találkoztak századunk jó néhány nagy egyéniségével.

R José Ortega y Gasset előadásait Madridban sokszor volt módomban meghallgatni. Bámulatos volt minden megszólalása, persze ezt azért is hangsúlyozom, mert olvasva nehéz hozzáférközni gondolataihoz, de a verbális közlés alkalmával - egyszerűen lenyűgöző volt logikus okfejtése és élvezetes stílusa. Rajta kívül megadatott számomra nemcsak az ő, hanem a spanyol művészvilág fényképen történő megörökítése is. Sajnos, hogy Dalival nem volt módom találkozni, de Párizsban találkozhattam 1938 áprilisában Picassóval. Tihanyi Lajos mutatta be az albumomat, majd engem. Négy-öt képet akart a nagy festő megvásárolni tőlem, ám zöld voltam, és meghatottságomban odaajándékoztam azokat. Mindez a Floré kávéházban történt, és ott volt Picassóval barátnője, Dora Maar is. Nem segíti a művészeti élet kibontakozását az, hogy Magyarországon a kávéházi élet lényegében megszűnt. A nyugati világban ez a fórum a mai napig éltető ereje az alkotásnak, a gondolkodásnak.

Y A Bárkának ez a száma a thanatológia gondolkörét öleli fel. Nyolc évtized után visszatekintve, mit tart fontosnak elmondani az élet dolgairól?

R Radnóttal szólva: az a fontos, amit a halál után itt hagyunk. Életutam példa lehet a fiatal alkotók, művészek számára. Mindig volt azonban egy dolog, ami különösképpen izgatott: az utópia. A technikai fejlődés száz éve még az álmok világába helyezte a holdra való eljutást, vagy a víz alatti hajózást... Egy dolgot azonban fájdalمامra már biztos nem érhetek meg, történetesen számomra a létező dolgok egyik legnagyobbika ez az utópia: a béke.

Cs. Tóth János

Szemle

Tarján Tamás

Egy rossz dráma

A Jézusfaragó ember a Jókai Színházban

Antall József miniszterelnök halálának másnapján - akárcsak az előző este - műsorváltozás történt a Magyar Televízióban. Természetes, hogy a kegyelet átrendezte az előre eltervezett programot. De vajon mi magyarázhatta, hogy Nyíró József A Jézusfaragó ember című három felvonásos színjátékának békéscsabai előadását szemelték ki az illetékesek hétfői, a gyász súlyához méltó néznivalónak? S egyáltalán miért rögzítette a forgatócsoport a Békés Megyei Jókai Színházban 1993. október 8-án bemutatott darabot?

Az első kérdésre könnyebb meglelni a válaszokat. Nyíró novellából lett színjátékának központi tárgya a gyász (Ajnádi Ferenc, a főhős az őt megsegítő Éltés Dávid sírjánál tesz életfordulatot hozó fogadalmat). A vallási tárgykör és szimbolika eleve sugárzik a címből. A néhai miniszterelnök nyilván mélyen átélte volna a drámabeli művészdilemmát, a megalkuvás nélküli alkotás problémáját is. Végül nem feledhető, hogy az egy ideig papnak készülő, majd mégis a világi életet választó Nyíró - aki 1953-ban, hatvannégy éves korában egy spanyolországi kolostorban hunyta le a szemét, zaklatott és meghasonlott küszködés után - az erdélyi magyarság irodalmi képviselője volt; az ő havasi emberei a mű keletkezése idején már kívül rekedtek az anyaországon, s csak a

tizenvalahány millió magyar egyetemességében kereshették volna a nép teljességét, az anyanyelv birodalmának egységét.

A televízió döntése nyilván annak szólt, hogy a zenés produkcióival az utóbbi időben nemegyszer jeleskedő békéscsabai társulat végre elfogadható, végignézhető prózai előadást prezentált (feledtetve Sütő András A szuzai menyegzőjének egy esztendővel korábbi kudarcát, Ruszt József vendégrendezői balsikerét). A premier létrehozásához a Nemzeti Színházból kiebrudalt Csiszár Imrét, az egyik legmarkánsabb rendezőegyéniséget nyerte meg a csabai színház, s Csiszárnak még ez a korántsem elsőrangú munkája is megérdemelte a dokumentálást. Legalábbis így látta a tévés stáb.

Bocsássuk előre, hogy a tévéfelvétel jobb volt-vagy előnyösebben hatott-, mint maga az előadás, a nézőtérrel szemlélve. Ez nem a szomorúan kivételes pillanat komor ünnepiségének, a gyász órájának volt köszönhető, hanem a sok jól választott, finoman szűrt közelképnek. A képernyőre kevésbé telepedett rá az a mesterkelt játékmód, az a tempótlanul terpeszkedő pózolás, manírtömeg, amibe az író érzelgős példázata, mára már avittan költőieskedő nyelvezete kényszerítene az érthetetlenül áhítatos, a mai, érvényes alakformálásról, az igazi humorról lemondó színészeket.

Csiszár Imre - mint szabadúszó - sokféle és sokféle módon, változó színvonalon végzi munkáját. Nem szokott hebehurgyán választani: személyes alkotói repertoárja sokkal inkább tanúskodik a saját akaratának érvényesítéséről, mint arról, hogy könnyedén elfogadna darabjavaslatokat. A Jézusfaragó ember azonban idegenül ékelődik a Mishima, Örkény, Brecht, Miller és mások fémjelezte vonulatba, a karcos, érdes, súlyos, groteszk darabok közé. Az ilyen puhán gyúrható drámai matéria nem kedvez Csiszárnak; neki ellenállásra, kihívó és visszaütő intellektuális erőre: a színmű öntörvényűségére, dacára van szüksége a jelentékeny eredményhez. Nem föltétlenül remekműre - de olyanra, amelyik legalább önmaga törvényei szerint karakteres. Nyíró légritka tantörténetéről mindez nemigen mondható el: nála a havasok levegője se tölti meg a tüdőt. Nem a szülőföld iránti hűsége kétséges, nem alkotói erkölcsére vetül rossz döntéseinek, tévelygéseinek árnya. Egyszerűen szerény tehetségű író volt; avagy tán nagy tehetségű, aki talentumát nem tudta kibontakoztatni. Még az első kötetének címet adó Jézusfaragó ember novellaváltozata és drámai szöveg megvalósítása között eltelt, nagyjából évtizednyi időben is sikerült romlania íróként. Az is tény viszont - és jellemzi az író ellentmondásos egyéniségét, zabolázatlan képességeit - hogy az emlékezetes filmballadát varázsló Szóts István az ő textusa alapján és az ő társaságában írta az 1942-es Emberek a havason forgatókönyvét.

Csiszár döntését motiválhatta, hogy 1937-ben éppen a Nemzetiben volt a most hosszú idő múltával fölújított színmű bemutatója (Németh Antal vitte színre; vegyes kritikai fogadtatásban részesült). Egyébként a rendező tevékenységében nem érzékelhető semmiféle önsajnáló nemzeti (színházi) érzékenykedés, a darabbal nyilván nem akart tehát „rámutatni” volt teátrumára.

A nehéz sorban és sorsban tengődő, családját eltartani alig-alig képes Ajnádi Ferenc, a havasokba menekült szobrász szimbolikus története nélkülözi azokat a viszonylatokat - a közvetettséget, az elidegenítést, a fényeket megtörő groteszkumot, az agresszív nyersséget -, amelyeket Csiszár rendezőként kamatoztatni szokott. Ajnádi küszködése, a törekeny hegyi idillek, a nagy fogadalom, a derék havasi favágók összefogása, egynehány emberi sors jóra fordulása: ez sem nem olyan alapozás, sem nem olyan kifejtés, hogy a dirigáló elme és kéz különösebben - s főleg modernizáló jelentéssel-beleavatkozhatna. Csiszár így nemigen tehetett mást, mint hogy valószínűleg őszinte szóra és érzelmekre nógatta színészeit (nagyjából hiába), és csupaszította a szöveget, ahol lehetett. Ha gyermekek léptek színre, belopta a humoros elemeket, illetve az elemi őszinteséget. Vayer Tamás szép színpadképeiben - főleg ködülte erdei díszletében - mégis reménytelenül mesterkelt, poszt-népszínműves igyekvés folyt. A jobb sorsra érdemes Darkó Éva (Anikó, Ajnádi felesége) izzásával, Muszte Anna (Inczéné, Ajnádiék szomszédja) célratörő energikusságával tudott ellenszegülni a drámának. Gáspár Tibort (Ártó Mihály favágó legény), Harkányi Jánost (Ülő János), Simon Mihályt (Káruj), Kovács Editet (Véri, Éltes Dávid felesége) már el-elsodorta az önmagában, stilárisan is mímelt textus. Rendezői közelítésében is tisztázatlan maradt a favágók munkavégzése mint színpadi akciósorozat és látvány. A hatalmas szálfákat természetesen nem döntögethették magukra vagy a közönségre - a ritka, lassú, imitált odacsapások viszont nem

szerveződtek szuggesztív és következetes koreográfiai rendbe, irreális realitásba. Minden baltaemelésbe belerángott, hogy a mozdulat - és a helyzet nem valóságos, nem hihető, nem meggyőző. Matus György, a kipróbált és sokszor bizonyító „Csiszár-színész”, az egykori miskolci kolléga súlyosan dörmögött szavaival már-már nevetségessé tette Üdö Mártont, „az erdő százesztendő atyját” - akinek prófétikus mondókait egy daliás sportember fizikumából préselte ki... (Nyíró képtelen volt helyet találni - az Isten mellett. - ennek a mitikus, de persze nem pogány emberlénynek. Szép beszélő nevet eszelt ki neki-és dramaturgiailag nem tudott mit kezdeni vele.)

A lehetőségekhez képest puritán, pántlikázatlan - ám rendezetlen és rendszertelen, szeszélyes összkép ellen csak a főtéma dolgozhatna. A dráma magjából esetleg sarjadhatsz dráma. Ajnádi Ferenc sokadik (a dráma valóságában első) konfliktusát az váltja ki, hogy hiába mutatja meg a maga faragta Krisztust a Plébánosnak: az atya - nem egyedül - visszahőköl a Megváltó kifacsarodott, szenvedő testének látványától, és természetesen nem is vásárolja meg temploma számára. Jóval később, Éltés Dávid árváinak, illetve magának a halott Dávidnak a kedvéért sikerül megformázni - és nem is egészen egyedül - egy békülből Megváltót. Ez már kellene a Plébánosnak, de ezt nem adják, mert nem adhatják. Dávidé. A konfliktus nem is ez, hanem Ajnádi elfordulása önmaga igazi énjétől, művészetének szuverenitásától. Már ő sem akar olyat faragni, amilyet faragott. Vagyis Jézusképét, a kezdetit tévesnek ismeri el.

Ez a művészdilemma, amelyre korántsem biztos válasz, hogy Ajnádi kiábrándult vagy megalkuvó, olykor fölparázslott az előadásban. Bantus Gyula igyekezett összehangolni a vívódó személyiség külső, „hangos” ismérveit és a finomabb lelki rezdüléseket. Hodu Józsefet (Éltés Dávid) ugyanez a szándék vezette. Mindketten csak ritkán fűtötték föl a figurát, szólamokat sóhajtottak vagy kiáltottak maguk elé. Tomanek Gábor fakó Plébánosa csak szöveg szerint volt részese jeleneteinek: se Nyírőnek, se a rendezőnek, se neki nincs szava a Jézusfaragó ember viszonylagos értésére, a minimális ráhangolódásra.

Szakács Györgyi részben színpompás, részben a színekkel takarékoskodó jelmezei sem folklorikus ihletettségükkel, sem libbenő ironiájukkal nem válhatták meg a rossz dráma nem igénytelen, de halovány előadását. A néző eltöprenghetett: mennyivel jobb lehetett volna, ha Csiszár fölkeri Nagy Andrást (akinek Báthory Erzsébet című drámáját sikerrel rendezte), írjon színpadi változatot Átfaragás című novellájából. Annak középpontjában is egy korpusz mániás alakítása, örökös átdolgozása áll. Egy reménybeli drámát persze nem lehet megítélni... havasok és Üdö Mártonok nem lettek volna... - de tán lett volna megfaragott Jézus.

Bögel József

A Gyulai Várszínház múltja és jövője

A múlt, a harmincéves művészeti tevékenység megítéléséhez induljunk ki a felröppentő helyszínből, a városból, a régióból, a helyi fenntartó közösségi, gondolati-érzelmi erőkből. Ezekből az aspektusokból a Gyulai Várszínház alakulása, kibontakozása országosan, sőt, közép-európai viszonylatban szinte páratlan. E század során - többek között - Salzburgban, Veronában, Dubrovnikban, északi rokonoknál, a Balti-tenger partján, Finnországban, Szegeden, Budapesten, Kisvárdán, Miskolcon, Pécsen, Kőszegen, Veszprémben jöttek létre szabadtéri játékok, fesztiválok, velük együtt, mintegy alapjukul színházi-színjátéki műhelyek. Többnyire templomokban, várakban vagy az előttük, közöttük lévő tereken, ókori arénákban, csodálatos palotakomplexumokban, mesés ligetekben, tavakon vagy tavak partján, modern arénákban, szabadtéri színpadi építményeken bontakoztak ki ezek, de hogy ezt egy egyszerű téglavárban, egy igazában kicsiny várépületben, az országhatártól alig másfél kilométerre, politikák, kultúrák találkozó- és ütközőpontján tegyék, az valóban unikum, ehhez nagyon sok lokálpatriotizmus, egyetemes hazafiság, népi-nemzeti gondolat, szándék kellett. A Gyulai Várszínház valamiért és valamire

született, nem csak vagy nem elsősorban önmegvalósítási, struktúratágítási és kulturális turizmust kiszolgáló, segítő szándékból, kényszerűségből. Ezek is motiválták létrejöttét, s mint alkotási szempontok, elvek, tendenciák jól fonódtak össze a Várszínház művészeti tevékenységének fő vonulatával. Ezekkel együtt a Gyulai Várszínház mindenekelőtt a népben-nemzetben, magyar progresszióban való gondolkodás, nemzeti színjátszás (talán legfőbb) vidéki szabadtéri színházi műhelye lett, illetve vált egyre jobban ilyenné, leküzdvé a legkülönbözőbb korszak-, sőt, rendszerváltások bizalmi-irányítási-szponzorálási válságait is. Az utóbbiakat és újabban egyre nehezebben.

Innen van az, hogy művészeti tevékenysége gerincében a népben-nemzetben gondolkodás, az értékeinkért, önmegbecsülésünkért, helytállásunkért szótemelés drámái voltak, mindenekelőtt a régi vagy újkeletű történelmi drámák, minden korábbinál szélesebben értelmezve a műfajt, mind időben, mind témában. Noha ezen belül a főbb hangsúly a klasszikusokra, az úgynevezett félklasszikusokra, a népiekre, nemzetiekre esett, mégis, a harminc évad repertoárja gazdagabbra sikerült az említett fő orientációhoz képest. A nemzeti (sőt nemzetiségi!) sorskérdésekkel, identitásproblémákkal foglalkozó történelmi színjátékok szerzői tábora szinte folyamatosan szélesedett: bármilyen időrendet figyelmen kívül hagyva Katonától, Madáchtól, Szigligetitől kezdve Mikszáthon, Herczeg Ferencen, Illyésen, Darvason, Keresztúryn, Nemeskürtyen, Németh Lászlón, Szabó Magdán, Áprilyon, Jékelyon, Székely Jánoson, Sütő Andráson, Páskándin keresztül Háty Gyuláig, Eörsi Istvánig, Gosztonyi Jánosig, Hernádi Gyuláig, Görgy Gáborig, Márai Sándorig, Szabó Györgyig és Módos Péterig terjedt ez a szerzői gárda. Böven volt tehát lehetőség és szándék az irodalmi-művészeti generációs és szemléleti hasadékok, konfliktusok, csoportosulások áthidalására, kiegyenlítésére. Következett ez abból is, hogy a művészeti vezetés, egyúttal a Várszínház „dramaturgiája” szinte kezdettől fogva vallotta: a nemzeti (nemzetiségi) sorskérdésekkel, identitásproblémáinkkal foglalkozó repertoár ölelje fel s ügyis felöleli az egész magyar történelmet, méghozzá a közelmúltig, valósággal napjainkig. A Várszínház eddigi története során többször került sor kisebb-nagyobb részvételű és sikerű viták, konferenciák megrendezésére a történelmi drámáról: meddig terjed a történelem, pontosabban a történelmi drámák hatósugara, mi tulajdonképpen a történelmi téma és mi a mai téma, meddig történelmi dráma valamilyen színjáték, s mikortól kezdve nem az? A disputák a történelmi dráma „játékszabályainak” hangoztatásán és rögzítésén túl - meddő csatározások, definiálási törekvések elkerülésével -- a fogalom (nemzeti sorskérdésekkel foglalkozó magyar történelmi dráma) tágítását, az esztétikai, dramaturgiai és politikai-irodalompolitikai kirekesztések mellőzését szolgálták.

Mindezek eredményeképpen a Gyulai Várszínház elsősorban a szélesebben értelmezett magyar történelmi dráma felkutatásának, megteremtésének és színrevitelének a műhelye lett. Jelentette a koncepció kibontakoztatása azt, hogy előadtak itt szépszerével magyar klasszikus drámákat, kiváltképpen a történelmieket. Igaz, ilyen-méghozzá magvas, egyetemesebb mondanivalójú és magas művészi színvonalú, esztétikai és dramaturgiai értékű - nálunk kevesebb van, mint például egyes szomszédos népek, nemzetek drámairodalmában és színjátékkultúrájában. Ebben az állításban ott lappang a közelmúlt számos magyar drámatörténészének, színikritikusának és színművésznének (vezetőnek, rendezőnek, dramaturgjának) többberedetű és -irányú sznobizmusa is, ám a gyulai dramaturgia nem is állt meg ezen az úton, hanem felkutatott kevésbé játszott, ismert, kevesebbre tartott szerzőket és darabokat is (például Szigligeti Béldi Pálját, A trónkeresőjét vagy Keresztúry Dezső értő költői-dramaturgi segítségével Madách Csák végnapfajját), és olykor országos ügyként színpadra állította ezeket. Ezekből az esetekből nagyon fontos tanulság és hagyomány származott: nem szabad a történelmi drámát csak a klasszikusokra (egyúttal a régiekre) értelmezni, korlátozni, mivel a „klasszikus” (író, szerző, darab) amúgy is nehezen és túl bonyolultan definiálható, található, ráadásul koronként is változik a címkézés, megítélés. Innen is érthető, hogy Gyulán a történelmi dráma fogalmába egyre jobban beleértették, foglalták az elmúlt fél évszázados modern magyar drámatermés egy egész és nagyon jelentékeny vonulatát, a többször paraboladrámaként is felfogható, mai-aznapi helyzetünket, törekvéseinket és a közelmúlt eseményeit, fejlődési szakaszait, konfliktusait egyként modellizáló, megmintázó, történelmi témájú darabok sorát. Sárközi György Dózsájától kezdve Székely János, Hernádi Gyula, Páskándi Géza,

Görgey Gábor, Háy Gyula kortárs szerzővel és művel együtt. A Várszínház harminc évadjának többségében a színrekerülés egyúttal az „átkozott ideje az aesopusi beszédnek” korszakában történt, s e dráma vonulattal nagyon sok mindent lehetett hirdetni, elmondani a gyulai színpadon a történelmi (áltörténelmi) dráma köntösében, maszkjában. Itt nyílt talán a legszélesebbre a korábbi-korabeli irodalom- és színház-(műsor)politika ollója, ezért és az ilyen darabokért, izgalmas előadásukért vonta magára a Várszínház legjobban a nagyközönség és a szakma legszélesebb köreinek a figyelméi, amely a rendszerváltás után már a körülmények változásával, a régi és újfajta polarizációk révén - lankadni látszott.

E sok mindenre tekintő, sok mindennel kísérletező dramaturgia segítségével a Gyulai Várszínház egyúttal a modern magyar dráma egyik legfontosabb műhelyévé is vált, az egész műfajcsoportra, műncre vonatkoztatva. Ez megóvta a naftalinszag veszélyétől, az önisméltástól, a beszűküléstől, a kirekesztéstől és a kirekesztettségtől, a múzeumi-hazafias színház buktatóitól, frissebb dramaturgiai és ábrázolásbeli tendenciákat, áramlatokat kapcsolván be a műhely működésébe. Ezért volt például jó, hogy bemutatták Illyés Gyula Homokzsákját, Hernádi Gyula Szép magyar tragédiáját, Hubay Miklós Különös nyár-éjszakáját, Gyurkó László Faustus doktor boldogságos pokoljárását, Gosztonyi Andrásy út 60.-ját, Vészi Endre Don Quijotéját, Gyurkovics Tibor Bombatólcsérét, Eörsi István Jolán és a férfitkját, mert különböző színvonalon, színházi világképpel, eszköztárral és politikai-társadalmi érdekeltséggel sok mindent mondott el mindegyik a közelmúlt magyar történelmének, társadalmának eseményeiről, szindrómáiról, erkölcsi, politikai viszonyairól, konfliktusairól. Velük gazdagabb lett a fő műsorpolitikai tendencia, a Várszínház repertoárja, szerzői gárdája, dramaturgiája.

A Várszínház a modern dráma tekintetében másfelé is nyitott. Az elmúlt másfél-két évtizedben rendre műsorra tűzött modern magyar táncdrámákat, zenedrámákat, zenés- és táncszínházi műveket Bartóktól, Kodálytól Veress Sándorig és Petrovics Emilig. Veress Sándor esetében még e kiemelkedő nagyságrendű zeneszerző reintegrálásában, „vissza-honosításában” is vezető szerepet vállalt magára, s hasonlóra törekedett Rábai Miklós életművével kapcsolatban is. Egy Székelyfonó, egy Kékszakállú herceg vára vagy a Csodálatos mandarin újraértelmezésével, a Psalmus Hungaricus monumentális szabadtéri játékká varázsolásával, Mikszáth-, Móricz-, Tersánszky-művek musicalesítésével, ilyen vállalkozások befogadásával (vonatkozik ez a János vitéz Gulyás Dénes általi újraértelmezésére, rendezésére is) az egész magyar szabadtéri zene- és táncdrámai játszásnak tett nagy szolgálatokat, mintegy újítva ezek előadási nyelvezetét, eszköztárát is, nemesítve egyúttal a közönség érdeklődését, ízlését. Tette ezt olyan időszakban, amikor az ilyesfajta szabadtéri produkciók száma országosan megfogyatkozott az iránta megnyilvánuló közönségigénnyel együtt. Kár, hogy ugyanakkor éppen Erkel Ferenc városában sokáig nem volt helye a várszínházi színpadon a klasszikus-nemzeti, romantikus magyar opera- és táncművészetének. Csak a legutóbbi évadokban segített ezen a Kolozsvári Állami Magyar Opera Erkel-operasorozatával.

A Gyulai Várszínház vezetői, vezető művészei és mecénásai a már felsorolt és végigelemzett nemes céloknak és törekvéseknek megfelelően kezdetben és nagyon sokáig olyan publikumot vártak, szerveztek a szabadtéri színjátékokra, amely nemcsak felhőtlen szórakozásra vágyik az Isten szabad ege alatt, hanem képes és szeret együtt gondolkodni, vívódni a szerzőkkel, színművészekkel akár legnagyobb sorskérdéseinkről, akár ezekkel összefüggésben is az emberi lét és társadalom legnagyobb problémáiról, gondjairól. Szinte kezdettől fogva mind a művészeti vezetés, a szakma, mind a nagyközönség mást is igényelt és kapott. A mindenfajta bezárkózást, tematikai, műfaji és stílári kirekesztést elkerülendő először olasz, francia, spanyol klasszikus vígjátékok kerültek a várszínházra a nemzeti történelmi drámák mellé, jobban mondva: után, még bizonyos szórakoztatási igényt is kielégítve. Mivel az intézményi nyitás 1964-ben Victor Hugo (egyébként sok szempontból „lázádo”) Hernanijával történt, a későbbiek során többször felmerült, hogy a fővonulat (sorskérdés-identitás drámák) mellett kapjanak helyet a várszínházi repertoárban a világirodalom klasszikus (romantikus) történelmi drámái is. Ez az igény csak a legutóbbi évadokban nyert kielégülést a Shakespeare-ciklus megindításával. Bár történtek rá kezdeményezések, kár, hogy a szomszédos népek klasszikus történelmi drámáiból egy sem jutott

Gyulán színpadra, legfeljebb vígjátékaikból, népi színjátékaikból egynéhány.

Profil-, műsortágító szerepe volt annak vezetésbeli szándéknak és gyakorlatnak is, hogy a hetvenes évek közepétől egészen napjainkig alternatív-experimentális együttesek (Egyetemi Színpad, Universitas, Gropius-csoport, egyes színházak stúdiósai, stúdiótermékei, legutóbb már a Nemzeti Színháztól, az „Út Delfibe” akció révén más közép-észak-nyugat-európai országokból is) épülhettek bele a várszínházi programba. Ezek a népi színjátékok, klasszikus-romantikus drámai hagyományok újszerű feldolgozásával, adaptálásával és színretevésével kísérleteztek, régebbi és újabb avantgárd (legutóbb már valósággal posztmodern, transzavantgárd) színjátékokat bányásztak elő, vállaltak fel, játszottak el a legkülönbözőbb, Várszínházon kívüli játszási helyeken.

A közönség - egyébként világszerte s a „történelem vége” felé, a rendszerváltások során mind többen - egyre jobban szórakozni is akart, mégpedig a direkter szórakoztatást vállaló színjátékok, kevésbé autonóm, inkább „közhasznú” (kommersz) művek, produkciók segítségével, jobban mondva révén. Így kerülhetett a Várszínház programjába - többek között - a Vidám Színpad több bemutatója, mint Fekete Sándor szellemes, még sorskérdéseket is taglaló kabarévígjátéka (Lilla villa titka), a ragyogó technikájú magyar bulvárvígjáték-szerző, Vaszary Gábor angol „történelmi környezetben” lejátszódó bohózata (Az ördög nem alszik), továbbá két, Görgey Gábor és Vinkó József által önironikusan adaptált francia bulvárbohózat (Szexbogyó, Justitia kombinéban). A kiemelt példák jól illusztrálják az effajta tágitás-befogadás határait, sőt normáit is: magvasabb téma, értékesebb színházi világlép, eszköztár, nagyobb stílusbeli, ízlésbeli felelősség.

Ami a művészeti vezetést, apparátust és alkotó munkájának a megítélését illeti: a Gyulai Várszínház kezdettől fogva sajátos sereglési helye, otthona volt az effajta célokra, gondolkodásra, színházeszményre esküvő színművészeknek, a színházi szakma, az íróvilág, a kritikai élet, a publicisztika, a média jeleseinek. A Várszínház, a város és az egész régió nemes hagyományai, a fürdőváros bája, embersége, ápoló, megtartó, visszahívó ereje, lokál- és egyetemes patriotizmusa mágnesként vonzották ide az ország legtöbb vidéki és fővárosi színházi műhelyéből, a filmművészetből, a televíziós művészeti műhelyekből a befutottakat, illetve a másutt megcsömörlötteket, csalódottakat, a különböző autoriter, tekintélyuralmi, rendezőcentrikus színházi működések megfáradtjait, kivetettjeit. Valósággal paradicsom volt Gyula sokuk számára a színházpolitika és színházi struktúra egyes béklyóinak szorításában, amely egyúttal az egész magyar szabadtéri, sőt kőszínházi struktúra egyik legfőbb, legjobb tágitója, fejlesztője is lehetett.

Kezdetől fogva kialakult, formálódott, tágult és stagnált vagy éppen fogyott egy rendezőkből, színészekből, tervezőkből, dramaturgokból és más társakból álló mag, gárda, amelyben többnyire a nemzeti, az emelt realizmusú színjátszás képviselői voltak túlsúlyban, kiváltképpen a régebbi Nemzeti Színházból, Madách Színházból, Vígszínházból, békéscsabai, szolnoki, debreceni, kaposvári színházból jöttek révén, s ebben nagy szerepe volt az első évtized művészeti irányítójának, Miszlay Istvánnak, színházi világlépének, ízlésének. A második és a harmadik évtized művészeti vezetője, Sík Ferenc más színházak, műhelyek, stílusok, rendezői és színészi csoportosulások felé is nyitott, sok új értéket hozva és teremtve, az összművészeti, az autonómabb, önkifejezőbb, analitikus, expresszív színjátszás, rendezés, tervezés képviselőinek segítségével. Ennek ellenére az újabkori kaposvári, szolnoki, miskolci és Katona József Színház-i, szertartásszínházi (Ruszt József színházi vállalkozásai) törekvéseket, eredményeket, színművészeket már kevésbé sikerült bekapcsolni a gyulai várszínházi műhely áramköreibe, magjába. Végül a rendszerváltás idejére, az egész magyar politikai, társadalmi és kulturális életben lezajló válság- és váltássorozat, értékrendkrízisek, orientációs és támogatási zavarok hatására a korábbi, sokfelől eredeztethető lelkesedés némiképpen megcsappant. Az utóbbi évadok során már voltak hűtlenkedések, elfordulások, egyre jobban fogyatkozott a legjelentékenyebb színművészek Gyulára érvényes vállalkozási, közreműködési kedve. Túlszaporodtak a különben sok szempontból (főleg gazdaságosságiakból) helyeselhető koprodukciók, előbementek. Ezekre üzembiztonsági, műsor-, sőt profiltágítási, valamint országos szabadtéri hasznosítási aspektusból is nagy szükség van. Alkalmat, eszközt, formát jelentenek újabb és újabb művészegyüttesek, csoportok ide vonzására. Ám a várszínházi alkotó-teremtő munkának legyen mindenkoron jobban integráns része a saját teljesítmény. Jó, hogy az utóbbi évadokban a mai Nemzeti Színház a korábbiaknál jóval több

feladatot vállalt magára, viszont a mai színházművészeti-színházpolitikai és szponzorálási harcok logikájából az is következik, hogy újból szűkül a színészi, rendezői, dramaturgi, tervezői mag, régebbi és újabb törésvonalak mentén, vonzások és választások, kirekesztések folyamányaképpen. A Gyulai Várszínház eddigi művészeti tevékenységének, profiljának és hagyományainak jellemzéséből, koordinátáiból levonhatók a tanulságok a jövőre nézvést. Semmi legitimizációra, dorgálásra vagy fejbólintásra, netán magasztalásra nincs szükség, mert e műhely legjobb és legtöbb törekvéseit tekintve úgyszólván politikai gondolkodások és rendszerek feletti. Szükséges (mert kivívta és igényelték, támogatták ebben), hogy továbbra is helyi, regionális és országos vonatkozású, jelentőségű és vonzáskörű színházművészeti műhely, szakmai-kulturális turizmust is szolgáló szabadtéri (nyári) színház, mindezeket még koncentráltabban megvalósító fesztivál is legyen. Eszmei (tartalmi), művészeti célkitűzései, törekvései, alkotói folyamatai, tevékenységi ágazatai összességükben megtarthatók, tovább fejlesztendők, a népi-nemzeti színjátszás, sorskérdésekben való gondolkodás primátusának megtartásával, de mind ennek, mind a többi társfolyamatnak, törekvésnek, ágazatnak a legrugalmasabb és legszélesebb, legszintetikusabb értelmezésével. Jó, ha mindezzel a feladatrendszer, a működés, a szervezet némi tisztítása, racionalizálása is együtt jár.

Stummer Andrea

Pár beszéd-darab

Nádas Péter-Richard Swartz: Párbeszéd

Mint valamely értelmiségi szakmát folytatók mindannyian belekényszerülünk vagy belekényszerítjük magunkat a valóság egy kiragadott szeletének vizsgálatába. Védekezésünk elemei az egységkeresők támadására jól bejáratottak: a specializáció szűk ösvényén haladva is tudunk a körülöttünk élő erdőről, s a kettő rész-egész viszonyáról; ismereteinket csak bezárulással mélyíthetjük; lehetséges-e egyáltalán olyan valóságértelmezés, mely mélység és szélesség egyszerre? Az érvek akceptálhatónak tűnnek, még ha az utóbbi kérdésre én igennel is felelnék, de mintha tudásunk az egészről csak passzív szókészlet lenne, felismerjük, de nem használjuk. Bezárulunk, mert jó okunk van rá és a „tudunk ennek veszélyeiről” unott ismételtetésével mintha le is róttuk volna a kizárt előtti kegyeletünket. A résztudás nem reflektál az egészben elfoglalt helyére, az összefüggések lehetséges hogyanjaira, az ismeret tökéletlenségének belátása a szlogenek szintjére korlátozódik. Sőt kevés kivételtől eltekintve idegennek érezzük azt, amit a hatékonyság érdekében kizártunk: a racionalista - a „tudom, hogy világomat az irracionális is meghatározza” széljegyzettel - az átélést, az érzelmeket és fordítva.

Nádas Párbeszédének néhány sora után az első ráébredések korának tekintetével pillantunk fel a könyvből: íme itt áll valaki, aki a gyermek egészlátásával kérdez rá a valóságra, aki nem intézi el egy „tudom, hogy tudásom csak részleges” gesztusával a valóság egész igényét. Életértésében valóban minden mindennel összefügg: minden, ami tőlem indul, bennem leli magyarázatát, döntéseim mögöttése személyiségem belső magja, bármily szép teoretikus értelmezéssel csábítson is önértékelésem. Hogy miért éppen ezt a szakmát (folytatom), hogy miért épp ezt a kérdést (kutatom), hogy miért ilyen attitűddel, hogy miért épp ezzel a politikai eszmeiséggel (rokonszenvezem)...? Tetszetős intellektualizált válaszok kereshetők és találhatók, ha épp le akarjuk hazudni az igazit-egyediségem, személyiségem, megélt problémáim lelhetők fel megannyi döntésem mögött, melyek csak látszatra különmeműek, valójában egymásba simulnak, csak együtt és egymásból érthetők. Tisztán teoretikusnak hitt beállítódásaink felemelése valami profánnak.

Ezért játszatja át Nádas az átélést a teoretikusba és viszont, ezért nem marad lefordíthatatlanul egy mégoly elméletinek, történetinek feltűnő kérdés sem kettőjük konkrét egyéniségének nyelvére.

Nádas kérdései és válaszai is az „egészlítő” kérdései és válaszai. Előbbiek a valóságot kezelik egységként, az utóbbiak a személyiséget és cselekedeteit. Nem faggatható az élet egy-egy részlet felől, mert az összefüggések negligálása hamissá avatja a részt; s nem érthető egy személyes döntés, ha nem bolygatjuk az élettörténeti beágyazottságát.

Nádas ezzel a minden, világunkat érintő kérdést a konkrét egyéniségen, egy megélt kapcsolaton átszűrő természetével, mert nem pusztán technika ez, mely tanulással elsajátítható, szinte kikényszeríti partnere megnyílását. Nem volt igazán nehéz dolga, mert bár erre a titoknyitogatásra még egy barátot sem könnyű rávenni, Nádas tudhatta, hogy provokációja csak a nyilvánosság előtt megszólaló újságíró szituációs szerepéből fakadó helyzeti, s nem egy merev görcsöt kell hogy oldjon. S Nádas Swartz-ismerete nem mondott csődöt, a védekezés pillanatnyi, hogy aztán esetenként még provokálójánál is mélyebben belefeledkezzen az önfeltárlkozásba.

- „Miként jutottál arra az elhatározásra, hogy Prágába menj?... ”

- Azt hiszem, hogy alapvetően politikai okokból...

- Bizonyára ez volt az egyik indok.

- Elégedetlen vagy. Olyan vagy, mint egy inkvizítor.

- Nem vagyok elégedetlen, hanem arra gondolok, hogy az embernek egyszerre többféle indítéka van. A bensőségesek az érdekesebbek. Ha személyes elhatározásról beszélünk, akkor a politikai indítékok csak a dolog felszínét jelölik meg...”(9. o.)- az első pár perc hangja. S a görcs oldása után:

- „Ez olyan ostoba dolog, de soha nem tudtam másokkal azonosulni. Vagy legalábbis politikai szerveződésekben nem tudtam azonosulni semmivel.... De ha már szerveződésekéről vagy csoportosulásokról beszélünk, akkor mégis tudok egyet mondani, amelynek alá tudtam magam rendelni, ez pedig a futballcsapat.... ”

- Mit játszottál? - Balszélsőt.

- Balszélsőt? Na, ez szép.

- De még mennyire... Ha már pályán, akkor a szélén. Ha már csapatban, akkor a kívülálló helyzetében. ...

- Helyzeted a pályán a szellemi beállítottságod következménye, vagy csak a pusztán véletlen akarta így?

- Nem volt tudatos. Ma azonban teljesen egyértelműnek látszik, hogy a beállítottság-gomból következett öntudatlanul. ... Persze félok, hogy utólag stilizálunk. ”(19. o.)

Ha szerencsés résztvevője lehettem volna ennek a sajátos ön- és egymásvallatásnak, akkor azzal enyhítettem volna Swartz aggodalmát, hogy valóságértésünk, bármely oldalról közelítünk is, mindig ki van téve a félreértelmezés kockázatának. S talán még mindig a legkisebb félreértést vállaljuk azzal, ha mi, a szereplők próbáljuk meg értelmezni a jelenséget, a cselekvés mögöttését.

Úgy tűnik, az élet, a valóság egészlítői talán Musil óta már nem a filozófusok, hanem a szépírók köréből kerülnek ki. Talán mert azok, akik az egészt befogni, a végpontok-a racionalitás és az élmény összeillesztését a személyiségben megtalálni nemcsak képesek, hanem csak így tudnak tekinteni a világra, nos ezek az cinberek az irodalomban éreznek lehetőséget ennek a fajta világértésnek a kommunikálására. Az irodalom közvetlenség őrzésével beemelhetővé teszi az átélte, amit az elvonatkoztató tudomány, s filozófia is elejt. Nem hiszem, hogy ezt veszteségként kellene megélnie a filozófiának, vagy megpróbálja felvállalni az átélte minél közvetlenebb befogadását, vagy ha nem képes erre, örüljön, hogy valahol az olvasó elnyerte azt, amit a teória elvesztett.

A Párbeszéd két kudarcot szenvedett kívülálló meztelenre vetkőzése. Nádas a kibernetikus társadalmon, Swartz a keleti régió rekedt kívül, s mindketten, legalábbis részben, kudarcot vallottak ön- és egymásértésükben egyaránt. Olyan önértési problémával viaskodnak, melyet talán kevésbé végiggondolt módon sokunk átélte, s valószínűleg még többen hagytak elvarratlanul. Mi az Én, létezik-e egyáltalán valami, ami megkülönböztet? Hogy megtaláljam ezt az ént énné tevőt, egyrészt le kell hántanom magamról mindent, amit a másik (a szülők, a környezetem) helyezett belém, ami tulajdonképpen ő és nem én-ezzel küzd Swartz, amikor menekül a társadalmi helyzete kijelölte életpályától. Másrészt ki kellene dobnom azt, amit nem egy másik szubjektum, hanem az életem kereteiül szolgáló rendszer égetett belém: a féltelmeimet, a reflexeim - ezzel próbálkozik

Nádas. Az erőfeszítések hiábavalóak, már én vagyok, ami nem én voltam, a belsővé alakítás korszaka régen lezárult.

- „Elmenekültem, de nem találtam mást, vagy nem találtam semmi olyasmit, amit föl tudnék mutatni. Semmit, amivel elégedett lehetnék". (23. o.) (Swartz) - az élethelyzet diktálta sors elől ki lehet térni, csak épp nem érdemes. Mint ahogy a rendszer alakította énemet sem tehetem zálogba a határon:

- „A másik történet viszont inkább komikus. De borzalmasan szomorú leszek, hacsak rágondolok. Ez is éjjel történt. Autóbusszal mentem haza, egy ilyen emeletes buszon. Éjszakai járat volt, teljesen üres. Fenn utaztam, már csak azért is, mert rettenetesen rossz volt a kedvem... És akkor azon a lépcsőn, amely felvezet erre az emeletre, egyszer csak megjelent egy fiatalember. Előbb jól megnézett magának, kedvesen mosolygott rám, aztán odajött, leült az előttem lévő ülésre, de úgy ült le, fordítva, hogy az arcunk szemtől szembe kerüljön. A karját az ülés támlájára fektette, és nagyon szépen mosolyogva azt kérdezte tőlem, hogy mi történt velem?... Mindezt részvétellel, emberi melegséggel telten, s ezért nekem se lehetett más, mint természetes. És ennek ellenére, nagyon durván azt válaszoltam, hogy semmi...

Egy normális emberi gesztusra, egy szép és kíváncsi emberi mozdulatra valamiért mégse volt megfelelő válaszom... Ha Budapesten megszólítanak, akkor tudnom kell, hogy valamit akarnak... Budapesten a védekezés állapotában vagyok... Berlinbe is hoztam magammal a bizalmatlanságomat." (144. o.)

- „...a beidegződések talán erősebbek a személyiségnél."

Jó, hát szembenézünk azzal és belenyugszunk abba, amit két sors kiküzdött igazsága hitelesít: a belém nevelt már a sajátom. De (!) idáig jutva még maróbb a kétség, nemhogy felégett volna, létezik akkor valójában az „Én" szó jelöltje? Vagy mi vagyunk Presser vetkőztetett primadonnája?

„...de rajta akkor még elég ruha maradt, levettem szépen sorba, bár sohase tettem volna, a ruhában nem volt semmi, a karomban nem volt senki."

Két jelzés is érkezik felénk arról, hogy Swartz és Nádas egymásértése is valahol csorbát szenvedett. Az egyiket direkt módon foghatjuk, Nádas érzi a kudarcot, de véleményem szerint félreérti az okot.

- „Illetve, már tegnap este is azon törtem a fejem, hogy miért merítenek ki ennyire ezek a beszélgetések. Még soha nem éreztem ilyesmit... Valamit igyekszünk rögzíteni, ami talán nagyon nehezen rögzíthető. Mintha valamire vadásznánk. Lehetséges, hogy valami olyasmit szeretnénk rögzíteni, ami nem létezik. ..., hogy egy olyan különbségre vadászunk, ami nincs. Annyi különbség létezik kettőnk között, amennyi két ember között éppenséggel adódik. És akkor talán csak egy látszatot hajszolunk? Valami olyasmit, ami a politikai vagy ideológiai elszakítottság miatt a különbség látszatát kelti, de ha meg akarod nevezni ezt a látszatot, akkor kiderül róla, hogy nincsen mögötte különbség?... " (206. o.)

- „Látszat annyiban, amennyiben bennünket, akik ennek a két világnak a reprezentánsai vagyunk, az emberi létezés mélységeiben semmi olyasmi nem választ el, ami fontosabbnak nevezhető. ... És ezért érez fájdalmat az ember, amikor egyáltalán nem jelentéktelen életszféráiban ez az önkényes elválasztás mégiscsak működik" - hangzik Swartz válasza.

Az én olvasatomban ezek a rendszerek szabta elválasztó vonalak nem önmagukban képesek hatékonyan torlaszokat emelni egy egyébként kevés buktatóval terhelt kapcsolatba, hanem mert mögöttük valami általánosabb egymásértési zsákutca húzódik. S erre is kapunk jelzést indirekt módon. Mintha tanúi lennénk a beszélgetésnek, sejtjük a kimondottat kísérő gesztusokat, érezzük dinamikájukat. Az egészében nyugodt hangvétellű párbeszédsorból hirtelen erős intenzitású, sűrűlődségek sejtető mondatokat hallunk ki. A közlés érzelmi hevessége árulkodó, bepillantást enged az ént záró ajtó mögé. Csakhogy belátás-a másik sérelmeibe, fájdalmaiba; belátása ezek , jogosságának" - és azonosulás nem egy forrásból fakadó lehetőségei lélek és lélek összeérésének. Swartz önkeresésének vakvágányával szembenező szavait Nádas, az átélés írója elutasítóan érzelmesnek titulálja. Mintha nem értené Swartz kínját.

De valójában ő sem képes átérzeni, legfeljebb megérteni Nádas kibernetikus társadalomellenes, kissé arrogáns kirohanásait. Társadalomszemléletükben mindketten benneragadtak saját, régióik

diktálta értékrendjükben. Swartz a pragmatikus „nincs jobb” álláspontjáról védi a cél nélkül „haladó” nyugati társadalmat, mely szerinte nem valamiért, hanem valami ellen szervezheti csak meg önmagát. Nádas épp ellenkezőleg, nem tud mit kezdeni egy olyan társadalommal, mely csak a mindennapok kényelmét képes biztosítani anélkül, hogy tudná, mire való az.

Az értékrendszerbeli, mentalitásbeli, reflexekben testet öltő differenciák okozta feszültségek csak felszínét villantják meg egy egzisztenciális gondnak - a tolerancia, a másság becslése pusztán, bár pozitív verbalitás, a külső kívül marad.

Amit az élmény nem hitelesített, ami nem fordult át magatartásmóddá, nem belülről indult vagy belsővé tett, az valamiképpen csak póz marad.

Az átélés nélküli megértés félig hazug.

Jelenkor Kiadó, 1993

Stummer Andrea

Két valóság határán

Robert Musilről

Képek egy Martin Buberről szóló monográfiában. Szelídség, szeretet, a lét karnyújtásnyira rejtett titkait tudó bölcsesség, a magára talált ember kiegyensúlyozottsága ezen az arcon. Ilyen arc után kutattak Robert Musil művei, ezért a keresésért íródtak.

Robert Musil mintha kiesett volna a mai magyar értelmiség irodalmi tudatából. Századunk első évtizedeinek irodalmára gondolva Thomas Mann, James Joyce, Franz Kafka mellett csak igen ritkán jut eszünkbe Musil neve. Bár, akik értették őt, a német Proustnak, Joyce-nak tartották, a Törless kivételével művei már megjelenésük idején sem vonzottak olvasói tömegeket. Talán regényei erős intellektualitása miatt és mert kívülállónak érezte magát, jogosan. Nem csatlakozott egy irányzathoz sem, nem vett részt irodalmi, művészeti vitákon, nem látogatott irodalmi társaságokat. Az irodalmat eszköznek tekintette, eszköznek, melynek segítségével gondolatait kérdéssé formálhatja, az olvasókat pedig az ezerféle megoldás iránt fogékonnyá teheti. Ez a talán művészetidegen szemlélet csak részben magyarázható az életúttal, mely a tudomány felől érkezik az irodalomhoz. Hiszen ez csak az érkezés külsődlegessége, de hogy kívülálló is maradt, az már személyiségéből fakad.

Néhány mondat az érkezésről. 1880. november 6-án született Klagenfurtban. Apja mérnök, a brnoi műszaki egyetem tanára. A család élete nyíltan rendezetlen, anyja házibarátot tart, aki idővel hozzájuk költözik. Az anya világát a barát tölti ki, s az apai szeretet nem pótolja a veszteséget. A kis Robert feleslegessé válik otthon. 12 évesen katonai bentlakásos iskolába kerül. 17 éves, amikor a tiszté avatás előtt otthagyja az iskolát és beiratkozik a brünni műszaki katonai akadémiára, ahol 1901-ben szerez diplomát. De már az egyetem alatt elfordul a mérnökök hideg, pragmatikus beállítódásától, a váltás 1903-ban lesz teljessé: újabb tanulmányok, ezúttal a berlini egyetemen, ahol - s ez többet árul el Musil valójáról, mint biográfiájának többi adata együttevén - filozófiát, pszichológiát, fizikát és matematikát tanul. Minden afelé mutat, hogy tudományos pályára lép: doktori disszertációját Mach filozófiájáról írja, részt vesz a pszichológia tanszék kísérleteiben -amelynek ekkor az a Carl Stumpf a professzora, aki a fenomenológiai módszert bevezette a pszichológiába, akinek a növendékei a Gestalt pszichológiát alapították, s akinek Husserl a „Logikai vizsgálódások”-at ajánlja. A grazi egyetem asszisztensének hívja, de Musil ekkor, 1908-ban már döntött. 1905-ben ugyanis megjelent a „Törless iskolaévei”, mely bár a műfélreértése árán-hiszen Musil nem a serdülők önkeresési problémáit kívánta ábrázolni -, de nagy sikert aratott. Musil belépett az irodalmi életbe, s szabad íróként ott is akart maradni. Évtizedekkel később, amikor apai

örökségét a világgazdasági válság teljesen elértéktelenítette, s csak íróársainak összefogása, anyagi támogatása mentette meg a koldulástól, csak ekkor kérdőjelezi meg fiatalkori döntését. Miért nem választotta a tudományos karriert, hisz amellet is írhatott volna? A háború lényeges változást hoz életében, a XIX. századi világ összeomlásának élménye nem engedélyez további befeléfordulást, érzékennyé kellett, hogy váljon a társadalmi, történeti kérdések iránt. 1911-ben két novellája, 1929-ben drámája jelenik meg, s eközben rengeteg színházi kritikát, esszét ír. 1924-től halála pillanatáig nagyregényén „A tulajdonságok nélküli ember”-en dolgozott, melynek első kötete 1931-ban, második 1933-ban került a boltokba. 1938-ban Svájcba emigrál a nácik és mű-vei betiltása elől, de már soha nem érzi otthon magát. Thomas Mann, Einstein, Kurt Lewin, Schönberg fognak össze, hogy kijuttassák Amerikába, de a terv csak terv marad. 1942. április 15-én meghal Robert Musil. Felesége Genf erdejének fáí közé szórta szét hamvait.

Ennyit a tényekről, amelyek végül is igen keveset magyaráznak. Azt, ami Musil lét- és életszemléletét egyedivé teszi, azt magyarázni nem, csak leírni tudjuk. Szikár lelki alkat, aki talán azért, mert a halál felől tekint az életre, tudja, hogy minden tudásunk, minden esztétikai megnyilvánulásunk ugyanarra az egészre irányul. Tudja, hogy tudomány és művészet nem magányos birodalmak, hanem az egy teljességre, az életünkre szegeződő tekintetünk különböző szögei. S tudomány és művészet csak egyike annak a rengeteg polaritásnak, mely életünket behálózza: racionális és nem racionális, valóság és lehetőség, igazság és hasonlat, köz és egyén... Ellentétpárok ezek, melyek mégis egymásra vonatkoznak, nincsenek meg egymás nélkül. De Musil nem áll meg ennél a logikai közhelynél, bár nem kísérli meg egyesíteni sem őket. Egyenes, természetes és mégis nehéz, amit vállal: elfogadni mindkét valóság jogosságát. Az objektív tények, a törvényszerűségek - tehát az általános, az ismétlődés világáét éppúgy, mint az érzelmek, hangulatok, egyszeri élmények szubjektív világáét. Racionalizáló korunk sarokproblémáját nem ott találja meg, ahol a kultúrát a civilizációtól féltő humán értelmiség, bár nem tagadta az instrumentális ész nyegle mozdulatának veszélyét, mellyel félresöpri a nem objektíválható, mint érték nélkülít. Musil egyrészt azt követelte az észtl, hogy vonja meg fennhatóságának határait, másrészt abban próbált segíteni nem racionális énünknek, hogy megtisztítsa tereumát az ott uralkodó rendtelenségtől, hogy egzakttá válhasson. Ez természetesen nem racionalizálást, csak annyit jelentene, hogy figyelünk magunkra, megpróbálunk minél kevesebbet hazudni magunknak, hogy megérthessük, érzelmek, cselekedeteink közül melyek hamisak és miért, hogyan szabadulhatunk meg a magunkkal szembeni őszintétlenségtől.

„A tulajdonságok nélküli ember”-ben és szerzőjében talán éppen ez a sokszempontúság a legeredetibb. Nem valami kultúrát rengető újdonság, amit Ő mond, de amit közölni akar, azt olyan sok nézőpontból nyújtja át nekünk, ami kivételes. Így lesz aztán Nietzsche és Emerson filozófiájából, Novalis és Rilke költészetéből, a Gestalt pszichológia kutatási eredményeiből, a valószínűségszámítás elméletéből és végül Musil saját élményeiből, valami valóban musili.

A nagyregény mintegy kettős valóságunkat képezi le: az első kötet a háború előtti évek társadalmát, szellemi klímáját ábrázolja, míg a második a nem racionális kötete, amikor Ulrich „hazatalál”. Amit korábban esszéiben, azt most regényformában tesz kritikája tárgyává: az emberiség történelme során két valóságunk csak egymás tolerálásáig jutott el, de a párbeszédhez, a valódi együttéléshez sohasem. S ebben mindkét félnek megvan a maga felelőssége. Az objektív tényvalóságnak nem szabadna úgy tennie, mintha sziklaszilárd alapokon állna, hiszen axiómáinak egy része bizonyíthatatlan, másik részét pedig a XX. század új tudományos eredményei, mint pl. a relativitás- vagy a kvantumelmélet kezdte ki. A nem racionális valóságnak viszont tudomásul kell vennie, hogy „ő” is csak csonka rész, hogy cselekedeteink sikeressége célracionális beállítódást kíván, ahol nincs helye az álmoknak, az élményeknek...

„A tulajdonságok nélküli ember” főhős testvérpárja, Ulrich és Agathe, épp azért vall kudarcot, mert a lehetetlent kísértik, amikor tartósan az „andere Zustand” állapotában akarnak élni. Ez csak az örülteknek, Clarisse-nek és Moosbruggernek sikerülhet. Az „andere Zustand”-ot, a másik állapotot mindannyian ismerjük. Rokon világ ez az álmokkal, a gyermeki látásmóddal, a primitív népek gondolkodásával. Míg racionális gondolkodásunk az ismertetőjegyek hasonlóságának kiemelásával, absztrakcióval dolgozik, s hatékonyságát kép és képmás megfelelésének mértékén mérjük, addig az

„andere Zustand”-ban a kép a tárgyban rejlő lényeghez, azt mondhatnánk, jelképéhez igazodik. Az egyes dolgok jelentését az az összefüggés határozza meg itt, melyben felbukkantak, hiszen a jelentés nem pusztán a tárgytól, de az érzékelő szubjektumtól is függ. Belső és külső nem válik szét, a gondolkodás nem passzív elsajátítást, hanem aktív részvételt jelent.

„Korántsem kell szentnek lennünk ahhoz, hogy ilyesmit átélhessünk! Megtörténhet, hogy ülünk csak egy kidőlt fán vagy padon a hegyekben, nézünk egy legelésző marhacsordát, és akkor is ugyanaz történik, mintha hirtelen egy másik világba kerülnénk! Elveszítjük magunkat és hirtelen önmagunkra ébredünk... Megszokott módon ugyanis egy csorda nem egyéb, mint legelésző marhahús. Vagy festői tárgy, háttérrel. Vagy tudomást sem veszünk róla. Hegyi utakon marhacsordák: ez a látvány hozzátartozik a hegyi utakhoz, és csak az lenne feltűnő, ha egy villanyóra vagy egy bérház bukkanna fel helyette. Továbbá azon töpreng az ember, felálljon vagy ülve maradjon-e, zavarónak érezzük a csordát körülrajzó legyeket, kutatjuk, van-e bika is a tehenek között, gondolkodunk, merre vezet tovább az út: s ez a tömérdek apró szándék, gond, számítás és felismerés alkotja mintegy a papírt, amelyen a csorda képe megjelenik...

- És a papír hirtelen elszakad! - vágott közbe Agathe.

- Igen. Vagyis: szétszakad bennünk valamiféle szokás-szövedék... a részletek elveszítik egoizmusukat, melynek erejével figyelmünket igénybe vehetnék, s ehelyett testvériesen és a szó szoros értelmében 'bensőségesen' összefonódnak egymással. És 'képsík' sincs már, mondanom sem kell, hanem valahogy minden határtalanul átmegy beléd... Végtelen nyugalom ez az állapot, és végtelenül átfogó is... csend és tisztaság..." (II. kötet 133. o.) Közvetlen bensőséges kapcsolatban állunk ekkor az étellel, a léttel, intuíción a kölcsönös egymásbahatoláson, objektum és szubjektum közösségén, a teljes partkilóson keresztül. Nem csak a misztikusok küszködtek a leírás nehézségével, az állapot lényege teszi mintegy lehetetlenné a közlést, hiszen a kommunikáció kommunikáló feleket feltételez. Márpedig az „andere Zustand”-ban lét éppen azt jelenti, hogy nincs Én és Te. Aki még nem élte át, hogyan hullik le róla az őt elkülönültségben őrző burok, attól nem is várhatunk mást, minthogy idegenkedve fogadja az erről szóló beszámolókat. Itt nincs helye a megértésnek. Vagy átéled vagy nem.

Bármelyik valóságot tüntessük is ki, azzal kizárjuk magunkat a másik „előnyeiből”, érezni fogjuk, hogy valami hiányzik, valami nem teljes. Az igen-nem, van-nincs, igaz-hamis teljesen világos és egyértelmű valósága csak a tett végrehajtásáig tartja szilárdan a tevékeny, célracionálisan cselekvő ént. Ám a tett után elengedi. Az „egyáltalán mivégre” kérdőjelét már nem képes eltüntetni. A lebegő, átéléssel teli, ént önmagától eloldó állapot nem ismer ilyen kétségeket, de a létrehozás, az eredményesség örömét sem.

Ez tehát az egyoldalúság veszélye a szubjektum oldaláról. Egy másik optikán, a történelemén át nézve ma már nincs választási pozíciónk, s valószínűleg soha nem is volt, amennyiben a történelem nem tervek meghatározta irányban halad, hanem a valószínűségszámítás elvével összhangban, a senki által sem tervezett átlag nyomvonalán.

„A természettudományos ember a játékát szétszedő gyerek, a szellemtudományi ember a felnőtt, aki indulatba jön a láttán. Játsszani: fantáziával s anélkül. De mindenki tudja, hogy a szétszedést valójában már nem lehet megtiltani. Fontos tehát, hogy izoláljuk a döntő különbséget, szert tegyünk a fantázia hormonjára, és ezt jelenti a „másik állapotért folytatott fáradozás.” (III. kötet 773. o.)

Az egyoldalúság veszélye a társadalom oldaláról: a háború.

„A háborúk nem járványszerűen jönnek, nem külső körülmények hatására, hanem belülről.” (III. kötet 772. o.)

„A lélek-ráció szintézis kudarcot vall. Ez vezet egyenes vonalban a háborúhoz” (III. kötet 775. o.)

- így adja meg Musil regénye második kötetének rezüméjét.

Természetesen ez az áhított szintézis utópia, amennyiben „Utópia minden szellemi követelmény...” (III. kötet 774. o.) De ez pusztán annak a tudását jelenti, hogy soha nem érkezzük el ráció és lélek tiszta, lezárt egységéhez, hogy mindig csak labilis harmonizálásokig juthatunk.

És kevés ez?

Martin Buber-Robert Musil, a megérkező és a kereső, a hívő és a hitetlenül vallásos, a szeretetállapotban élő és az efelé törekvő. Valóban igaza van azoknak a Musilt személyesen

ismerőknek, mint pl. Elias Canettinek, akik úgy érezték, soha nem láttak még nála racionálisabb író. De ez csak az egyik Robert Musil, a másik - a misztikus élményeket átélő, a világunkból kiveszett szentség után kutató, az Istent egyszerre tagadó és vágyó - novellái, regénye hősei mögött bújt el. Olyan szintézisteremtésre hívott fel Musil, amelynek vágya s a megvalósítás lehetősége is belőle, személyiségének mély középpontjából indult. Ő maga az, aki a kérdésfeltevést és a választalálás esélyét hitelesíti.

Horpácsi Sándor

Pánik és panoráma

Müller Péter: Kígyó és kereszt

1990. május 9-én meghalt az apám. 83 éves volt, súlyos beteg. A zárójelentés öt halálokot sorolt fel. De apám nem akart, nem tudott meghalni. Élni akart 90, sőt 100 éves koráig. Három napig haldokolt, kimerítve, rémületbe kergetve a környezetét. Utolsó értelmes szava a kétségbeesés volt: Miért hagytál el, Istenem? Míg élt, bigott katolikus volt. Türelmetlen, merev, egyszerűen árulásnak tekintette, ha valaki másként hitte Istenét. Mondom, írom ezt magabiztosan, mintha valóban tudnám is. Mert szégyenem is magam. A mulasztásaimért, bántásaimért, amiért nem értettem szót vele, míg élt... Nem egy nyelven beszéltünk, s azt hittem, hogy ez csupán generációs probléma. Erősítette ezt a tévtudatomat a konfliktusom a fiammal. Ő se ért meg, s párbeszéd sincs. Az ember csak áll a koporsó mellett, nézi a kihűlt arcot, az idegent, s nem érti. Valami, valaki elmúlt visszavonhatatlanul, pedig még itt van. Csak néma. A temetés, a rapid fájdalom elmúltával döbbsenem rá, hogy nem is ment el, s nem is néma. Nem tudom, mikor kezdtem beszélgetni apámmal. Mentem az utcán és hallottam a hangját, ahogy már öreg, megtört hangján megszólított: fiam. Nem tudom elmondani ezeknek a beszélgetéseknek a „tartalmát”, csak azt érzem, hogy egyre jobban megértem őt, hogy oldódik a szégyenem és a szomorúságom. Hiszen ő itt van. Velem, bennem. Nem „titkokat” árul el, mert azokkal szemben mindig gyanakvó voltam, de egy-egy ilyen „beszélgetés” után jobban érteni vélem magamat, az életet. Már nem vagyok olyan türelmetlen, mint korábban, s nem olyan ijesztő a halál. Vallásos nevelést kaptam (papnak szánt apám), de idegesítenek a tételes vallások, a dogmák. Honnan tudják, mitől olyan magabiztosak a papok, prédikátorok? Sokszor éreztem úgy őket hallgatva, hogy ők is csak üzletelnek: eladják az árut, teljesítik a normát. Nagyon is elmerülnek a világ dolgaiban, s nem látják, nem érzékelik, hogy vacog bennünk a lélek. Nem feltétlenül a félelemtől, hanem a magánytól. Ma már tudom - s ez a szégyenem -, hogy apám is dermesztően egyedül volt. Míg élt, csak dadogtunk, nem tudtunk kommunikálni. Bizalmatlanok voltunk. Úgy éreztem - gyerekeként -, hogy meg akar törni, terelni akar. Hite szerint, a' jó felé, de türelmetlenül, hajszolva a sikert. A lényegét nem tudta kimondani. De Istenkém! mi is a lényeg? Ma azt mondom (tétován), hogy valami otthonosság, szinkron a világgal, önmagunkkal. Mennyi tévút, fájdalmas ütődés, kudarc, szégyen, mire ráeszmélünk. Hogy „a” siker nem is az, amit hajszoltunk. Nem a visszaigazolás, a világé, hanem egyfajta harmónia, béke. Amikor kitárul a panoráma. Minden részletet érzel, hiszen megtapasztaltad, de látod, sejtet az Egész is. Tapogatva keresem a szavakat, mert tudom, hogy nem vagyok bölcs. Még nem, s talán nem is leszek soha. Apám se volt az. Botorkált az életben, nem tudta feldolgozni a kudarcait. Gyerekkoromban megrémített a gyűlölete. „A kommunisták, Rákosi, Sztálin, Kádár” stb. Ebben nőttünk föl: gyűlöletben és rémületben. Ez volt a közeg, a levegő, amit beszívtunk. Nyomorúságunk okát kívül kerestük, keresem. Ma már látom, hogy csapda volt. Vége a bolsevizmusnak - apám még megérte Nagy Imre temetését, de az érdemi változást már nem. Majd a kiszagdák! - hajtogatta. Na hiszen! Mais kétségbeesettek vagyunk, s küzdünk a hiányérzettel, mert az ok elmúltán nincs kit szidni: a hatalom már nem a kommunistáké. Egy összetört, bemocskolt, zűrzavaros világot hagytak

maguk után. Igen, egy idő óta apám szemével nézem a világot: tetszene-e neki? Aligha. Nem ezt akartuk? De mit tettünk, tehetünk, hogy más legyen? Értelmesebb, tartalmasabb? Csak régi, rossz reflexeink működnek. Erről beszélgetünk csendesebb óráimban az öreggel. Mert már partnernek tekint. Nem torkoll le, én is tudok újat mondani neki. Érdeklő a világ, noha beleszólni már nem akar. Közben én meg úgy érzem, hogy egy egyre szűkülő esőben haladok. Hová? A vasgyári temetőbe? Valahányszor (ritkán) kimegyek, megkap a csend. Ez a csend azonban nem üres, nem süket. Sorsokat érzek a föld alatt, s valami befejezetlenséget. Apám (és nagyszüleim) sírja egy hatalmas fa alatt van. Szinte elirigylem tőlük. A növényi lét nyugalmat áraszt. Mozdulatlan, s mégis csupa mozgás, dinamika. Mikor vele beszélek, sokszor jelenik meg apám a fa képében. Áll méltósággal, s túri az Időt. Úgy, ahogyan mi élők, meteoropáták nem tűrjük. Fáj a térdem, hajón a hideg, vadul ver a szívem, kapkodom a levegőt. Pánik. Mert már találkoztam a halállal. Kétszer. Egyszer összetörtem egy autót - nevetve másztam ki belőle. De az infarktusnál kivert a hideg verejték. Most mi lesz? Vége? Így, ilyen gyáván, nyomorultul? Megmaradtam. De tavaly ősszel megütött a guta. Ez nem volt (már) félelmetes. Lebegő érzés volt, mintha anyagtalan lennék. Igen, ekkor foglalkoztam a halállal. Mint lehetőséggel. Aztán ez is elmúlt, s most tovább rontom az életem (rágyújtok pl.). Még nem értem meg rá. Tele vagyok indulatokkal, kíváncsisággal, gőggel, nyugtalansággal. Még szenvednem kell, hogy bölcs legyek, vagy elnyerjem a mindent kimosó szenilitás kegyelmét. Apám szenvedő arcát látom a halálos ágyán. Még ő se érett meg rá. Küzdött a levegőért, a fényért. Aztán kialudt, mint a gyertya.

Sose írtam volna le mindezt, ha nem olvasom el Müller Péter könyvét. Nem szeretem az ilyen könyveket, a tévé műsorait, amelyben „a” la Déri János a „titkokról” fecsegek. Szélhámosság, vajákosság, illetéktelen beavatkozás. Pedig - győzött meg ez a három és félszáz oldal, „valami van”. Odaát, valahol. Valami képzelet rendnek, amit csak sejtünk. Müller Péter azt mondja, hogy ez a reinkarnáció. Hogy a lélek egy örökké mozgásban lévő valami, amely - aki? - alakot, sorsot váltva keresi a helyét. Az önmegvalósítását - mondanám divatos szóval. Tehát a létezés nem egy lezárt szakasz, amelynek kezdete és vége van, hanem egy végtelen vonal, amelynek mi - a sorsunkat - csak kis szakaszát ismerjük. Holott már egyszer voltunk, s megint leszünk. Müller Péter valóban nem nagy író - sokat fecseg -, de ügyes mesterember. Érti a szakmát. De meggyőzni nem tud, mint egy Shakespeare, egy Tolsztoj. Túlságosan „érdekes”. Elhiszem neki, hogy valóban beszélt Latinovitscsal, de azt, hogy az előző életében Gogol és egy római főpap volt, írói leleménynek érzem. Ügyes. De nincs (még?) kedvem kitalálni, hogy ki voltam az előző életemben. Néha ez az egy is sok. Megborzongat a keleti misztika, de idegen. Egy lehetséges magyarázat. Én is olvastam Hamvas Bélát... Igen hiányolom, vágyom az Egy élményét, de lehet, hogy soha nem élem meg. Tudom, sokan vagyunk így. Rossz korban élek. Kiábrándultak vagyunk, hitetlenek, fáradtak, míszek. Hisz mi már tudjuk, hogy mennyit érnek a megváltástörténetek. Hogy azokkal is vissza lehet élni, hogy a legtöbb gaztettet az Eszmék nevében követték el. A saját tudásától megundorodott ember most a lélek után ácsingózik. De ezt is úgy kezeli, mint az aerobikot, vagy a vitamintablettákat: megoldóképletként. Pedig nincs megoldóképlet, csak szomjúság, vágy, kín, szégyen, szenvedés. És blöffök, sarlatánságok. Mint statiszta szerepeltem (Debrecenben) egy színpadon Latinovitscsal. Beke Albertnek van igaza, fárasztó jelenség volt, mint egy hisztérikus, elkényeztetett gyerek. Lehet, hogy Müller Péternek van igaza: pályatévesztett volt. De mítosza, legendája csinált. Egy hős és eszmények nélküli korban egy zseniális ripacs is jelenség. Téma. Mert a lényegről nem beszélhettünk, arról, hogy a rendszer mindenkit porrá őrölt. Valóban senkik voltunk, csak helyi értékünk volt, megélhető sorsunk nem. Nyugodjon békében Latinovits Zoltán! Ne hívjuk vissza, ne szólaltassuk meg! A mi békénket nekünk kell megtalálnunk. Elég egy élet, egy sors is. Mondom most, pedig még nem látom a végét. De igazságtalanok se legyünk Müller Péterrel: teszi a dolgát. Könyve felkavart, elgondolkodtatott, s ez nem is olyan kevés...

Találkozás egy ismeretlen ismerőssel

Nem szomjazik, aki szomjat olt

Gergely Ágnes

Ünnepi könyvekei ajándékot kapott a versolvasók nem túl népes tábora a Tevan Kiadótól, mert ez alkalomra megjelentette Gergely Ágnes: Királyok földje e. gyűjteményes verskötetét. E könyv rendkívül értő válogatásban tár elénk egy életutat. 1949-től 1993-ig olvashatjuk az időrendben sorakozó költeményeket, melyek azt a hatást nyújtják, önéletrajzba kukkanthatunk.

Ismeretlen ismerőről beszélünk? - Igen, miért ne mondhatnók ismerősnek, amikor sűrűn találkozunk műveivel. A most bemutatásra váró kötet könyvészeti adatokat közöl. Az 1963-1993 közti időszakban 26 kötetet említ Gergely Ágnes nevén. A könyvek műfaji változatossága sokrétű irodalmári tevékenységről árulkodik. Verskötetek, regények, tanulmány, ill. esszékötetek után láthatjuk a műfordítói munkásságot is. S itt kell szólni arról is, hogy költőnőnk egyetlen világirodalmi folyóiratunkban, a Nagyvilágban is folyamatosan szerepel. 1956-1993 között 142 tétel vonatkozik rá Kortés Júlia repertóriumában, ill. a tartalomjegyzékekben. Itt elfoglalt fontos helyére gondolunk akkor is, amikor verset ajánl a szintén műfordító Fázsy Anikónak, a lap főszerkesztőjének.

Versajánlások. Sokat elárulnak arról, hogy a költőasszony milyen szellemi kapcsolatokat tart fontosnak, kikkel tart lelki rokonságot. Kapásból, csak a legjellemzőbbeket említem. Göncz Árpád? Az angol nyelvű szépirodalom magyarítása lehet közös gondjuk. Tiszteleg Keresztury Dezső előtt is. -Ajánlását talán jól értem, megértem, ha kettejük Arany Jánoshoz kötődő mély szeretetére gondolok.

Petőfink tanítja: „Ne fogjon senki könnyelműen / a húrok pengetésihez!” Ne is, de az olvasás is alkotó tevékenység. Ebbe sem szabad fejest ugrani. Különösen nem, ha a most tárgyalt költészeti útra lépünk. Nem könnyű olvasmányról van szó. Ez a költészet nem adja meg olcsón magát, de érdemes a sűrűjébe hatolni! - Diadal látni, amint kinyílik ez a szuverén világ. Mivel találkozhatunk? Sajátos nyelvezettel, külön szótárral, jelképrendszerrel. Olvassuk a vallomást: „Nem voltak mestereim.”-Dehogyan nem voltak! - tanult a világ és magyar irodalom legnagyobbjaitól. A vasesztergályos, szakérettségít letett s friss egyetemi polgárleányka részesült abban a kegyben, hogy bejuthatott Füst Milán szabadegyetemként tisztelt irodalmi szalonjába is. A Mester lábainál ülve, kérdésre nagy izgalommal és tisztelettel azt állítja: „A vers attól jó, hogy kinyílik... mint a kapu.” Milán apó tagadta ezt a tételt, holott ez a verskötet is erről tanúskodik.

Énelőttem is kinyit egy kapu. Ismerősként lépek be ebbe a gergelyi versvilágba. Ismerősömnnek érzem, mióta először olvastam az Ajtófélfámon jel vagy c, versét, amelyet az 1993-as chanukka tiszteletére tartott tv-élműsorban Hámori Ildikó megrázó érzékletességgel adott elő. Nagyon meg kellett akkor ezt a verset élni. - Chanukka zsidó örömnep. I. e. 164-ben a Makkabeusok felszabadították elnyomói alól Jeruzsálemet. Öröm s tisztelet akkor is, ha tudjuk, hányszor kellett a zsidóságnak azóta is igába hajtania fejét! - Erre emlékeztet az 1992-ben kelt Izabella és Ferdinánd e. költemény. Folytak a nagy Columbus-ünnepségek! Mámoros Hispánia. Nem ünneprontás ekkor arról írni, hogy 500 éve kergették ki a katolikus uralkodók országukból a mórokat és zsidókat? Nem! Ki kellett mondani! Abból az országból, az egy hazából kellett kitakarodniuk, amelynek egy városa (Cordoba) mindmáig büszke arra, hogy 1138-1204 között a nagy tudós rabbi orvost, Majmonidesz Mózes, Májmunit lakójának mondhatta. Nem feledhető viszont az, hogy fél évezred múltán a toleráns uralkodó János Károly megkövette a zsidóságot.

Az Ajtófélfámon jel vagy volt az első nagy olvasmányélményem. Éreztem akkor, ehhez az asszonyhoz közöm van. S már akkor gondoltam, vannak szavai, amelyek túlmutatnak önmagukon.

Ilyen kulcsszó a jel, a JEL is. Feltevésem a most olvasottak által igazolódott.

Olvasom, megolvasom e verseket, s számos, régről ismert hang szólít meg. Át- meg átjár rajtam némely már átélt hangulat. Csendülnek belső dallamok, afféle gondolatrítmus zene szól. Költő elődökhöz hajlok vissza akkor is, ha nem épülnek be az előző nagyok szavai a versbe. Ez is gyakran előfordul. Ady, József Attila kiköszön. Soraik nem betétként hatnak, hanem a legnagyobb természetességgel illeszkednek az új vers szövegébe, szövetébe. A zeneiség, amelyről fentebb írtam, rendkívül érdekesen jelentkezik e költeményekben. Én, a ma dallamát - folk-beat, pol-beat, rock ritmust is vélek kihallani a sorok közül. Talán nem annyira tudatos ez, mint Arany Jánosnál, József Attilánál, akik meg-megcéloztak egy dallamot, s tudjuk énekelni bizonyos verseiket, s az is előfordulhat, hogy csupán egy-egy olvasó dúdol a költőnővel együtt. Én úgy érzem, az erre való készítés feltétlenül létezik.

Köztudott, s ezt a jelen verskötet is igazolja: poeta doctussal állunk most szemben. Ezt a tényt nem a hivalkodó irodalmiaskodás bizonyítja. Pusztán a rendkívül változatos műfaji gyakorlat mutatja. A népies hangvételtől, a legtávolabbi közel- és távolkeled műfajok Gergely Ágnes eszköztárában ugyanúgy fellelhetők, mint az elbeszélő költeménybe oltott meselemek. Ehhez járul a versformák elegáns kezelése. Profán dolog azt mondani, hogy megállnak versei a saját verslábaikon? Még mosolyt is tud fakasztani ezzel, pl. mikor Majakovszkij jellegzetes lépcsőin vezeti le olvasóját.

Eszközök? Igen! Soha nem célja a versjáték, de a legjobb eszközökkel alakítja, építi a költeményt. A járható utat keresi s találja meg mondandói megvallásához.

Lehet, hogy a fentiekre szemérmesen hallgatni illenék. A mesterséget tudni, a kifejezési módozatot ismerni alapvető. Elemi kötelesség. Erről azonban mégis szabad, kell szólni. Lator tanár úr, hazánk egyik legkiválóbb versszakértője panaszolta nemegyszer: „Manapság a legtöbb vers egyszerűen nincs megcsinálva.” S klasszikusaink? A műgondjáról is híres Radnóti aggódva tekintett végső hexameterére. Meddig lesz ki érti, felfogja szépségét? - József Attila tagadja, nem érdekes „a költészet maga”. Egymást keresi a tartalom és forma.

Költészeti bravúr Gergely Ágnes: Kiszámolás c. verse. S egyben sejtek mögötte visszarévedést a régi szép ünnepi estekre, ahonnan elhozhatta a Haggada dallamát. Üzenet ez az értő olvasónak. S üzenet az a sor is, amikor e költőasszony dicsőíti, ősi imaszöveggel köszönti a Teremtőt, amiért nem teremtette „rabszolgának”. Ady: A bélyeges sereg c. költeménye vetül elénk. Róluk van szó. Csillag a homlokukon. 1944. április 5-én a csillag a sereg tagjainak a mellére került ebben az országban.

Költőnk asszonyköltő. Ám erős. Nem rabszolga. Saját etikáját követi. Ő polgár, tehát nem alattvaló. Tízparancsolata nem túl szigorú és nem is 10. Főleg a tiltó parancsokra figyel. Ne ölj! - Ne lopj! - Így inti önmagát, miközben más költők szavaival él. Teheti-e ezt anélkül, hogy önetikáját sértené? - Igen! Amihez ő nyúl, az annyira végleges, meghatározott, hogy átkölni fölösleges, netán tilos is, de mindenképp felhívítaná az előző megfogalmazás tömörségét. Olyan sorok, amelyek kulturális örökségünkhöz tartoznak, közkincset képeznek. Gergely Ágnes bátran kiveszi a saját részét. Eléjük állnak munkaszolgálatosok. A már mindig 38 éves édesapa visszanézvén így szól: „visszajövök, hamar”, s én Radnótit is látom: Ő azt ígéri: „visszatérek!” Egyikük sem tartotta be az ígéretét. Nem tértek, térhettek vissza.

Munkaszolgálatos víziók? Az Erőltetett menetből lépett elénk a bolond munkaszolgálatos? - Bizony, az meglehet. Ezek tehát vádképek? - Csupán felmutatott, le nem tagadható tények versbe öntött dokumentumai. Portrék. Egy korról, s egy olyan egy hazából, amelyben itt az otthon. Így van ez a mi költőnőnkénél is. Őt köti a magyar nyelv, mely „erős várunk”, s amelyet az „öreg kertész”, „Ágnes asszony költője”, Arany János a legmagasabb szinten mívelt. A 137. zsoltár himnikus hangjai bizonyítják, hova tartozik Gergely Ágnes?

hát kihűlt jobbom legyen rá az ámen,
ha elfeledlek egyszer Jeruzsálem...

És fájó orcám rángjon majd a számhoz,
ha elfeledlek egyszer, Arany János

Itt kell élni, mert itt a tennivaló. Elmegy, aki tud. Marad, akit ideköt számos tényező. Pl. A feladat, annak aki tanú. A szépre. A groteszkre egyaránt figyel. Hosszú út a „Hazádnak rendületlenül”-tól a „Hasádnak rendületlenül”-ig, de látni kell ezt az utat is. Ez az út csaknem átnyúlik századunkba s Brechthez: „előbb a has jön / aztán a morál” - mondotta. „Tanúnak lenni bűn” - ezt olvashatjuk mégis, bár azon az emlőn nőtt fel, ahol azt szívhattuk magunkba: „vétkesek közt cinkos, aki néma” s „növeli, ki elfödi a bajt”. Végül mégis vállalja a tanúaszt, hisz megköveteli önmagától „ha kiszakad az ajkam akkor is” beszélni fogok.

Saját szavait keresve Ismerősünk a szabadság fogalmát is a maga alakjára szabja. Számára ez kötetmeket jelent. Ezért más, mint Eluardé, mint József Attilaé. Járja a világot, de az „itt élned, halnod...” követelményének tudatával.

Mondják, az ember felelős az arcáért. Arcunk lehet rút, szép. Árulkodik rólunk. Ifjúkori képünk lehet bár mutató, mégis kijárhat neki a bírálat: „Szép, de üres arc. Éretten lesz szép.” A megszenvedett tudás által. Sokat tud Gergely Ágnes? Bizonyára, hisz Weöres Sándor is elismerte. Így ír neki: „Sokat tudsz már, te galád / hogy a plafon szakadna rád.” Mennyi elismerés, mennyi szeretet két sorban! Ki is jár ez a mi ismeretlen ismerősünknek, aki szép nő. Kötete hátoldaláról néz ránk.

Sokat kaptunk tőle. Műfordítóként széles horizontot (Ady úgy mondaná, horizonokat) nyitott elénk. A költészete is kapukat tár ki. Láthatjuk az ezernél több verset hátrahagyó Emily Dickinson, s a hamis fintort, melyet Byron arcképére ő maga, a magyar költő vet.

Világjáróként hol nem találjuk?! - Keltez verset a Jeruzsálemből hazatartó repülőgépről, Chicagóból s a Távol-Keletről. Mit ne mondjak? - Ucnomija Honsuból.

Mindez játszva, nem tanító nénisen hull felénk. S ez a világot átölelő tudás, mely gyönyörködtetés közepette árad felénk, ez szépíti arcát, ez gazdagítja az olvasót. Ezt a tartalmas arcot Gergely Ágnes nyugton vállalhatja. Dúsvizű kút gazdasszonya. Meríthetünk abból. „Nem szomjazik, ki szomjat olt.”

Az Értől indulva el lehet jutni az Óceánig. 1933-ban Endrődön született egy kislány. Bátran megy a maga kijelölte útján. A Nagyvilágig már eljutott. Talán várja a nagy világ is.

Tevan Kiadó, 1994

In memoriam

Kosztá Rozália

Szilágyi Miklós

Rozó, eljöttek a barátaid

- Itt élt közöttünk egy Ember, aki oly mértékben önzetlen volt, amennyire talán már nem is szabad önzetlennek, vagyis az önérdéket a köz érdekében vállalt feladatok miatt (örömmel, belső készletéből, nem a körülmények kényszerébe beletörődötten!) feláldozónak lennünk. Jól emlékszem azokra a hónapokra-évekre, amikor a Gyulára került Kohán-hagyatékot először leltárba vettük, s többször költöztettük szükséggraktárból szükséggraktárba Supka Mannával s a drága emlékü Havasi Pistával. Hogy tudott Rozó lelkesedni, s (akkor még státus nélkül, később múzeumi

státusban) művészettörténeti alázattal szervezni-rendszerezni-adminisztrálni e nemes ügyet.

- Itt élt közöttünk egy Ember, akiben utolsó leheletéig szenvedélyesen lobogott a tudásvágy. Meg is tanulta tehát- s nem az iskolában, mint a nála szerencsésebbek - mindazt, amit az egyetemes művészetből, az irodalomból azért érdemes megtanulnunk, mert emberebb emberré tesz: nemesíti a lelkünk. A folyton gyarapodó tudását aztán azonnal továbbadta másoknak - nekünk, mindannyiunknak: kiállításokat rendezett,

előadásokat tartott, szakkört vezetett. Úgy tudott részeltetni másokat csodálni valóan parttalan, de megbízható értékítélettel s kvalitásérzékkel szelektált ismeretanyagából, hogy jószerével észre sem vettük a magunk személyiségét formáló-alakító új ismeretek és felismerések forrását.

- Itt élt közöttünk egy Ember, aki messzire szakadt barátainak az emberarcú kisvárost, Gyulát jelentette. Mintegy megtestesítette azt, amit a város szellemiségének szeretünk tudni, hiszen áradt sugárzott lényéből a szülőföldre ragaszkodás, s azt is pontosan érzekelte, minden gesztusával kinyilvánította, hogy erre való felhatalmazás nélkül is a szeretett város „nagykövetének” kell lennie. És festői életműve is megtestesíti ezt a kisvárost, hiszen a régen lebontott házak, lombjuk vesztett fák, elhervadt virágok és nagypapa-nagymama korúvá érett fiúk-lányok arra a Gyulára akarnak emlékezni, mely fehér falakkal világított, s melyet harsogóan zöld lombok, életigenlő virágok, magabízóan az életre készülő fiatalok s az életről már mindent tudó bölcs öregek népesítettek be. Arra a Gyulára, mely talán soha sem létezett; mely csak bennünk él, és Koszta Rozó képein.

Dömötör János

Életútjával kapcsolatban képek, villanások, történetek kavarnak bennem. A gyulai Galbács-kert kis házából indult ez az életút, és az egyetemes magyar művészet részévé vált. Az életút kezdeti szakaszának jellemző epizódja, hogy kis házuk elárverezése után a Koszta család teljes vagyona ráért egyetlen targoncára. A szülők nagy áldozata tette lehetővé a polgári iskola elvégzését, majd a Kohóm is pályára indító József Dezső szakköre és a Fényes Szelek tehetségfelkaroló mozgalma után a Derkovits Kollégium, a Képzőművészeti Főiskola és a Repin Intézet következett, ahonnan függetlenül az általános társadalmi környezettől, a szakmai ismeretek magas szintjének birtokában tért haza, hiszen az anatómia, a perspektíva, az axonometria szabályai itt is és ott is egyformán érvényesek voltak. A kor általános gyakorlata szerint a Repin Intézet diplomájával főiskolai tanári állások várták a hazatérőket. Koszta Rozália azonban visszatért Gyulára, a szeretett városba, és itt is maradt élete végéig, és most ez a föld fogja befogadni végső nyugvóhelyül.

Auguste Renoir, a kiváló impresszionista festő szerint: „Ha jól ismered a házad táját, elmélyedhetsz a dolgokban.” Ha valaki ismerte ezt a háztájt, akkor az Koszta Rozália volt. Nemcsak az utcákat, nemcsak a házakat, az embereket is ismerte, szerette, de nemcsak ő szerette Gyulát, hanem a gyulaiak is szerették. A gyulaiak részére Rozóként vált fogalommal. Ez a szoros és szélesívű kapcsolat, szeretet nemcsak alkotásai által bontakozott ki és vált tartóssá, hanem azáltal is, hogy Koszta Rozália közösségi ember volt. Szívesen vállalt előadásokat és ment a megye legtávolabbi sarkába is, a kis békési falvakba hóban, fagyban, esőben, és teljesítette előadásai által is a művészet számára mindig is szent ügye iránti kötelességét. Vállalta a művészeti közéleti, nagyon gyakran egyáltalán nem hálás tisztségeket. Évtizedeken át töltötte be a Magyar Képző- és Iparművészek Szövetsége Dél-magyarországi Területi Szervezetének megyei megbízotti tisztségét. Ez a megbízás azonban nemcsak a kollégák megtisztelő bizalmát fejezte ki, hanem rendkívül sok apró munkát is magában foglalt. Különösen így volt ez, amikor még sem Békéscsabán, sem Gyulán nem volt önálló művészeti munkatárs a múzeumokban. Koszta Rozália a művek átvételétől a tárgyak cipelésén, zsűriztetésén, a jegyzőkönyv vezetésén át a katalógusszerkesztésig, korrektúráig mindent egymaga végzett ellenszolgáltatás és olykor sajnos köszönet nélkül is.

És vállalta türelmes munkaként a festőtárs, Kohán György hagyatékának első feldolgozását, hiszen a közel 3000 mű ömlesztve került Gyula város tulajdonába. Nagy odaadással, becsülettel teljesítette ezt a feladatát is, egészen az önálló Kohán Múzeum megnyitásáig.

Bár eltéphetetlen szálak kötötték szülőföldjéhez, nem jelentett egyben a világtól való elzárkózást. Utazásai során az egyetemes művészet forrásai (Egyiptom, Olasz- és Görögország) mellett megismerkedett London, Párizs, Amszterdam és számos város múzeumaival, kiállítótermeivel.

A stílus az ember, állapítja meg az ismert francia mondás, és Koszta Rozália esetében ennek teljes igazságát érezhetjük. Tiszta, egyenes, őszinte egyénisége a vásznon is világos, egyszerű, határozott formákban, tiszta, keveretlen színekben jelent meg. Formái szinte kivétel nélkül hangsúlyos kontúrral körülhatároltak, tolmácsolva azt, hogy a létnek adott keretei vannak, ezen belül kell és lehet megvalósítania önmagát. Művészetének gyökerei szervesen kötődtek magatartásában és etikában az alföldi realistákhoz: Tornyaihoz, Kosztóhoz, Nagy Istvánhoz. Ő is szerette a tájat, az Alföld széles, tágas, teres rónáját, az elszórt foltokként megjelenő tanyákkal, Gyulavári, Ajtósfalva és a Körösök, és természetesen Gyula voltak ihletői műveinek. Humanizmusából természetesen következett, hogy nem volt közömbös számára az ebben a tájban élő, azt formáló ember sem. A műveiben megjelenő emberi világ éppen olyan sokrétű, mint baráti, ismeretségi köre. A parasztembertől az értelmiségi vezetőig találjuk meg modelljeinek sorát, akikhez mindig barátság, hosszas ismeretség kapcsolta. Portréiban az emberi együttérzés és rokonszenv munkált, ezért tudta a látványon túl a jellemet is kifejezni.

És végül nem kerülhető meg, szólnom kell emberi nagyságának arról a részéről is, mellyel két évtizeden át küzdött betegségével. Világosan tudta állapotát, és mint a pompeii katona, rendíthetetlenül tette, amit kellett, mintha jelen sem lett volna a betegség árnyéka. Mintha misem történt volna, munkálkodott, részt vett a közösség megmozdulásaiban, utazott, fegyelmezetten tett eleget az előírásoknak, jelent meg a kezeléseken. Így hosszabodott meg élete. Fájdalmunkat csak némileg oldja a horatiusi mondat, a „Non omnis moriar”, annak a tudata, hogy az alkotó ember nem hal meg egészen, mert tovább él műveiben.

Cs. Tóth János

Úgy jött el az óra, mint ahogyan a kardot kirántják hüvelyéből. A világ megismerése a világról való lemondásban villant fel. Vagy van a lét és nemlét között egy pengeél, amelyen egyensúlyozva magyarázatot találunk örök ellentmondásainkra? Talán a művészet az, ami őrzi a kozmikus szerepét? Az igazságra mindnyájunknak alkalmassá kell válnia. Ha elfogadjuk az alkotást zárójelbe tett egyetemességnek, a ráción kívül lévő szférák megelőlegezésének, akkor a festészet a maga néma elszigeteltségében ennek az igazságnak vált őrzőjévé. A képzőművész nem szűnik meg vizsgálni ihletett bensőségességében azokat a drámákat, amelyeket mások szavá tenni sem tudnak. Koszta Rozália egyik közismert képének a címe Emlékezés. A háttérben szüleinek fiatalkori képe halvány derengésben ábrázolva. Előtérben a festő könyvet lapoz és medítál. Ezt az alakot most át kellene festeni, fátyolosra hangolva az eddig eleven művésznőt. Abba a világba, amelyben mindannyian benne vagyunk, benne maradtunk, tárgyak vesznek bennünket körül. Az ő festői ecsetjére ne mint szerszámra gondoljunk most, hanem mint olyanra, ami a művész számára a világgal és a halállal mérkőző folyamat során megszűnik eszköz lenni. Ebben a pillanatban nincsen emberi lélek és természeti tárgy, az íjász élete nyílvecsőként a cél felé suhan, a favágóé a fejsze élében felragyog: a festői műben pedig abba a mélységbe tekintünk, amelyben ecset és festék többé nem a kereskedelemről ismert holmik, a művész pedig egy olyan egység kapujába lép be, amelynek megnevezésére nincs szavunk. Vagy ez lenne az elmúlás? Egy földi térnek a vizsgálata, melyben életünk eseményeit tudomásul vesszük és a festőművész csupán ennek a beforgatását hozza létre a képsíkba? Legyen szó Ajtósfalváról, gesztenyés csendéletekről, hangszerekről. Sokáig, nagyon sokáig, évezredekig lehet úgy tenni, hogy a természet titkos folyamatain kívülrekedt lények azt sem igen értjük, mi a személyes dolgunk: Koszta Rozália tudta, mi a dolga.

Vajon hányan vannak, akiket bölcs tanácsai egy életen át elkísérnek? Keveseknek adatott meg, hogy láthassák festés közben. Egy alkalommal éppen az ragadott meg, csak a munkájára figyel. Csak a munka folyamatára magára. Meglehettem az imitációt, mint jár-kél alkotóként a műben.

Kimutathatatlan, hogy hány képének volt inspirálója Supka Magdolna, Ember Mária. Bede Annával alkotótársi együttműködésben két könyve is megjelent a Tevan Kiadónál. Szellemi partnerei közül nagy elődök fogadják az égi műterem ajtajában: Kohán György, Tóth Menyhért. Rozóka, érényeid felsorolására valószínűleg az Ószövetség utolsó lapjairól idéznél: „Nem vagyok én próféta, szántóvető ember vagyok, sőt mások szolgájává lettem az én gyerekségem óta.” Válaszként egy ősi keleti mondás jár fejemben: „Az Ég átöleli szeretetével azt, akit meg akar menteni.” Itt sorakoznak azok is, akiket művészi munkád mellett segítettél. A Békéstáji Művészeti Társaságban vezetőségi tagnak választottunk, most a búcsúzás adatott meg számunkra, de létrehozó szellemi erőd visszavonhatatlanul jelen van, rendezvényekben, intézményekben és természetesen a festményeidben.

Tanultál, tanítottál és alkottál képzőművészetet. A kép szellemi oldala az emlék, a nosztalgia, a visszavonhatatlanul tovatűnt esemény; fizikai oldala viszont az a hely, amelyen megállva erőfeszítést teszünk az elkövetkező dolgok felé, az a tér, amelyen az elszökött események újra testet öltenek. A festői gondolat eltávolít, a festői akarat lehetségesé tesz. Ha sokáig redukálunk, vagyis csökkentünk valamit, akkor az egy ponttá zsugorodik össze. Ezt a pontot ábrázolni már alig, legfeljebb csak jelölni tudjuk. A pont határeset. Ha a csökkentést még ezután is folytatjuk, akkor a pont engedve a kicsinyítés kényszerének, átesik egy másik dimenzióba, ahol mindaz, ami eddig beléje sűrűsödött, újra tágulni kezd. A pontból megint egy univerzum lesz. Az általad is kedvelt fiatal költő, Kántor Zsolt gondolatait írtuk koszorúd szalagjára: „Az alvás mögött tér van berendezve. ”

Supka Magdolna

Nem tudlak elkísérni utolsó utadra, Rozóka

Nem tudlak elkísérni utolsó utadra, Rozóka, ágyhoz vagyok kötve. Fekszem hanyatt, és hunyt szemmel gondolok Rád, küldöm lélektől lélekig ezen a drót nélküli hullámhosszon az üzenetemet. Azt, amit nem tudtam Neked elmondani addig, amíg együtt gondolkodtunk: négy évtizedes barátságban, hihetetlen belső hűséggel és biztonsággal az élet és a művészet titkain eltűnődve, sokszor szótlannul, sokszor csendes szót váltva.

Rozóka, meg lehet tanulni a festészetet. A mesterséget Te úgy tanultad meg, úgy a kezed ügyében volt, ahogyan talán senkinek: elsője lehettél volna a nagy-realista művészetnek. Olyan karakterérzékkel nyúltál az ecsethez, amelyet talán országszerte sem lehet találni. A festészetet meg lehet tanulni, Rozó, de művésznak születni kell. És Te művésznak születted. Ez nagy adomány: sokan eltévesztik, nem mindenki járja végig. Nagy adomány, de nagy teher is, mert mindenki, aki művésznak születik, költő is. Bármilyen pályát választ, költő. És aki költő, az tízszer, százszor annyit örvend, és százszor annyit szenved, mint bárki más. Százszor annyit lát és figyel meg címéjével és szívével, mint bárki más, rendes civil életet élő ember.

Te felfogtad, hogy mi volt a küldetésed. Talán tizenöt éve már, hogy derékba kapta életed a betegség, s nem adtad meg magad. Tanúja voltam kezdeti küzdelmeidnek: legyőztél minden akadályt. Hihetetlen belső biztonsággal és optimizmussal harcoltál a betegség ellen, mert be kellett végezned: le kellett tenned az utolsóig azokat a látomásokat, amelyek benned éltek.

Rozóka, ember nem talált olyan műzsára, mint Te: a saját nemes, tiszta emberségedben. Minden képednek ez volt a szülőanyja, az emberséged. És a látásod. Ahogy belenéztél az emberek szemébe. Nem szóltál, hiszen alig-alig beszéltél. Csendes, magas gyerekhangodon csak kedvesen szóltál az emberekhez. De mindent láttál!

Az Isten szeretett Téged, Rozó! Én jártam nálatok, a kicsi gyulavári házatokban. Kunyhó volt inkább: földpadlós, szobakonyhás. Kicsi veteményeskert volt körülötte, és volt a kertnek egy kapuja: csak kapuja, mert kerítésre nem tellett. A kapu tárva-nyitva volt, mint egy Shakespeare-i

színpad. Ez volt a Te jelképed számomra, világod jelképe: a nyitott kapu, amelyen bármikor, bárki beléphetett. Vártál mindig mindenkit: az emberek életét, a harmóniát, a jóságot.

Rozóka, láttalak abban az iszonyú küzdelemben, ahogy Havasi Pistával jártatok azokat a végső meneteket, amikor Kohán Gyurka már csak halványan tudott rendelkezni. És utána hárman összefogtunk, hogy védjük ezt a nagyszerű hagyatékot. Ezt az országos példát, amit oly könnyű lett volna elherdálni és elfelejteni. Most - nézd, Rozó - itt vagytok együtt: itt van Kohán Gyurka, itt van Havasi Pista. Itt vagy Te, itt vannak a szüleid. Itt ez a csendes, mérhetetlenül kedves temető, a nádassal a közelben. Hányszor jártunk ide! Talán nem is könnyeztünk, talán megéreztek, hogy van valami ebben az életen túli békében. Van valami, ami sokkal biztonságosabb, mint a megzavarható földi béke.

Rozóka, nem lehet búcsúzni. Nem is érdemes búcsúzni. Tart, síron innen és túl is tart a barátság, a hűség.

És megtartanak a képeid. Azok most fognak igazán megelevenedni. A Te mélységes csended, a Te mélységes harmóniad most fog megszólalni. Kicsiny emlékszobádban, műtermedben minden úgy marad, ahogyan Te hagytad. A gyümölcsöstál is ott lesz; ott lesz kezed nyoma a levegőben, ahogy fogtad a gyümölcsöket. Ahogy rendezted a képeket, ahogy az ecsetet ott hagytad... És minden, minden most fog megelevenedni a képeiden.

És még valami fog történni. Ezt most halálos biztonsággal érzem.

Azt mondtad egyszer, hogy apró gyerekkorodban, mikor iskolába mentetek, iskolából jöttetek, a körösi fűzfák leomló hajtincseibe kapaszkodtatok: lóbálóztatok, hintázódtatok, és amikor nem volt magas a vízállás, apadta Körös, egyszer-egyszer sikerült átlódulnotok a túlsó partra.

Rozóka, Te most megfogtad ezeket a szomorúfüzeket, és egy utolsó lódulattal átléptél a halhatatlan életbe. A képeid halhatatlan életébe.

Isten veled, Rozó! Nem búcsúzunk: találkozni fogunk valamiképpen a lélektől lélekig szóló dróttalan hullámhosszon, s együtt leszünk mindörökké. Mindenkiel találkozni fogunk, akit szerettél, s akik szerettek Téged. Ámen.

Simonyi Imre

1920-1994

Kántor Zsolt

Simonyi Imre halálával a magyar költészet egyik legnagyobb egyénisége távozott el közülünk, egy olyan lírikus, aki mestere volt szakmájának, kíméletlenül szigorú, következetes ítése önmagának és környezetének. Született költő, abszolút hallású literátor, kibékíthetetlenül szkeptikus, maliciózus író, aki kritikusan szemlélt mindent, ami meghitt, patetikus vagy túl bensőséges volt. Szinte egyedülálló abból a szempontból, hogy élete, magatartása teljesen összhangban volt költői attitűdjével, beszédmódjával. Simonyi Imre észjárása, világképe megegyezett azzal, amit véghezvitt, cselekedett. Ebből a distanciával kevert dinamizmusból következően Simonyi Imre össze tudta egyeztetni az e világi (szüntelenül ható) idegenséget a küldetésstudat hiábavalóságának tudásával. Ahogy az Ember Gedeon jegyzeteiből című könyvében írta: „... az író csak individualista lehet, de ebbe az individualizmusba a világ kell, hogy beleférjen.”

Senkihez sem vagyok hasonlítható, mondta magáról a gyulai remete, és megvetem a világot. Kevesen vannak a magyar irodalomban, akik ennyire tudták, a földi lét csak átmenet egy - Rilkével szólva – Erősebb Létbe, ahol majd valódiabb önmagunkra lelünk. Ez az időlegesség, ez a romlandóságtudat adta hitelét, tartását, ami átsegítette szenvedéseken, harcokon. Ha itt állna most mellettem, biztosan a szavamba váгна, hogy ezek csak szavak, és mi az, hogy valódiabb önmagunk? Mi az, hogy Világ-idegenség? Miért keresgetünk kifejezéseket, kategóriákat egy ember körülrajzolásához, amikor ott a lelke, s az önmagáért beszél. Igen, a Lélek, ami túléli az Alvót, ami

túljár a földi Léten. A Lélek volt Simonyi Imre belső, legmélyebb menedéke. Önmagába bújt az Idő elől. Nem a világ elől, nem a félelem elől, nem a halál elől. S onnan, önmaga legbelső rejtekéből szakadtak fel a versek, a képek, a monológok, a dialógusok, azok a remekművek, amelyekből sugárzik az Erő, ami maga a Lélek. De a test is ott van. Simonyi Imrénél a test maga a világ. Ahogy egyik legemlékezetesebb versében a Kérdések egy halottas ágyhoz, s a hulla válaszol című opuszban írta: „Hát újra csak a falat látnád, amelynek fejfel kell rohannod?” A fal és a lélek. A test és a vers. Egybenőhet-e a kettő, eggyé válhat-e művészet és élet? Ember Gedeon szerint: igen. „... mi tudatod híján s a léted nélkül/végképp otthontalanná tette volna/a tudatlan és tudattalan/s netán tudathasadásos/mert közvetlenül a semmivel határos/ majd-min-dig egy-emberre szabott/mindent/s az embertelen mindenséget.” Az idézet a Lét, tudat című költeményből való, amelyik azzal a Márai Sándor-idézettel indul, hogy „Épp az az ember hiányzik az életemből, akihez levelet szeretnék írni”. Igen, a Simonyi-életmű legmeghatározóbb kapcsolata, életben tartó idolja: Márai. A példa, a már-már istenített individuum, aki előtt kalapot lehet emelni, hasonlóan Krúdy Gyulához és József Attilához, Németh Lászlóhoz, Bibó Istvánhoz. Akihez levelet lehet írni, akihez a legmélyebb gondolatokat lehet címezni, akihez érdemes szólni, akinek érdemes üzenni, mert azon kevesek közé tartozik; akik nemcsak megérteni, de megértetni is tudtak.

Amit József Attiláról ír, rá is érvényes: „Már az első pillanattól/mintha húszan dőltek volna/kívülről az ajtónak/S te egymagad tartottad/ott belül.” Ezt a nekifeszülést csak a szerelem oldhatja fel olykor. A szerelem, mint szakramentum. Pósa Zoltán írja Simonyi Imre, a protestáns apokrif költő című tanulmányában: „Az éterien szublimált vágyat, az erotikus vonzódás-taszítás elíziumi mezőit és infernális mélységeit, az elhidegülés stádiumának számos skáláját élhetjük intenzíven át a Simonyi-versek olvasása közben.”

Igen. A szerelemben is a megváltás-mánia munkált, a csakazértis pengevékony ösvénye. Háttha csak illúzió a mulandóság? Kozmikus, időtlen, örökkévaló szeretett volna lenni A Költő, az Ember, és tudta, sikerülni fog a halál kijátszása. Bár nem e világi szinten, nem anyagi-növényi burjánzásban, hanem a spirituális-transzcendens egyetemesség csillagkupolái között. Ő idézte egyik versciklusa élén Heidegger: „Egyetlen lehetőségünk az maradt, hogy a gondolkodást és a költészetet készenlétbe helyezzük Isten megjelenésére, avagy Isten távolmaradására...”

Simonyi Imre készenlétbe helyezte a művészetet, mintha mindig mellette lett volna éjjeliszekrényén, mint egy pisztoly, hogy bármikor viszonzozhasson bármiféle támadást. Készenlétbe helyezte a gondolkodást és készenlétben hagyta ránk, életben maradó utódaira. A gondolkodó és bátor lírikus vette kalapját és tett egy könnyű sétát a mulandóság kulisszái között. Ahogy a Fohászból írta: „Ameddig élek/ne gondolkodjatok helyettem - /ameddig élek, hagyjatok szabadon tévednem - Valamint életemben hagyjatok elesetten: ha meghalok, hagyjatok temetetlen/ míg benő a fű/elmos a zápor/felszárít a szél.”

Drága Barátunk. Mesterünk! Simonyi Imre! Bocsásd meg bűneinket és műveinket is. Mi is a magunk útját járjuk. Tőled tanultuk, hogy ne hallgassunk senkire, csak figyeljünk műgonddal, tévedhetetlenül. Te már odafönt vagy Márai Sándor és Krúdy Gyula társaságában, Göröcs Titiről és Pásztor Jósikáról mesélsz.

Nem köszönünk el Tőled, mert velünk maradsz verseidben, emlékeinkben. Érzem, hogy most is itt vagy, velünk. Nem hagytad el a világot.

Zana Zoltán

Túlcsordult éjszaka

Az Óbester úr és a Professzor

– Anya szült, csak - ez nem vitás.

- Cincogott nekünk a Patás.
- S hogy e jöttem, garancia:
- az apámnak lettem fia.
- Atya, Fiú és Szentlélek -
- nagykanálnyi Semmivé lett.
- S e világra ráncigáltan
- örökségem rágicsáltam.
- Nem játszottam jól a kukát.
- Nyárfák ugattak és kutyák.
- Nagy voltam, hogy kicsi voltam.
- S rozsdásan és kicsiszoltan...
- A nőket szerettem - de hogy!
- Lentről, ahogy a szalma fogy.
- Utódra sosem gondoltam,
- a sliccet ki se gomboltam;
- bár olykor azért vétettem:
- a lábamat csak széttettem.
- Minek rázni a porrongyot?
- nemzeni toprongy porontyot?!
- Úgysem lenne külön nálam -
- s hogy ha nem, hát agyon vágnám!
- Jamti jamti, tati-tári,
- jamti jamti, tati-tári!
- Kesztyűs kézzel fogtam kezét -
- disznóláb volt az? - kés helyett? -
- és jussoltam: szitkot, átkot...
- Na jó, megyek! köpök rátok.
- Mi tartott itt?! - ma sem értem.
- Mások ültek minden székben.
- Veszkelődtem rossz versekkel;
- köptem, nyeltem és – vesztettem.
- Higgyétek, hogy lefőztetek!
- Én Fantom lettem köztetek.
- Nem riadozó kísértet! -
- Vagyis: akadt, aki értett.

Simonyi Imre

Kérdések egy halottas ágyhoz s a hulla válaszol

Mondd, elkezdenéd újra, előlről, ha lehetne?

- Nem!
- Hallod! - előlről! - ha lehetne!
- Nem!
- Hát nem érted? - a mai eszeddel!
- Ma sincs több eszem.
- De nem a fejeddal
- rohanván a falnak, mint régen!
- Akkor az volt az egyetlen esélyem.

- De ma! ma már az a tengernyi tapasztalat!
- Még arra sem elég, hogy fejjel nekirohanván áttörjérn azt a falat.
- Hát még mindig, még most is ez a rögeszme?

Nincs más mód?

- Nincs!
- Hát nem volt elég még?
- Elég volt.

De más mód akkor sincsen.

- Hát nem érted!? - ha az egészet kezdhethéd előlről és mindent másként; sokkalta okosabban!
- Nem okosodtam.
- Talán mégis: a saját károdon!
- Legfeljebb károsodtam.
- És mégis; ha egy tisztességes ajánlat... mintegy pótvizsgára... egy alku... valami...
- Tisztességes még soha nem volt ajánlat, sem alku. S a pótvizsga lehetetlen, mivel a vizsgáztató bizottság megbukott.
- A bizottság megbukott?
- Megbukott.
- Hogyan?
- Megbuktattam.

Amikor nem tudott felelni - abban a pillanatban.

- Felelni? mire?
- A kérdésre!
- A kérdésre? S mi volt a kérdés?

A kérdés? Hát hogy hány kiskurva tesz ki egy nagykurvát, hány kishazugság tesz ki egy nagyhazugságot, s hogy hány áruló szükségeltetik ahhoz, hogy a telítettség törvénye szerint a földkerekség minősüljön árulónak!?

- Megörültél!?
- Meg.
- És tréfálsz?
- És tréfálok.
- Még itt és most is van kedved?
- Nincs kedvem.
- Ezek szerint, ha újra kezdhethéd, előlről, megint csak...?
- Mondtam már.
- Hát újra csak a falat látnád, amelynek fejjel kell rohannod?
- Azt. A falat.
- De a mai eszeddel legalább fe ljebb kezdenéd egy emelettel?
- Nem. Ugyanazon a szinten.
- De hisz akkor... Boldog Isten!

Úgy, hogy a szeretőd megint idegen ágyban?!

- Úgy.
- S szertefutván, volt, hogy nem akadt egyetlen hely számodra e hazában.

- Úgy.
- Hogy meghúzd magad - emlékezz! - hogy jó szó
s hogy egyetlen ölelés se védett!
- Hát nem védett.
- De hát az a hiányzó ölelés volt a fal.
Azon törted össze magad. Nem érted?!
- A saját falam volt, s a saját csontom.
- Értsd már meg, nem fujhatod a régi nótát:
nem vagy már fiatal.
- Jól tudom. Mit magyarázod. Egy hulla sohasem fiatal.
Előbb a fogam hullt ki, aztán a hajam,
aztán az ábrándok, s legvégül minden. De ne feledd,
hogy a maradék - érted! - maradék, az is én vagyok.
- Ez azt jelenti... ?
- Ez azt jelenti,
hogy hagyj aludni, mert fáradt vagyok és únlak.
- De az Istened! ne komédiázz! arra felelj,
ha mégis, még egyszer, mindent, előlről!
Új törvényt... elégtételt ha kapnál...
szabad elvonulást legalább...
- Minek fejében?
- A nyugalmad fejében,
az életed fejében, a tisztos halálad fejében!
- Úgy érted, hogy egy ajánlat... egy alku...
a bizottság...?
- Úgy értem, hogy kapu ha tárulna visszafelé
s bejárni mindent még egyszer előlről, ha nyílna út!
Mit tennél?
- Hogy mit tennék? Ugyanazt. És ugyanúgy.